

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AZERBAYCAN CUMHURİYETİNDE YABANCI SERMAYE
YATIRIMLARI VE TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ**

Elşen AHMEDOV

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Şevket Kudret SAYIN**

2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2006

Elşen Ahmedov

İmza:

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre İşletme Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Elşen AHMEDOV' un "Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi" konulu tezi incelenmiş ve aday/...../..... tarihinde, saat’ da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinolduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: AHMEDOV

Adı: Elşen

Tezin Türkçe Adı: Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve
Türkiye Değerlendirmesi

Tezin Yabancı Dildeki Adı: Foreign Investments in Azerbaijan Republic and research on
Relations between Turkey and Azerbaijan

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl: 2006

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 139+xv

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 100

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanının

Ünvanı: Yrd.Doç. Dr.

Adı: Şevket

Soyadı: SAYIN

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1. Foreign Direct Investments

2. Çok Uluslu Şirketler

2. Multinational Corporations

3. Globalleşme

3. Globalization

4. Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları

4. Foreign Investments in Azerbaijan

5. Azerbaycan'daki yatırım ortamı

5. Investment Climate in Azerbaijan

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum: Evet Hayır

ÖZET

Son yıllarda uluslararası piyasalarda görülen globalleşme, ülkelerarası ticaretin ve sermaye akışının önündeki engelleri kaldırıcı bir etki yapmaktadır. 1990'ların başında gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir sermaye akışı görülmektedir. Çeşitli ülkelere giren sermaye hareketlerindeki artışlar bu ülkelerdeki yatırımları artırarak büyümeyi olumlu bir şekilde etkileyebilmekte.

“Azerbaycan Cumhuriyetinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Değerlendirmesi” konulu araştırmada, ilk olarak bağımsızlık öncesi ve sonrası Azerbaycan'daki ekonomik yapı, bağımsızlık dönemiyle başlayan yukarıda belirtildiği gibi 1990'lardan sonrasına raslanan Azerbaycandaki ekonomik gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak yatırım teşvikleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, küreselleşme ile bağlantılı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki gelişmeler, DYSY'nın Azerbaycan ekonomisindeki Yeri, Yapısı ve Dağılımı Daha sonra ise, doğrudan yabancı yatırımcıların ülke tercihini etkileyen faktörler, ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için uyguladıkları teşvik politikaları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgesel ve sektörel dağılımı yer almaktadır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye'nin Azerbaycan'a olan Yatırımları ve Etkileri, Türk DYSY'nın yabancı yatırımlar içerisindeki payı, zengin petrol rezervleri nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları için bir cazibe merkezi olan Azerbaycanın Türkiyeyle olan ekonomik işbirliği ve Türkiye'nin Azerbaycan GSMH'a yaptığı katkı incelenmiştir.

ABSTRACT

Difficulty between countries of having easy trade and the obstacles which was appeared on capital course come to the end by the globalization. At the beginning of 1990 It was seen densely stock flowing from developed countries to developing countries. Those flowing capitals have an important role on increasing investments that influence grows of country economy.

In my thesis “Foreign Investments in Azerbaijan Republic and research on Relations between Turkey and Azerbaijan” first of all I betray Economy of Azerbaijan in Soviet Union and latter. Lately I searched economical grows which began by the independence and collaterally accomplished incitement and reforms by the government in order to attract foreign investments.

At the second part closely to globalization I discussed developing of direct foreign investments in Azerbaijan Republic and it’s place, stucture and dispersion in Azerbaijan economy. Afterwards factors which effects country preference and encouragements given by government to attract direct foreign investments to country. Following direct foreign investments regional and sectoral distribution.

Last part of my research related to mutual relations between countries Azerbaijan and Turkey. Trkey’s direct investments in Azerbaijan and its effect on grows of economy in Azerbaijan. Nowadays Azerbaijan becomes one of the most important attractive country on attracting foreign direct investments with its affluent subterranean and overhead sources. In this sense economical cooperation and associations between Azerbaijan and Turkey.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TUTANAK.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar.....	xi
ŞEKİLLER.....	xii
GİRİŞ.....	xiii

Birinci bölüm

AZERBAYCAN'DA EKONOMİK DURUM

1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Bağlı Genel Bilgiler.....	1
1.1.1. Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan.....	2
1.1.1.1. Bağımsızlık Sonrası Birinci Dönem (1991-1994).....	3
1.1.1.2. İlk Dönemde Yapılan Reformlar.....	5
1.1.2. Bağımsızlık Sonrası İkinci Dönem (1995-2000).....	6
1.1.2.1. İkinci Dönemde Yapılan Reformlar.....	9
1.1.3. Bağımsızlık Sonrası Üçüncü Dönem (2001 ve Sonrası).....	10
1.1.3.1. Üçüncü Dönemde Yapılan Reformlar.....	12
1.2. Ekonominin Genel Durumu.....	13
1.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla.....	15
1.2.2. Özelleştirme.....	21
1.2.2.1. Birinci özelleştirme programı.....	21
1.2.2.2. İkinci özelleştirme programı.....	22
1.2.2.3. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi.....	23
1.2.2.4. Özel Sektör.....	24
1.2.2.5. Devlet-Özel Sektör Mukayesesi.....	25
1.2.3. Enflasyon.....	26
1.2.4. İstihdam.....	28
1.2.5. Devlet Bütçesi.....	31
1.2.6. Dış ticaret.....	33
1.2.6.1. Dış Ticarete Başlıca Ülkeler.....	35
1.2.6.2. BDT Ülkeleri İle Dış Ticari İlişkiler.....	36
1.2.7. Dış Borçlar.....	37
1.2.7.1. Dış borçların GSMH'ya oranı.....	38
1.2.7.2. Ekonomik reformlar için alınan krediler.....	39
1.2.8. Çevre ve Ekoloji.....	40
1.2.9. Nüfus.....	42

<u>1.3. SEKTÖREL ANALİZ</u>	43
<u>1.3.1. Sanayi</u>	43
<u>1.3.1.1. Petrol Sektörü</u>	44
<u>1.3.1.2. İmalat sanayi</u>	46
<u>1.3.1.3. Gıda Sanayi</u>	46
<u>1.3.1.4 Enerji</u>	47
<u>1.3.2. Tarım</u>	47
<u>1.3.2.1. İklim ve toprak yapısı</u>	47
<u>1.3.2.2. Arazi</u>	48
<u>1.3.2.3. Üzüm</u>	49
<u>1.3.2.4. Fındık</u>	50
<u>1.3.2.5.Şekerpancarı</u>	51
<u>1.3.2.6. Çay</u>	51
<u>1.3.2.7. Pamuk</u>	53
<u>1.3.2.8. Tütün</u>	53
<u>1.3.2.9. Patates</u>	53
<u>1.3.2.10. Zeytin</u>	54
<u>1.3.3. Hayvancılık</u>	55
<u>1.3.4. Hizmetler</u>	56
<u>1.3.4.1. Sağlık</u>	56
<u>1.3.4.2.Finans</u>	58
<u>1.3.4.3Bankacılık</u>	58
<u>1.3.4.4. Boru Hattı Ulaşımı</u>	64
<u>1.3.5. Haberleşme</u>	64
<u>1.3.6. İnşaat</u>	65
<u>1.3.7. Madencilik</u>	68
<u>1.3.8. Ulaşım Altyapısı</u>	68
<u>1.4. Azerbaycan'ın Ekonomik Büyümedeki Sürekliliği</u>	68

İKİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE YABANCI SERMAYENİN
YERİ

<u>2.1. Yabancı Yatırımlar</u>	70
<u>2.1.1. Azerbaycan'da Yatının Miktarı</u>	70
<u>2.1.2. Yabancı yatırımların ülkelere dağılımı</u>	74
<u>2.2. Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli</u>	79
<u>2.3. Petrol Anlaşmaları</u>	81
<u>2.3.1. Asrın Anlaşması: "Azeri" - "Çırak" - "Güneşli" Yatakları Anlaşması</u>	83
<u>2.3.2. "Şahdeniz" Yatağı Anlaşması"</u>	87
<u>2.4. Denizdeki Yataklar Üzere Yapılan Anlaşmalar</u>	89
<u>2.4.1. 'Lenkeran-Deniz' - 'Talış-Deniz' Yatakları Anlaşması</u>	89
<u>2.4.2. Yalama-D222 Yatakları Anlaşması</u>	90
<u>2.4.3. Abşeron Yatağı Anlaşması</u>	90
<u>2.4.4. Oğuz Yatağı Anlaşması</u>	91
<u>2.4.5. Nahçıvan Yatağı Anlaşması</u>	91
<u>2.4.6. Kürdaşı-Arazdaşı-Kirgan Deniz Yatakları Anlaşması</u>	91
<u>2.4.7. İnam Yatağı Anlaşması</u>	92
<u>2.4.8. Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması</u>	92
<u>2.4.9. Yanan Tava - Ateşgah - Muğan Deniz Yatakları Anlaşması</u>	92
<u>2.4.10. Lerik-Cenab-Savalan-Dalga Yatakları Anlaşması</u>	93
<u>2.4.11. Zafer-Meşel Yatakları Anlaşması</u>	93

<u>2.5. Karadaki Yataklar Üzere Yapılan Anlaşmalar</u>	94
<u>2.5.1. Kelameddin-Mişovdağ Yatakları Anlaşması</u>	94
<u>2.5.2. Anşad Petrol Anlaşması</u>	94
<u>2.5.3. AzGeroil Anlaşması</u>	94
<u>2.5.4. Güneybatı Kobustan Yatağı Anlaşması</u>	95
<u>2.5.5. Zığ-Hövsan Yatakları Anlaşması</u>	95
<u>2.5.6. Küsengi-Karabağlı Yatakları Anlaşması</u>	95
<u>2.5.7. Muradhanlı-Caferli-Zerdab Yatakları Anlaşması</u>	96
<u>2.5.8. Padar-Harami Yatakları Anlaşması</u>	96
<u>2.5.9. Şirvan-Kurovdağ Yatağı Anlaşması</u>	96
<u>2.5.10. Batı Abşeron (Karadağ-Kepez-Umbaki) Yatakları</u>	97
<u>2.5.11. Pirsaat Yatağı Anlaşması</u>	97
<u>2.5.12. Karaçukur Yatağı Anlaşması</u>	97
<u>2.6. Petrol Dışı Sektörler</u>	98
<u>2.6.1. Petrol Dışı Sektörlerde Yabancı Sermaye</u>	98
<u>2.6.2. İmalat sanayisi</u>	100
<u>2.7. Yabancı Yatırımcıları Azerbaycana Çekmek Amacıyla Yapılan Bazı Yasal Düzenlemeler</u>	100
<u>2.8. Yabancı Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunlar</u>	102
<u>2.9. Azerbaycan'da Yabancı Yatırımlar ve Yatırım Potansiyeli</u>	103
<u>2.10. Yapılan Kanuni Düzenlemeler</u>	105
<u>2.10.1. İşletmelerin Hukuki Kayıt Süreci</u>	108
<u>2.10.2. Mülkiyet Haklarının Korunması ve Anlaşmalara Saygı</u>	109
<u>2.10.3. Fikir Haklarının Korunması</u>	109
<u>2.10.4. Özel Sektöre Devletin Finansal Yardımı</u>	110
<u>2.10.5. Ulusal Düzenleme</u>	110
<u>2.10.6. Millileştirme, İstimlak ve Tazminat</u>	111
<u>2.10.7. Gelirin Transferi ya da Yeniden Plasmanı</u>	111
<u>2.10.8. Anlaşmazlıkların Çözümü</u>	112
<u>2.10.9. Yatırıma Katkılar ve Yardımlar</u>	112
<u>2.10.10. Vergiler ve Vergi Oranları</u>	113
<u>2.11. YATIRIMCILAR İÇİN UYGUN YATIRIM ALANLARI</u>	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE AZERBAYCAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

<u>3.1. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN ARASINDA YATIRIMLARIN DURUMU VE DEĞERLENDİRİLMESİ</u>	117
<u>3.2. Azerbaycan'da Yabancı Yatırım Ortamı</u>	119
<u>3.2.1 Azerbaycan'da Mevcut Türk Yatırımcıları</u>	120
<u>3.3 . Ekonomik İlişkilerin Hukuki Temelleri</u>	122
<u>3.3.1. Tarım Alanında İşbirliği</u>	122
<u>3.3.2. Sanayi Alanında İşbirliği</u>	123
<u>3.3.3. Standartlar Alanında İşbirliği</u>	123
<u>3.3.4. Enerji Sektöründe İşbirliği</u>	124
<u>3.3.5. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi</u>	124
<u>3.3.6. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi</u>	125

<u>3.3.7. Turizm Sektöründe İşbirliği</u>	125
<u>3.3.8. Madencilik Sektöründe İşbirliği</u>	125
<u>3.3.9. Eğitim Sektöründe İşbirliği</u>	125
<u>3.3.10. Ulaşım Sektöründe İşbirliği</u>	126
<u>3.3.11. Gümrük İşbirliği</u>	126
<u>3.3.12. Sosyal Güvenlik Alanında İşbirliği</u>	126
<u>3.4. Ticari İlişkiler</u>	127
<u>3.5. Türkiye Sermayesinin Azerbaycan'daki Etkinliği</u>	129
<u>3.5.1. Türk Yatırımlarının Sektörel Dağılımı</u>	130
<u>3.5.1.1. Sanayi Sektörü:</u>	131
<u>3.5.1.2. Ticaret Sektörü</u>	131
<u>3.5.1.3. Hizmetler Sektörü</u>	131
<u>3.5.1.4. Ulaşım ve Haberleşme Sektörü</u>	132
<u>3.5.1.5. İnşaat Sektörü</u>	132
<u>3.5.1.6. Tarım ve Hayvancılık Sektörü</u>	132
<u>3.6. Eximbank Kredisi</u>	133
<u>3.7. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları</u>	133
<u>Sonuç</u>	134
<u>Kaynakça</u>	136

TABLolar

Tablo 1: GSMH değişim oranı.....	15
Tablo 2 İstihdamın sektörel dağılımı	29
Tablo 3 Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat).....	32
Tablo 4. Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$).....	34
Tablo 5 Dış Borçlar	38
Tablo 6 Tarım Alanları.....	48
Tablo 7 Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)	52
Tablo 8 Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton).....	55
Tablo 9 Sağlık Verileri.....	57
Tablo 10 Krediler (Milyar Manat)	63
Tablo 11 Azerbaycan'da Yatının Miktarı (Milyon \$).....	73
Tablo 12 Yabancı Yatınların Ülkelere Dağılımı.....	75
Tablo 13 Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı.....	75
Tablo 14 1996'nın ilk 9 ayında Yapılan Yabancı Yatınların Ülkelere Dağılımı, (Bin \$)	76
Tablo 15 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (1994-1998 Dönemi Tablosu)	77
Tablo 16 1998 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı ve Payı	77
Tablo 17 2000 Yılı Yabancı Sermaye'nin Ülkelere Göre Dağılımı	78
Tablo 18 Direkt Yabancı Sermayelerin Hacmi (1995-2003) (Milyon ABD Doları).....	79
Tablo 19 Azerbaycan'da Petrol Dışı Sektörlerde Ülkeler İtibariyle Yabancı Sermaye Giriş (milyon ABD \$)	99
Tablo 20 DEĞİŞİK ALANLARDA FAALİYETTE BULUNAN YABANCI SERMAYELİ	99
Tablo 21 Yatınma İhtiyaç Duyulan Alanlar, Milyar \$.....	101
Tablo 22 Yabancı Yatırımlar (Milyon \$).....	103
Tablo 23 Azerbaycan Ekonomisinde Temel Göstergeler	117
Tablo 24 Azerbaycan'da Kurulu Türk Şirketlerinin Sayısı ve Statülerine Göre Dağılımı ...	120

ŞEKİLLER

Şekil 1 GSMH(Milyon \$).....	16
Şekil 2 Kişi Başına GSMH (\$).....	17
Şekil 3 GSMH'nin Sektörel Dağılımı (%).....	19
Şekil 4 Resmi İşsizlik Oranı.....	30
Şekil 5 Bütçe Açığı (GSMH'nin %'si).....	33
Şekil 6 GSMH'da Sanayi Sektörünün Yeri (%).....	45
Şekil 7 İhracatta başlıca ülkeler.....	118
Şekil 8 İthalatta başlıca ülkeler.....	118
Şekil 9 İhracatta başlıca maddeler.....	118
Şekil 10 İthalatta başlıca maddeler.....	118
Şekil 11 İthalattaki Payı (%) -İhracattaki Payı(%)2002.....	128

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler için temel ekonomik amaç kalkınmaktır. Kalkınma, yapısal değişim ile, özellikle de sanayileşme ile eşanlamlıdır. Ancak bu ülkelerin sanayileşebilmeleri, geçmişe oranla sürekli yükselen bir yatırım artış hızına ulaşmalarına bağlıdır. Kuşkusuz bu yatırımların gerçekleştirilmesi de bir finans sorunudur. Çünkü bu ülkelerin en önemli sorunlarından bir tanesi de iç kaynakların yetersizliğidir. Ülkenin iç kaynaklarının ekonomik kalkınma için gerekli yatırımları gerçekleştirmeye yeterli olmaması durumunda, geriye kalan seçenek dış kaynaklardan yararlanma yollarının aranmasıdır.

Dış finansman kaynakları, dış borçlar, dış yardımlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olarak sıralanabilir. Ancak bu alternatifler arasından doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir yanda finansal kaynak niteliği taşıması, diğer yandan da ülkenin teknolojik düzeyini yükseltmesi açısından, gelişmekte olan ülkeler açısından en uygunu olarak değerlendirilmektedir.

Kuşkusuz doğrudan yabancı sermaye gittiği ülkede etkinliklerini rahatça sürdürebilmek amacıyla uygun bir ortam arayacak, bulamadığı ülkeye ise yatırım yapmayacaktır. Günümüzde özellikle çok uluslu şirketlerce gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem ev sahibi ülke, hem de kaynak ülke ekonomileri üzerinde birtakım etkileri görülmüş ve bu konu çoğu kez şiddetli tartışmalara neden olmuştur.

Bu yatırımların düzeyi dünya ekonomik konjonktürü ile eşzamanlı değişimler göstermektedir. Konjonktürün genişleme eğilimi gösterdiği dönemlerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya toplam kaynak akışı içerisindeki payı yükselmekte, konjonktürün daralma eğilimi gösterdiği dönemlerde ise, bu pay düşmektedir. Gelişmekte olan bir ülke için en önemli nokta ise, sürekli hareketlilik gösteren bu yabancı sermaye yatırımı akışından olabildiğince büyük bir paya sahip olmaktır. Ancak hiç kuşkusuz, önemli olan, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırabilmenin yanında, gelen yabancı sermayeden en uygun ve faydalı şekilde yararlanabilmektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına en fazla ve en acil ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler olduğu halde, bu yatırımlara ev sahipliği yapma rekabetinde gelişmiş ülkeler de yer almaktadır. Öyle ki, doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarının büyük bir bölümü gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları yatırımlardan oluşmaktadır. Özellikle son on yılda, ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki

gelişmeler globalleşme sürecinin hızlanmasına, diğer taraftan bu alanlardaki maliyet düşüşleri daha önceleri fizibl olmayan yatırımları da yapılabilir hale getirmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arz cephesindeki bu gelişmelerle eşzamanlı olarak Doğu Bloku'nun çözülmesi talep cephesindeki rekabete yeni ülkelerin katılmasıyla sonuçlanmıştır. Sözkonusu ülkeler, bu rekabet ortamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay kapmak için aktif yabancı sermaye politikaları izlemiş ve hızlı ilerlemeler sağlamışlardır.

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra serbest piyasa ekonomisini ve dışa açık büyüme stratejisini benimsemiş olan Azerbaycan, özellikle de petrol anlaşmalarının etkisiyle önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımına ev sahipliği yapmayı başarmıştır. Ancak bu yatırımların büyük oranda enerji sektöründe yoğunlaşması, hem ülkeyi dışa bağımlı kılmakta, hem de diğer sektörlerin sağlıklı gelişimini engelleyebilmektedir.

Çalışmamın ilk bölümünde ilk olarak bağımsızlık öncesi ve sonrası Azerbaycan'daki ekonomik yapı, bağımsızlık dönemiyle başlayan savaşında etkisiyle ekonomide görülen sarsıtıcı bunalım, hayat şartlarındaki düşüş ve daha sonrasına rastlanan toparlanma çabalarıyla Azerbaycan'daki ekonomik reformlar, gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak ülke sektörlerindeki ekonomik değişim ve son olarak ekonomide gelinen nokta incelenmiştir.

İkinci bölümde, küreselleşme ile bağlantılı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki gelişmeler, DYSY'nın Azerbaycan ekonomisindeki Yeri, Yapısı ve Dağılımı Daha sonra ise, doğrudan yabancı yatırımcıların ülke tercihini etkileyen faktörler, ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için uyguladıkları teşvik politikaları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgesel ve sektörel dağılımı yer almaktadır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye'nin Azerbaycan'a olan Yatırımları ve Etkileri, Türk DYSY'nın yabancı yatırımlar içerisindeki payı, geçen süre içerisinde iki ülke arasında yapılan teşvik ve sözleşmeler, zengin petrol rezervleri nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları için bir cazibe merkezi olan Azerbaycan'ın Türkiye'yle olan ekonomik işbirliği ve Türkiye'yle Azerbaycan arasında yapılan ticaret incelenmiştir.

AZERBAYCAN'DA EKONOMİK DURUM

1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Bağlı Genel Bilgiler

Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Kafkasya bölgesi; Doğu ile Batı, Kuzey ve Güney arasında geçiş koridoru özelliğindedir. Bu bölge Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan yeni dünya düzeninde; Avrasya'da kurulan enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Bu konumuyla stratejik pozisyonu daha da gelişen bölge, tüm Avrasya'da istikrar ve refah açısından da giderek artan bir öneme sahip olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 86.600 kilometrekaredir. Ülke nüfusu 8.3 milyondur (Ocak 2004). Azerbaycan'ın güneyde İran Dağları, batıda Ermenistan ve Gürcistan, kuzeyde Rusya Federasyonu ve güneybatıda Türkiye ile sınırları vardır. Ülke topografyası; Kafkas Dağları ile İran Dağları, Hazar Denizi Havzası, Aras ve Kura Nehirleri'nin vadileri ile belirlenmiştir. Azerbaycan'ın iklimik özellikleri dokuz ayrı bölüme ayrılır. Bu bölümler dağlık bölgelerdeki soğuk iklimlerden, sahil bölgelerindeki tropikal iklimlere kadar uzanır. Azerbaycan, bitki örtüsü ve hayvancılık açısından son derece zengin bir çeşitlilik içermekte olup 4.500'ü aşkın bitki türü ve 20,000'den fazla hayvan türü bulunmaktadır.

Azerbaycan, Kuzey Kafkasya'nın yüzölçümü en büyük ülkesidir. Ayrıca ekolojik anlamda muazzam çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Bölgede, deniz seviyesinden alçak geniş araziler, 4,000 metrenin üzerinde dağlar, çöller, tropikal ormanlık alanlar vardır. Ülkede dünyada bulunan 11 iklim kuşağının 9'u mevcuttur. Azerbaycan, kuzey Kafkasya bölgesindeki su kaynaklarının % 15'ini barındırır. Ülkedeki bütün su kaynakları Hazar Denizi'ne akar. Hazar Denizi'nin balık stoku Karadeniz'in altı mislidir.

Azerbaycan son derece zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olan bir tarım ve endüstri ülkesidir. Petrol, doğalgaz, mineral kaynaklar, pamuk ve geniş tarımsal alanlara sahiptir. Bu kaynaklar nedeni ile ülke ekonomisinin lokomotifleri

tarım, madencilik ve imalat sanayiidir. Petrol ve doğalgazın yanı sıra, çok zengin demir, bakır ve kaya tuzu rezervleri bulunmaktadır.

Zengin içerikli maden sularının yanı sıra büyük hidro elektrik kaynakları söz konusudur. Petrol ve doğalgaz, petrol ürünleri, petrol sondaj ekipmanları, çelik, demir, cevheri, çimento, kimyasal madde ve petrokimyasal ürünler, tekstil ürünleri önde gelen endüstri ürünleridir. Tarımsal üretimi ise meyve-sebze, pamuk, tütün, tropik kültürler, hayvancılıkta ise; ipekböcekçiliği, tavukçuluk, büyük ve küçük baş hayvancılık olarak sıralanabilir.

1.1.1. Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan

Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'ın ekonomik örgütlenme biçimi ve işleyiş mekanizmaları Birliğin ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmişti. Sanayi tesislerinin tümü Sovyetler Birliği'nin ihtiyacına göre kurulmuş, dev tesislerden meydana gelmekteydi. Sovyetler Birliği'nde merkezi planlama doğrultusunda ülkeler arasında uzmanlaşma ve işbölümüne gidilmişti. Bu çerçevede Azerbaycan ekonomisinin itici motor gücü niteliğindeki sanayii öteden beri petrol sanayii olmuştu. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı¹. Henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce, uzmanlar siyasi bağımsızlığa ekonomik bakımdan hazır olan iki cumhuriyetten biri olarak Azerbaycan'ı işaret ediyorlardı. Elbette bu değerlendirme, ülkenin sadece doğal kaynaklarının zenginliğine değil, ülke ekonomisinin kalkınma perspektifine de dayanıyordu. Zira Azerbaycan'ın bütçe gelirleri, harcamalarından genelde fazlaydı. Üretilen milli gelir, tüketilen milli gelirden yüksek oluyordu².

¹ Azerbaijan, IMF Economic Review, Washington DC, May, 1992, s.3

² Azer Emiraslanov, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", *Məşverət Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr 2001, ss.50-52.

Ekonomik veriler dikkate alındığında Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın belirli bir kalkınma seviyesine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Azerbaycan'ın kaybettikleri kazandıklarından daha çok olmuştur. Zira bu dönemde ekonominin planlamasının merkezde yapılması, ülke ekonomik şartlarının dikkate alınmaması sonucunu doğuruyordu. Birçok ürün ya hammadde ya da ara mamul olarak ayrı ayrı birlik üyesi cumhuriyetlere ucuz fiyatla satılıyor, daha sonra da nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan'a geliyordu. Diğer yandan Azerbaycan her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından dolayı, Azerbaycan öz servetlerinde mülkiyet hakkına sahip olmamış oluyordu.

Azerbaycan ekonomisi Bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık dönemde Azerbaycan ekonomisinin kalkınması istikrarlı bir süreç takip etmemiştir. Örneğin, ülkede 1960-70 yıllarında ortalama ekonomik büyüme oranı %5.2 iken, 1970-80 yılları arasında %7.4'e yükselmiştir. 1980-1990 yılları arasında ise bu oran keskin bir azalma trendi göstermiştir. Ekonomi 1981-85 yıllarında ortalama %4.9, 1986-1990 yıllarında ise %5-6 oranında küçülme kaydetmiştir. Özellikle doğal kaynakların, ucuz ve bol işgücünün yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara ağırlık verilmiş olması, ekonomik yapıda krizler için elverişli ortamlar yaratmıştır. Yukarıdaki değerlendirmelerde dikkate alındığında Sovyetler Birliği'nin dağılması sadece siyasi değil ekonomik şartlardan da kaynaklanmıştır. Ayrı ayrı cumhuriyetlerden oluşan bir birliğin yönetimi sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme bakımından ciddi problemler yaratmaktaydı. Dünya ekonomisinden tecrit olan Sovyet ekonomisinin mevcut durumu, gelişmiş ülkelerin ötesinde gelişmekte olan ülkelere bile geride kalıyordu³.

1.1.1.1.Bağımsızlık Sonrası Birinci Dönem (1991-1994)

Bağımsızlık sonrası ekonomik kalkınma sürecinin doğru olarak değerlendirilebilmesi için özellikle bağımsızlığın kazanıldığı şartların ve bağımsızlığın elde edildiği ilk yıllarda yaşanan gelişmelerin dikkate alınması gerekir.

³ Konsepsiyasının Seç.mi", *Meşveret Bülteni*, No:7(43), Bakı, Oktyabr-2001, ss. 6-8.

1989-1991 yılları siyasi bağımsızlığın elde edilmeye çalışıldığı dönemde bağımsızlığı kazanmak için mücadele verilmiştir. Bu yılların ardından 1991-94 yılları birinci dönem olarak değerlendirilebilir. 18 Ekim 1991 yılında "Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasa maddesinin kabul edilmesinden bu yana 15 yılı aşkın bir süre geçti. Bağımsızlığın kazanılması uğrunda verilen zor ve ağır mücadele dikkate alındığında, 18 Ekim 1991 tarihinin Azerbaycan'ın kalkınma sürecinde çok önemli bir yer tuttuğu daha iyi anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı süreç bir daha bunu açıkça ortaya koymaktadır. SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Hammadde, yarı mamul, teçhizat-ekipman, pazar, finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenilmesi nedeniyle birçok tesiste üretimin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuştur. Eski SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretim seviyesinde şok düşüşler yaşanmıştır. Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu ise, ülke sanayisi için gereken ara malların ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur.

1990'lı yılların başı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar oldu. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili ülkede büyük ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması ekonomik buhranın ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına neden olmuştur. Ülke daha SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988 yılından itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kaldı ve ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar topraklarının %20'sini kaybetmiştir.

Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının %20'si işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılamaması, serbest piyasa ekonomisine geçişe ilişkin tam bir stratejinin be-

lirlenmemiş olması nedeniyle, bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışan ekonomik kararlar da birbiri ile uzlaşmaması, Ermenistan ile yaşanan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının kullanılamaması gibi politik ve askeri sorunlar ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemiştir. Kısaca 1991-1994 yılları bağımsızlığın ardından bütün problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının yaşandığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi suistimallerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Ekonomide olumsuz gidişte en keskin hal ise 1992'de ortaya çıkmıştır. 1992-94 yıllarında GSMH iki kattan daha çok azalarak 1991 yılının %48'i oranında gerçekleşmiştir²⁰. 1990-94 döneminde GSMH her yıl ortalama %13-20 azalarak 1994 yılında 1629.3 milyon dolar olmuştur 1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi hasılatı %45 azalma göstermiştir⁴. Sonuçta halkın geçim standardı 3,6 defa, reel ortalama ücret seviyesi ise %80 azalmıştır. Aynı dönemde uygulanan yanlış iktisat politikaları bankacılık-finans sisteminde ve dış ticarete de ciddi problemler yaratmıştır.

1.1.1.2. İlk Dönemde Yapılan Reformlar

Özel Mülkiyet Kanunu Haziran 1991'de kabul edilmiştir. 1992 yılının başlarında fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, aynı yıl Ocak ayında Katma Değer Vergisi uygulamasına geçilmiştir. Nisan ayında Yabancı Sermaye Kanunu, Ağustos ayında ise Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulurken, para birimi olarakta Manat piyasada işlem görmeye başlamıştır.

1993-94 yıllarında da devam eden savaşın etkisiyle reform sürecinde yavaşlamalar olmuştur. 1993 yılının Ocak ayında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin olarak bir kanun yasalaşırken, 1994 yılının Ocak ayında Manat'ın tek yasal para birimi olarak işlem görmesine başlanmıştır. Mayıs ayında Ermenistan ile ateşkes anlaşmasının imzalanması ile ekonomik dönüşüm süreci tekrar

⁴ Asef Nadirov, "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", *Azerbaycan Qezeti*, 15 Sent-yabr2001, s.2.

hız kazanarak, Haziran ayında İflas Kanunu kabul edilmiş, bankaların konso-lidasyonu işlemine başlanmıştır⁵.

1.1.2. Bağımsızlık Sonrası İkinci Dönem (1995-2000)

Yapılan seçimler sonucu 1993 yazında otuz yıldan fazla devlet idareciliği tecrübesine sahip olan Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte Azerbaycan yönetiminde önemli değişiklikler olmuştur. Aynı tarihten itibaren hukuki reformların hayata geçirilmesine hız verilmiştir. Bu dönemde iktisadi süreçte kötüye gidişi durdurmaya dönük iktisadi reformlar programı hazırlanırken, stratejik iktisadi gelişim yolunu belirleyen modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Çağın gereklerine uygun olarak ekonomide serbest piyasanın teşekkül ettirilmesi, özelleştirme ve özel teşebbüsün inkişaf ettirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkanlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli kanunlar kabul edilmiştir⁶.

Ekonomide serbest piyasa şartlarının oluşturulmaya çalışılması, fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının liberalleşmesi doğrultusunda atılan adımlar ile birlikte enflasyon seviyesi önermli derecede azalmaya başlamış, bütçe açıkları minimuma indirilmiştir.

Alınan önlemler sayesinde küçük müesseselerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü daha çok özel teşebbüse verilmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesine başlanmıştır, makroekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk sona ererek yeniden iktisadi gelişme sürecine girilmiştir, toprak reformu hayata geçirilerek özel mülkiyete devredilmiş, kolhoz ve sovhozların⁷ emlakı özelleştirilmiş, tarım sektörü toprak vergisi istisna olmakla diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiş, bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı

⁵ Ayhan Kraca "Azerbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze12002/ayhan.htm>. (13.03.2003).

⁶ İmn Ceferzade "Esaslı İnkişaf İlleri" İgtisadiyyat Gazeti, 18Oktyabr, 1 Noyabr 2001, s3

temin edilmiştir. Tarım sektörü üzere özelleştirilmesi planlanan emlakın %93.2'si özelleştirilmiştir. Sonuçta 1997 yılından başlayarak tarım ve hayvancılık ürünlerinin yılda %7 artış kaydetmesi sağlanmıştır⁸. Ulusal imkanlar ile iktisadi kalkınma sürecine ivme kazandırması mümkün olmayan Azerbaycan'da, uluslararası iktisadi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, yabancı sermayenin ülkeye akımı sağlanmaya çalışılmıştır. 1993'ün ikinci yarısından itibaren hayata geçirilen düzenlemeler Azerbaycan'ın sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında istikrarı sağlamaya imkan vermiştir. Ülkede bankacılık ve finans sisteminin yeniden yapılmasına ilişkin önemli adımlar atılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi yönünde atılan adımlar Azerbaycan'ın uluslararası finans kuruluşları ile ilişkilerini artırmıştır.

Yine bu dönemde dünyanın en büyük petrol şirketleri ile "asrın anlaşması" adı ile anılan yüksek öneme sahip petrol anlaşmaları imzalandı. 1994 yılında "asrın anlaşmasının yapılması ve 12 Kasım 1995'de yeni anayasanın kabul edilmesi ile piyasa ekonomisinin hukuki normatif altyapısının kurulmasının hızlanması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başladı.

Ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması bakımından en önemli adım, ülkenin stratejik açıdan, sosyal ve siyasal hayatında ve de ekonomik yapısında yeni dönemin başlangıcı olarak Azerbaycan'ın ilk Anayasasının kabul edilmesi oldu. Yeni Anayasa devlet yönetiminin yapılması, vatandaşların ve devletin hak ve ödevlerini belirlemenin ötesinde ilk defa demokratik değerlere dayanan, liberal piyasa ekonomisinin kurulma gerekliliğini kabul etti. Anayasa ile özel mülkiyetin, özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki esasları tespit edildi. Bu bakımdan Azerbaycan'da geniş anlamda ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edilebilir. Kısaca cephede varılan ateşkes ve içeride sağlanan istikrar ile beraber artık ekonomik reformlara gelmişti. 1994 yılından itibaren ülkede sert ekonomik önlemler alınmaya başlandı, IMF ile yürütülen sıkı işbirliği ve IMF programlarının tavizsiz uygulanmaya başlanmasıyla yürütülen sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlayarak enflasyonun kontrol altına alınması ve GSMH'nin düşüşünün önlenmesi sağlandı. Sonuçta 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci yavaşlamaya başladı. Oluşturulan

⁸ Ş. E. Yaqubov - A. M. Mahmudzade, "Azerbaycan Respublikasında Apanlan Aqrar İslahatların Çiyetlendirilmesi, *Azerbaycanda İaüsadi İslahatların Heyata Keçirihne-si Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliği İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, ss.60-63; Ceferzade, s.3.

kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başladı. Şöyle ki, son beş yıl içerisinde GSMH %26.3 arttı, nüfusun yaşam düzeyi iki kat iyileşti, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükseldi. 1994-2000 yılları arasında petrol yataklarının müşterek üretimi amacıyla yapılan anlaşmalarda yer alan şirketler tarafından yaklaşık 3.4 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Ancak Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye celbi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermekte yeterli olmayışı nedenleriyle üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

1994-2000 yılları arasında yatırılan toplam yabancı sermaye hacmi ise 5.9 milyar dolar olmuştur. Bu miktarın %22.8'i finansal kredi, %56.3'ü petrol sanayisine, %20.9'u ise diğer sektörlerde yapılan yatırım şeklinde olmuştur⁹. Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. GSMH'daki artış oranı 1998 yılında %10 olmuş, 1999 yılında ise %7.2 olmuştur. Azerbaycan ekonomisindeki sözkonusu büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, iletişim sektöründen ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. 1995-98 yılları arasında yatırımlar %59.1 oranında artış göstermiştir. Sabit yatırımların GSYİH içindeki payı 1998 yılında 1995 yılı payının iki katına çıkarak %40.6 olmuştur. Azerbaycan'ın en önemli istihdam kaynağı olan ve GSMH'ya katkıda bulunan ikinci önemli sektör olan tarım sektörüne yabancı yatırımların katkısı ise %0.5'in altında olmuştur. Yabancı yatırımcılar imalat sanayi sektörüne yatırım yapmaktan kaçınılmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak da sektörün üretimi düşmüştür.

2000 yılında 122 ülke ile iktisadi ilişkiler kurulmuş, ticari ilişkilerin toplam hacmi 2.9 milyar dolardan fazla olmuştur. Bu miktar 1993 yılına göre 2.2 kat daha büyük olmuştur¹⁰. Ülkenin ekonomik gelişim sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir nokta, söz konusu bu değişim ve kalkınmanın; topraklarının %20'sinin Ermenistan işgali altında olduğu, dolayısıyla üretim potansiyelinin çok büyük bir

⁹ İktisadi İnkişaf Stratejisi ve Vergi Siyaseti". İktisadiyyat ve Audit Jurnalı, No: 10, Oktyabr-2001, s.12. » Senan Eyyubov,

¹⁰ "Bazar İktisadiyatına Keçid ve Senaye Kompleksi» *Melere, Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr-2001, ss.66-67.

bölümünden (1/5) mahrum olduğu, 300 bin iş yerini kaybettiği ve bu topraklarda daha önce yaşayan halkın (nüfusun yaklaşık %12'si) göç etmek mecburiyetinde kaldığı son derece güç şartlarda elde edilmiş olmasıdır: Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi, bölgeden 290 bin aileyi, bir başka ifadeyle bir milyondan çok insanı göçe mecbur etmiştir. Ermenistan'ın tecavüzü neticesinde zarara uğrayan 27 il ve ilçe arazisi toplam 22.7 bin km²'dir. Dağlık Karabağ'la birlikte Nahçıvan'ın da sınır bölgeleri tesir altında kalmıştır. 17.1 bin km²'lik (Azerbaycan arazisinin %20'si) alan ise halen Ermenistan'ın işgali altındadır. İşgal edilen Yukarı Karabağ arazisinde 87 yerleşim alanı, 7 idari rayon, 11 şehir, 1.3 milyon hektar tarım arazisi, 313.000'i büyükbaş olmak üzere toplam 600 bin büyük ve küçükbaşArarat altın fabrikasına taşınmaktadır. Bu hammadde külçe haline getirilerek Rusya ve diğer devletlere satılmaktadır. Ermenistan'ın altın madeninden elde ettiği gelirin Ermenistan bütçesinin yaklaşık %51'ini teşkil ettiği ifade edilmektedir¹¹.

İşgal altındaki bölge ekolojik açıdan da tehlike altındadır. Bölgeye nükleer atıklar taşınmaktadır. Öte yandan %25-26'sı ormanlık olan işgal altındaki toprakların yok edilmesi, bölgedeki hayvan ve bitki türlerinin zarar görmesi de ayrı bir tehlikedir. Yapılan hesaplamalara göre ormanlık alanların yaklaşık %8-10'u tahrip edilmiş durumdadır. Tahrip edilen alanlardaki ekonomik kayıp ise yaklaşık 22 milyar dolardır¹².

Hazar'a akan nehirler vasıtası ile yılda 520-530 milyon m³ kirli su akıntısının, 500 milyon m³'ü Ermenistan ve Gürcistan'dan gelmektedir. Ermenistan ile yapılan savaş sadece Azerbaycan'ın ekonomik dönüşüm sürecini etkilemekle kalmamış, söz konusu savaşın etkisinde şekillenen uluslararası ilişkiler de ekonomik dönüşüm süreci üzerinde etkili olmuştur.

1.1.2.1. İkinci Dönemde Yapılan Reformlar

1995 yılının Ocak ayında haksız rekabete ilişkin bir kanun yasalaşmıştır. Nisan-1995'de ise ilk IMF programı kabul edilmiştir. 1995 yılında IMF ve diğer uluslararası kuruluşların desteğini alan finansal istikrar politikalarının uygulanmaya başlanmasıyla ekonomik büyüme sürecine yeniden girilmiştir. Eylül-1995'de küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin bir kanun tasarısı kabul edilmiştir. Kabul edilen

¹¹ Tebriz Vefalı, "Qarabağın İqtisadiyyatında İzi", *HerbiAnd Qezeti*, 1-15 Aprel 2003, s.3.

¹² 'Azerbaijan Economic Damages and Heavy Tolls Caused By Armenian Aggression', www.economy.gov.az/HTML/aggression.html (09.04.2005).

kanunun ardından 1996 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine başlanmıştır. Haziran ayında Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılırken, Eylül ayında bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma faaliyetlerine hız verilmiş, kıymetli kağıtlar piyasası faaliyete geçirilmiştir. Ağustos ayında ise Toprak Reformu Kanunu kabul edilmiştir. 1997 yılının Şubat ayında kamu alımlarında

Rekabetin korunmasına ilişkin bir kanun kabul edilirken, Haziran ayında İflas Kanunu'nda değişiklik öngören kanun tasarısı yasalaştırılmıştır. Haziran ayında ayrıca, yeni Gümrük Kanunu kabul edilerek basitleştirilmiş yeni bir gümrük tarifesi uygulamasına geçilmiştir. Telekom Kanunu ise Temmuz ayında kabul edilmiştir. 1998 yılında ise enerji sektörünü yeniden düzenlemek üzere Elektrik Kanunu kabul edilmiştir. Ağustos ayında Rehin Kanunu, Eylül ayında yeni bir Menkul Kıymetler Kanunu kabul edilmiştir. 1999 yılının Şubat ayında İş Gücü Kanunu kabul edilmiştir. Petrol gelirlerinin tek bir hesap altında toplanmasını, harcamaların daha şeffaf kurallara göre yapılmasını temin etmek amacıyla, Petrol Fonu kurulmasını öngören bir karar Aralık-1999'da yayımlanmıştır. Ayrıca Mayıs ayında yeni bir Özelleştirme Kanunu, Haziran ayında ise yeni bir Vergi Kanunu çıkarılmıştır.

Ekonomik değişim sürecinin bu döneminde üç önemli hedef doğrultusunda yol alınmaya çalışılmıştır:

1. Ülkenin temel doğal kaynak rezervlerinin işlenmesinin sağlanması
2. Liberal-demokratik yönlü piyasa prensiplerine dayanan bir ekonomik yapının oluşturulmaya çalışılması.
3. Dünya ekonomisi ile global ve bölgesel ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışılması.

1.1.3. Bağımsızlık Sonrası Üçüncü Dönem (2001 ve Sonrası)

2001 sonrası, bağımsızlık sonrası üçüncü dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde;

1. İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi ve iktisat politikalarının güçlendirilmesi,

2. İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitenin artırılması,

3. Elde edilen gelişme düzeyine göre iktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilmesi, sosyal refah düzeyinin artırılması, bunun içinde cari perspektifte hükümetin iktisat politikasında enerji sektörünün hızla gelişmesi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlere yöneltilmesi, gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan hükümetinin uluslararası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada uygulanacak olan iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. Hammaddede petrol ve yan ürünlerinin üstün olduğu petrol rafinerisi, kimya, petro-kimya sanayii ve elektrik enerjisi alanları petrolün ekonomideki rolünü daha da arttırmaktadır. Gerekli önemin verilmesi halinde Azerbaycan'da dünya çapında petrol ürünleri piyasası oluşabilir. Stratejik öneme sahip olan bu alana son dönemde büyük miktarda yabancı sermaye yatırılmıştır. Sanayi sektöründe yer alan üretim alanlarında modernizasyon ve yeniden inşa için gereken çalışmalar devam etmektedir. Elektrik enerjisi sanayii petrol ve gaz ürünlerinin büyük çeviricisi gibi onların kullanımının verimliliğini arttırmaktadır. Bu alana yabancı sermayenin girişi daha fazladır. İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması olacaktır. Azerbaycan'ın ekonomik gücünü hızla yükseltecek bu strateji; ülkedeki doğal ekonomik ihtiyatların aktif üretim aşamasına geçmesini sağlamak, bu doğrultuda Hazar'ın petrol ve doğal gaz ihtiyatlarının ekonominin kompleks gelişmesinin sağlanmasına yöneltilmesi, ülkenin ulaşım potansiyelinin geliştirilmesi ve verimliliğinin yükseltilmesi, insan kaynaklarında verimliliğinin artırılması gibi problemlerin çözümünü hedeflemektedir.

1.1.3.1. Üçüncü Dönemde Yapılan Reformlar.

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda çok önemli tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla Haydar Aliyev'in Mart-2001'de imzaladığı "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı"na esasen 2003-2005 yıllarını kapsayacak şekilde yapılacak olan faaliyetler de önem arz etmektedir. 2 Temmuz 2001'de IMF Yönetim Kurulu "Azerbaycan'da Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı'nı tasdik etti. Azerbaycan'da yoksulluğun azaltılması programının hayata geçirilmesini zaruri kılan sebepler vardır. Azerbaycan'da halkın önemli bir kısmının (%40-50'sinin) yoksulluk seviyesinde yaşadığı gözükmemektedir. 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Haydar Aliyev'in yerli ve yabancı iş adamları ile görüşmesinin ardından, Aliyev'in 2002 yılının Ağustos ve Eylül aylarında imzaladığı girişimciliği destekleyen fermanlar ile özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin teftişi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle iş adamlarının karşısındaki bazı problemler giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle iş adamlarının ekonomide yeni bir devrin başladığı inancı arttırılmaya çalışılmıştır. Ülkede yaratılan atmosfer, yabancı iş adamlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. İşadamları ile yapılan görüşmeler sonucunda vergi oranları düşürülmüş ve küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için program kabul edilmiştir. 1994'te başlayan ekonomik kalkınma stratejisi 2004'de de devam etmiştir. Ülkedeki kalkınma hızı, kişi başına GSMH'nın 5.1 milyon Manat'a ulaşması ile neticelenmiştir. Ortalama aylık gelir %26.2 artarak 483.4 bin Manat oldu ki bu da kişi başına düşen gelirin %19.6 artması demektir. 2004 sonu itibariyle ülke ekonomisine yöneltilen yatırımların toplam miktarı 22 milyar dolar olurken, ekonomide özel sektörün payı %74'e yükselmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 11 Şubat 2004 tarihinde, Azerbaycan bölgelerinin 2004-2008 yıllarını kapsayan sosyoekonomik kalkınması ile ilgili 'Devlet Programı' onaylandı. Söz konusu program, Azerbaycan'da bölgelerin ekonomik potansiyellerinin ve doğal kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilmesi ile başta tarım sektörü olmak üzere petrol dışı sektörleri canlandırmak ve geliştirmek, böylece ülkede istihdam seviyesini arttırarak halkın gelir seviyesinin ve geçim standardının arttırılmasını sağlamaya yönelik atılmış olan en önemli ve kapsamlı adımlardan biridir. Devlet Programı 2008'e kadar ülkede kişi

başına GSMH'yı 1578 dolara, özel sektörünün ekonomideki payını ise %85'e yükseltmeyi hedeflemektedir.

Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin gelişmesine ilişkin olarak son bir kaç yılda oldukça önemli başarı kazanılmıştır. Yoksulluğun giderilmesi ile ilgili çalışmalara, özellikle de bölgelerin ekonomik kalkınmasına daha çok dikkat verilmektedir. Nitekim Baku dışında petrol dışı sektörlerin kalkınması önemli artış kaydetmektedir

1.2. Ekonominin Genel Durumu

Ülkede siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici ateşkese varılmasından sonra dikkatler ekonomi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İşte bunun sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk Anlaşma imzalandı.

Alınan önlemler neticesinde, GSYİH'nın reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından beri ilk defa (%1.3) artmıştır. 1996-2003 yılları arasında GSYİH'deki artış %67.6 (yıllık ortalama %8.5) olmuştur. Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılından itibaren başlayan büyüme 2003 yılında da sürmüştür. GSYİH bu dönemde %11.2 artarak 35.053,4 milyar Manat'a (7.1 milyar \$'a) yükselmiştir. GSYİH'da sanayinin payı %37.8, tarımın %13.1, diğer sahaların payı ise %49,1 olmuştur. Kişi başına düşen milli hasıla 123.4 \$ artarak, 879.7 \$'a ulaşmış, GSYİH'da özel sektörün payı %73.3'e (bu oran sanayide %53.4, tarımda ise %99.7 dir.) yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %21.4 artarak 78,01 \$'a yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise %3.6 olmuştur. Enflasyon, 2003 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiştir. Gıda ürünlerinin fiyatları % 3.3, gıda ürünleri dışında ise artış % 1.0 olmuştur. 2003 yılında Devlet bütçesinin gelirleri 6.131,9 milyar Manat (1.248,7 milyon \$), giderleri ise 6.173,0 milyar Manat (1.257,0 milyon \$) olmuştur. 2003 yılı itibariyle ülke ekonomisine 3.339,1 milyar manat (680,0 milyon \$) kredi koyulmuştur. Kısa müddetli kredilerin miktarı %72.6, uzun müddetli

kredilerin miktarı %27.4'dir. Bunlardan ödenilme vakti geçen kredilerin miktarı ise %17.8'dir. Kredilerin; % 43.6'sı devletin, % 45.6'sı özel sektörün, %10.8'i banka dışı kredi teşkilatlarının payına düşmektedir. 2003 yılında ülkenin ekonomik ve sosyal sahalarının kalkınması için toplam 19.5 trilyon Manat (3.9 milyar \$) yatırım yapılmıştır. Bunun % 80.5'i yabancı sermayenin payına düşmektedir. 2003 yılı sonu itibariyle dış borçların toplamı 1.575 milyar \$ düzeyindedir. Bu da GSYİH'nın %22.2'ne tekabül etmektedir. 2003 yılında, halkın bankalardaki tasarruflarının miktarı 244.359 bin \$ olmuş ve bu rakam 2002 yılına göre %57.9 artmıştır. Tasarrufların 223,996 bin \$'ı Manatla, 18.123 bin \$'ı ise yabancı para olarak yatırılmıştır. Ülkede petrol sektörünün tamamı bir devlet şirketi olan SOCAR tarafından kontrol edilmektedir. 2003 yılı itibariyle dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması arasında 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır.

1.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, milli gelirin düşük olmasının yanı sıra, savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir de ciddi bir gerileme ortaya çıkmıştı¹³. Öyle ki, ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan, 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydetmiştir.

1991-1995 yılları arasında GSMH'da önemli gerilemeler olmuşsa da, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları çerçevesinde, uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar programıyla 1996 yılından itibaren büyüme sürecine girilmiştir.

Dönüşüm sürecinde Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Büyümenin itici gücü, yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür.

¹³ Saleh Memmedov, İnflasiya ve Maliye bazarı, Bakı 1998, s.48

Tablo 1: GSMH değişim oranı

Yıllar	GSMH Değişimi	Sanayi	Tarım
1991	-7.8	-8.9	0.3
1992	-22.6	-30.4	-23.8
1993	-23.1	-19.7	-15.5
1994	-19.7	-24.7	-12.8
1995	-11.8	-21,4	-7.0
1996	1.3	-6.7	3.0
1997	5.8	0.3	-6.1
1998	10	2.2	6.2
1999	7.4	3.6	7.1
2000	11.1	6.9	12.1
2001	9.9	5.1	11.1
2002	10.6	3.6	6.4
2003	11.2	6.1	5.6
2004	10.2	5.7	4.6

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Devlet Statistlik Komitesi (AEDSK) Yayınları

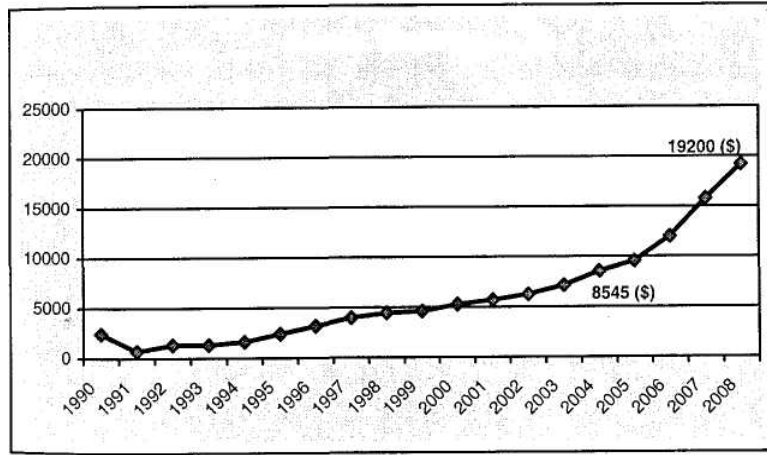
1995 yılında %-11.8 olarak gerçekleşen GSMH, 1996 yılından itibaren artış kaydetmeye başlamıştır. 1998'de Rusya krizinden etkilenmesine karşın Azerbaycan ekonomisinin %10 büyüme kaydetmesinde, dünyada artmaya başlayan petrol fiyatlarının ve petrol anlaşmalarının ülkeye çektiği yabancı sermayenin ve yılın özellikle son çeyreğinde inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki gelişme etken olmuştur.

Azerbaycan ekonomisinde 1999 yılı başında durgunluk yaşanmasına karşın yine petrol ve doğal gaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenmiştir. Ancak diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. 2000 yılında GSMH'daki artış 1990 yılından beri en yüksek düzeye çıkarak % 11.1 olarak gerçekleşmiştir¹⁴. 2000 yılında BDT sınırları içerisinde en yüksek ekonomik artış Azerbaycan'da müşahede edilmiştir. GSMH'nın reel artışına etki eden unsurların yapısında ise bazı değişiklikler olmuştur. 2001-2002 yıllarında da yine %10 civarında bir kalkınma hızı kaydedilmiştir. 2003'de ekonominin bütün alanlarında üretimde artış olmuştur. Bu artış, özellikle inşaat ve imalat

¹⁴ Azerbaycan Respublikasının sosyal iktisadi veziyyeti”Milli Bank illik hesabat 2000, Azerbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı 2001,s 6

sanayisinde gerçekleşmiştir. Söz konusu alanlarda katma değer artışı inşaatta %61 ve imalatıda %17.7 olmuştur. 2003 yılı ülke içi üretiminde üretim sahalarının payı önceki yıl ile mukayesede %60.1'den%63.1'e yükselmiştir. Hizmet sahalarının payı ise %31.9'dan %30'a gerilemiştir.

Şekil 1GSMH(Milyar \$)

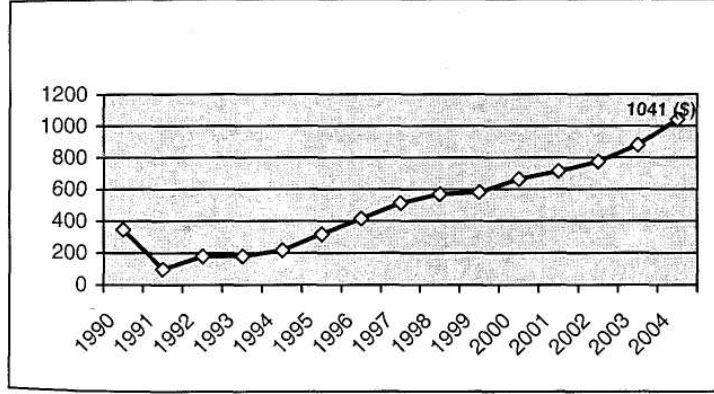
Kaynak: ARDSK Yayınları. (2005-2008 yılları tahminidir.)

2003'de sanayide 13251.9 milyar Manatlık, yani GSMH'nın %37.8'i kadar, tarım, avcılık ve ormancılıkta 4605.3 milyar Manatlık (%13.2), inşaatta 4250.4 milyar Manatlık (%12.1), ulaşımda 2544,3 milyar Manatlık, posta ve haberleşmede 788,6 milyar Manatlık (%2.2) katma değer artışı sağlanmıştır. Ayrıca toptan ve perakende satış, otomobillerin, yiyecek malları ve şahsi eşyaların tamiri ile ilgili hizmet sahalarında 2581.4 milyar Manatlık (%7.4), otel ve restoran hizmet sahalarında 101.2 milyar Manatlık (%0.5), sosyal, gayri resmi ve diğer hizmet sahalarında ise 4431 milyar Manatlık (%12.6) katma değer hasıl olmuştur.

2004'de de ekonominin bütün sektörlerinde üretim artışı devam etmiştir. Sonuçta, 1997'de GSMH'nın artış hızı %5.8'e, 1998-2004 yıllarında ise %10'a varmıştır. Petrol gelirlerinin ülkeye dahil olması ve Kalkınma Programı çerçevesinde atılacak adımlarla 2008 yılında GSMH'nın 19.200 milyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Kişi başına GSMH, 1990'lı yılların birinci yarısında yaşanan ekonomik buhran dolayısıyla önemli bir azalış kaydetmiştir. 1990-93 yıllarında 7 kat azalış kaydeden geçim standardı, 1995 sonrasında uygulamaya konulan tedbirlerle artış eğilim göstermeye başlamıştır.

1995 yılından itibaren her yıl artış kaydeden Kişi Başına Milli Gelir, nihayet 2004 yılında, bir önceki yıla göre %19.6 artış kaydederek, 1041 dolar olarak hesaplanmıştır¹⁵. Gelir düzeyindeki artış alım gücünün artmasına, dolayısıyla reel sektörün gelişmesine zemin

Şekil 2 Kişi Başına GSMH (Bin\$)

Kaynak AEDSK Yayınları

yaratılan amillerden olmuştur. 1996 yılında Dünya Bankası'nın değerlendirmesine göre, ülkede yoksulluk oranı %61 olmuştur. Ülkedeki resmi verilere göre ise yoksulluk sınırı altındaki nüfusun oranı 1999 yılı rakamlarıyla %60 civarındaydı. 2000 yılı verilerine göre kişi başına aylık ortalama gelir, asgari tüketim bütçesinin ancak %45'ini karşılamaktaydı. Azerbaycan'da yoksulluk seviyesi 2001 yılında %49'a, 2002 yılında %46.7'ye ve 2003 yılında ise %44.7'ye gerilemiştir. Yoksulluğun giderilmesi ile ilgili devlet programı, makroekonomik istikrarın güçlenmesi, gelir elde etme imkanlarının artırılması, eğitim ve sağlık alanlarında girişimin artırılması ve hizmetlerin iyileştirilmesi, altyapının iyileştirilmesi, halkın düşük gelirli kesiminin sosyal güvenliğinin artırılması, göçmenlerin hayat seviyesinin iyileştirilmesi hedeflerinde yoğunlaşmıştır.

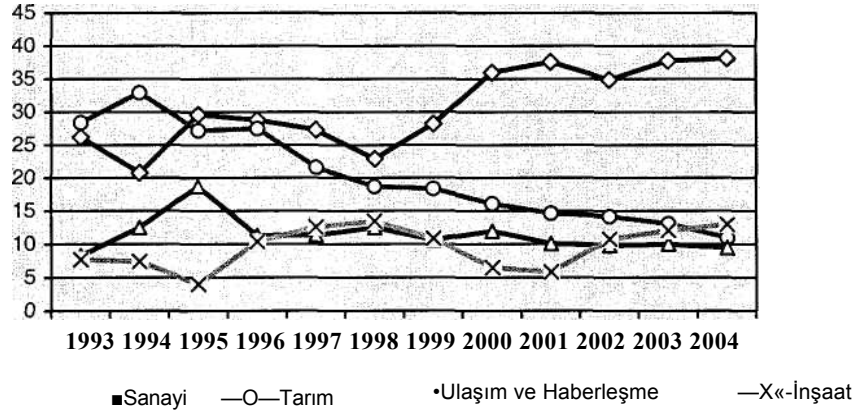
Söz-konusu Program, ekonomik kalkınma ve istihdam, sosyal politika ve insan gelişimi, bölgesel politika ve yapısal kalkınmanın yanısıra varolan potansiyelin geliştirilmesi olmak üzere dört farklı yoldan hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır.

¹⁵ E.S.İmanov, E.M.Babaşov, R.H.Dayıyev, "İqtisadi İslahatlar Şəraitində Ehalinin sosial Müdafiəsinin Təşkili Məsələləri", Azərbaycanca İqtisadi İslahatların Heyatə Keçirilməsi Hususiyetləri və Problemlər, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakı, 2001,s.102.

Azerbaycan hükümeti 2003-2005 yıllarını kapsayan Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Hakkında Devlet Programının ardından 2006-2015 yıllarını kapsayan yeni bir program hayata geçirecektir. İlk programın kabul edildiği 2003'de %44.7 olan yoksulluk seviyesi 2004'de %42.5'e inmiştir. Bu oranın 2005'den itibaren her yıl biraz daha aşağı ineceği beklenmektedir. Uzun vadeli Sürekli İnsan Gelişim Stratejisi olarak adlandırılan yeni program ise 2015 yılına kadar Azerbaycan'da yoksulluk seviyesinin %20-25'lere çekilmesini hedef almaktadır.

2004 yılında asgari ücretin artırılması hakkında ferman imzalandı. Fermana göre, 60 bin Manat olan asgari ücret Temmuz-2004'ten itibaren 100 bin Manat olmuştur. Amaç, devlet politikasına uygun olarak halkın sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek, yoksulluğun azaltılmasını ve halkın düşük gelirli kesiminin yaşam standartlarını yükseltmektir. 2001-2004 yılları arasında asgari ücret toplam %18 artış kaydetmiştir. 2005 yılında ise asgari ücretin %25 oranında artırılması planlanmıştır.

Şekil 3 GSMH'nın Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: ARDSK Yayınları

Halkın parasal gelirinde, özel mülkiyete ve özel teşebbüse dayanan faaliyetlerden elde edilen gelirler önemli bir paya sahiptir. Özel mülkiyetin ve teşebbüsün gelişimi için oluşturulan imkanlarla bu faaliyetlerden elde edilen gelirler her yıl artış kaydetmektedir. Parasal gelirleri içinde ücret ikinci yeri tutmaktadır. Resmi verilere göre ortalama aylık ücret 1995'de 14, 2000 yılında 50 dolar olmuştur. Ortalama aylık ücret 2003 yılında ise 383.1 bin Manat (78 dolar) olmuştur. Bu miktar, 2002 ile mukayese edildiğinde %21.4 daha çoktur. Ortalama aylık ücret durumuna göre Ermenistan ve Gürcistan'ı geçmesine bakmayarak Azerbaycan, enerji taşıyıcıları olan Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerden geridedir.

Sanayi, ulaşım, inşaat ve finans sektörlerinde çalışan ve ticaretle meşgul olanların ücretleri ise diğer sektörlerde çalışanlara göre nispi olarak yüksektir.

1995'den 2004'e gelindiğinde ortalama aylık ücretler yaklaşık 6 kat artmıştır. Bir önceki yıla göre %26.2 artışla 2004'te 483.4 bin Manat (98\$) olan ortalama aylık ücretin, 2005'de 626.1 bin Manat, 2006'da 757.2 bin Manat ve 2007'de ise 908.6 bin Manat olacağı tahmin edilmektedir.

Ancak Azerbaycan'da iktisadi reformların IMF'in görüşleri doğrultusunda Monetarist ağırlıklı olması nedeniyle sıkı para politikasının ve kamu harcamalarını azaltarak denk bütçe politikasının uygulanması, refah seviyesi çok düşük olan ve henüz istenen seviyeye ulaşmamış çoğunluğu oluşturan nüfusu olumsuz yönde

etkilemektedir. Bu uygulamalar paralelinde gaz, akaryakıt ve ekmeğe uygulanan sübvansiyonların kaldırılması, göçmenler, özürülüler ve şehit aileleri dışında elektrik, su, toplu taşıma araçları gibi alanlarda önceden tanınan avantajların veya indirimlerin kaldırılması, geçiş sürecinde sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır.

Bölgesel boyutuyla kişi başına milli gelir incelendiğinde, Bakü'de ortalama gelir düzeyinin yüksek olduğu, diğer şehirlerde ise gelir düzeyinin Bakü'deki gelir düzeyinin yaklaşık yarısını teşkil edecek bir seviyede, yani bir hayli aşağı olduğu tespit edilmiştir. Reform uygulamaları sonucunda GSMH'nın sektörel dağılımında ve özel sektörün ekonomideki ağırlığında kaçınılmaz olarak değişiklikler olmuştur.

Öte yandan gelir dağılımının düzeltilmesi, Azerbaycan'da hızlı kalkınmanın ön şartıdır. Zira, 'zengini daha zengin, fakiri daha fakir eden' kapitalist bir anlayış ile gelir ve servet dağılımında adalet dikkate alınmadan, kapital birikimi sağlayarak kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Çünkü, birinci olarak telekominakasyon çağı diye adlandırılan günümüz dünyasında bilgi akışkanlığı, kapital birikimine karşı toplumsal tepkiler oluşturarak ülke içi genel istikrarın bozulmasına etken olabilecek bir seviyededir. Öte yandan ülkede kalkınmanın sağlanması, öncelikle ülke içi talep artışını gerektirmektedir. Bu nedenle gelir dağılımını düzenlemek, iç pazarı genişletip toplam talebi arttırarak sanayii teşvik edecektir.

2005 yılı sonundan itibaren elde edilmeye başlanacak olan petrol gelirlerinin yanısıra, teşvik politikaları ile yabancı sermayenin de ülkeye çekilmesi ve bu çerçevede 2004-2008 yıllarını kapsayan bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programının uygulanmaya başlaması, gelir dağılımında adalet içinde reel milli gelirin yüksek seviyede sağlanması adına endişeleri giderme bakımından en önemli imkan ve adımlardır.

1.2.2. Özelleştirme

Azerbaycan bağımsızlığın ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı almış ve bu yönde uygulamalara başlamıştır. İlk olarak 1993 yılında Özelleştirme Kanunu'nu çıkarmış ancak fiili uygulamaya 1995 yılından sonra başlayabilmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine geçişin önemli aşamalarından biri sayılan ve ülke ekonomisinde yeniden yapılanmanın önemli faktörlerinden biri olan ve batı sermayesinin de iştirak edebileceği özelleştirme faaliyetleri, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi hakkında 7 Ocak 1993'te Azerbaycan Parlamentosu tarafından kabul edilen kanun ile birlikte başlamıştır. Geçmiş dönemden farklı olarak Azerbaycan'ın ekonomik temellerini devlet mülkiyeti, özel mülkiyet ve belediye mülkiyeti teşkil etmeye başlamıştır¹⁶.

1.2.2.1. Birinci özelleştirme programı

Söz konusu tarihte çıkarılan ve 27 maddeden oluşan "Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Kanunu" ile Azerbaycan'da serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının hukuki dayanağının sağlanmasıyla ülkede ilk taslak özelleştirme çalışmaları 1993 yılında başlatılmıştır. Ancak bu program parlamentodan onay alamamıştı. 1993 ve 1994 yıllarında "Özelleştirmenin Devlet Programı" uzun tartışmalar ve revizyonlardan sonra 1995 yılında Milli Meclis tarafından onaylanarak birinci özelleştirme programı uygulanmaya başlamıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda özelleştirme Azerbaycan yönetiminin öncelikli hedefleri arasında yer almaya başlamıştır. Sistemli özelleştirme ve piyasanın liberalleştirilmesi, planlı ekonomiden

Serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandıran önemli tedbirler olmuştur. Üretim sahasındaki devlet emlakının üçte ikisi birinci aşamada özelleştirilmeye çıkarılmıştır. Özelleştirme programı çerçevesinde restoran, kafe, berber, dükkan, atölye gibi ticarethane olarak nitelendirilebilecek küçük ölçekli işletmeler, özelleştirilmesi mecburi sayılan işletmeler olmuşlardır. Petrol, doğal gaz, telekomünikasyon ile ilgili kuruluşlar, sanatsal mekanlar ve madenler ise özelleştirilme kapsamı dışındadır. Ancak, bu kuruluşlar Devlet Başkanı veya Başbakan kararı ile özelleştirme kapsamına

¹⁶ Azerbaycan Respublikasının Konstitusyası, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s.7.

alınabilir. Özelleştirme, 1992'de kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmekteydi. 2000 yılında ise Emlak Komitesi feshedilerek özelleştirmeden sorumlu olacak şekilde Emlak Bakanlığı kurulmuştur. 1993-1996 yılları arasında yalnızca konutlarda ve taksilerde özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanınının 8 Şubat 1997 tarihli fermanı uyarınca her biri 4 adet çekten ibaret 8 milyon adet Devlet Özelleştirme Payı'ndan (Çek) 7.183.803 adedi Azerbaycan vatandaşlarına ücretsiz dağıtılmıştır. Özelleştirmeye ülke vatandaşları bu çeklerle, yabancı ülke vatandaşları ise opsiyon adı verilen özelleştirme çekleri ile katılabilmektedirler. Azerbaycan'da 1995-1998 yıllarını kapsayan birinci özelleştirme programı ancak 2000 yılı başlarında tamamlanabilmiştir. Birinci özelleştirme programında özelleştirme programına alınan küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük bir kısmı bu program çerçevesinde özelleştirilmiştir. 1996 yılında özelleştirmeye hız verilerek, sayıları 6200'e varan küçük işletme özelleştirilirken, bu rakam 1997 yılı sonunda 15000'e ulaşmıştır.

1.2.2.2. İkinci özelleştirme programı

Birinci özelleştirme programındaki gecikme nedeniyle ikinci özelleştirme programı ancak 10.08.2000 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından imzalanabilmiştir. Dolayısıyla ikinci özelleştirme programı iki yıllık bir gecikme ile ancak uygulamaya konulabilmiştir.

İkinci özelleştirme programı ile orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi planlanmıştır. Böylece devletin ekonomideki rolü iyice azaltılmaya çalışılmaktadır. 2001 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Aliyev, özelleştirmeye hız verilerek, imalat, enerji ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 100 büyük kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirileceğini ilan etmiştir¹⁷. Farklı alanları kapsayan 450 civarında işletme büyük özelleştirme kapsamında yer almaktadır. Özelleştirme programına göre özelleştirilecek tesis ve müesseseler küçük, orta ve büyük olarak 3 gruba ayrılmıştır. Küçük müesseselerin %15'i çalışanlarına parasız verilmekte, %85'i ise paralı açık arttırma ile satılmaktadır. Orta ve büyük müesseseler ise önce anonim şirket statüsüne dönüştürülmekte, sonra özelleştirilmektedir. Bu şirketler; hisselerinin en az

¹⁷ Ayhan Kraca "Azerbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze12002/ayhan.htm> (13.03.2003).

%50'si çek açık artırmaları ile, %15'i müessese çalışanlarına çek karşılığında, %10'u paralı açık artırma ve kalan %25'inin ise devlet tarafından kapalı yatırım fonuna verilmesi ile özelleştirilmektedir¹⁸.

İkinci özelleştirme programı çerçevesinde ise haberleşme, ulaştırma, kimya, enerji kompleksi ve diğer sektörlerdeki müesseselerin özelleştirme süreci devam etmektedir.

Özelleştirmenin başladığı tarihten 2005 yılı başına kadar toplam değeri 651.1 milyar Manat olan 40.7 bin küçük ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Yine 2005 yılı başı itibarıyla 1537 devlet şirketi, bu çerçevede 356 orta ve büyük ölçekli şirket anonim şirkete dönüştürülmüştür.

Sonuçta 150 binden çok Azerbaycan vatandaşı özel mülkiyet sahibi olmuştur¹⁹. Öte yandan arazi mülkiyetinde değişiklik sonucu özel mülkiyete devri sonucu Azerbaycan'da ülke arazisinin %56.9'u (4.913.639 hektar) devlet, %23.5 (2.032.744) hektar belediye, %19.6 (1.695.123 hektar) özel mülkiyete aittir.

1.2.2.3. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 11 Şubat 2004 tarihli fermanı ile tasdik edilen "Azerbaycan Cumhuriyet Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Hakkında Devlet Programı"nda belirlenen hedeflerden biri de devlet müessese ve araçlarının özelleştirilmesinin hızlandırılmasıdır.

Bu çerçevede, özelleştirmenin ikinci aşaması esasen orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesini kapsamına karşın, küçük işletmelerin özelleştirilmesi sürecinin tamamlanmasına dikkat daha da artırılmıştır.

Reform uygulamaları ile küçük işletmelerin hemen hemen tamamı özelleştirilmiştir. Tarım sektöründe de önemli sayılabilecek özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nin %6.5'i kadardır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde benzer bir başarı elde edilememiştir. Reform sürecinin başlangıcından bu yana 1.065 orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirketlere dönüştürülerek açık artırma usulü ile özelleştirilmiştir.

¹⁸ 'Process of Privatization', www.msp.gov.az/html/eng/xod.html, (18.04.2005). N. Ö. Hacıyev, "Sahibkarlık Sektörünün İnkişafının Sürütlendirilmesi ile Bağlı Problemler", *Azerbaycandcı İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliğı İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, s.117.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük bölümünün özelleştirilmesine rağmen, büyük ölçekli kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi ile ilgili süreç yavaş işlemektedir. Özelleştirme sürecine katılan yabancı yatırımların oranı her geçen gün yükselme kaydetmiştir. Alınan önemli mesafeye rağmen özelleştirmenin ve yapısal reformların yavaş ilerlediği de dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ne yazık ki, 1995'den başlayarak gerçekleştirilen reformlar (özelleştirme), tarım sektöründe beklenen olumlu sonuçları vermemiştir. Yapılan reformlar bazı sahalarda ekonomik daralmanın daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Yine özelleştirilen kurumlarda uzun yıllardır çalışanların işsiz kalması da önemli bir problemdir. Öte yandan çeklerle yürütülen özelleştirme de beklenen neticeyi yeterli seviyede vermemiştir. Ülkede sağlıklı anonim şirketler sınıfı teşekkül etmezken, vatandaşlar da özelleştirme sürecine faal olarak iştirak edememiştir. Böyle bir sınıf ilk zamanlarda oluşsa da, devlet denetiminin zayıf olması ve sosyal denetim imkanlarının tatbik olunması için gerekli kanuni altyapının oluşmaması dolayısıyla anonim şirketler belirli problemlerle karşılaşmışlardır. Sonuçta insanlar kendi paylarını satmaya başlamıştır. Anonim şirketlerin sayısı ilk zamanlar 100 bin civarında olmasına karşın, bugün bu rakam 50 binlere düşmüştür. Bu tür özelleştirme aynı zamanda devlet bütçesinde olan kaynakların miktarına da olumsuz etki göstermektedir.

1.2.2.4. Özel Sektör

GSMH'nin %73' ünü üreten özel sektörün sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde önemli rolü vardır. Özel sektörden alınan vergiler bütçenin asıl gelir kaynağını oluşturmaktadır. Özel sektörün, bütçenin içindeki payı 1995 yılında %10, 1997 yılında %26,5 iken, 2003 yılında bu pay %50'ye ulaşmıştır. Şu an çalışanların %70'i özel sektörde %30'u ise devlet sektöründe çalışmaktadır. Ülkede faaliyette bulunan şirketlerin toplam sayısının %81' i orta ölçekli firmalardan oluşmaktadır ve bunların büyük kısmı ticaret ve tarım alanında faaliyet göstermektedir. Azerbaycan' da özelleştirme sürecinde çok büyük gelişmeler sağlanmıştır. Ocak 2000 tarihi itibarıyla özelleştirmenin ilk aşamasında 21. 544 orta ölçekli firma özelleştirilmiş ve 996 adet şirket borsaya açılmıştır. Mart 2001 tarihinde bu rakamlar sırasıyla 23. 539 ve 1. 230, 2002 yılında ise özelleştirilen şirket sayısı 33. 700' e ulaşmıştır.

Özel sektörün gelişiminde mevcut problemlerin giderilmesi amacıyla «Azerbaycan Cumhuriyeti`nde küçük ve orta ölçekli girişimciliğin desteklenmesi ile ilgili devlet programı (2002-2005)» kabul edilmiştir.

«Azerbaycan Cumhuriyeti`nde özel sektörün gelişmesi ile ilgili devlet desteği alanında ek tedbirler hakkında» 10 Eylül 2002 tarihli kararname girişimciliğin hızlı kalkınması için makroekonomik ortamın sağlanmasını öngörmektedir. Bu sahada artık somut işler yapılmaktadır. Girişimciliğin geliştirilmesi için sağlam ortamın oluşturulması amacıyla Cumhurbaşkanı tarafından «Girişimciliğin Kalkınmasını Engelleyen Müdahalelerin Önlenmesi Hakkında» 28 Eylül 2002 tarihli kararname imzalandı. Bu kararnameye uygun olarak çeşitli devlet organları, şirketleri denetlemek yetkisinden men edildi. Diğer bir kararnameyle lisansa tabi tutulan ürünlerin sayısı 250' den 30' a indirilmiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın kararnamesiyle Cumhurbaşkanı yanında Girişimciler Kurulu kurulmuş, halihazırda sözkonusu Kurulun teşkilat şeması oluşturulmuştur. Diğer taraftan, Muteşebbüsler Şurasının devletle işadamları arasında köprü olacağı düşünülmektedir.

1.2.2.5. Devlet-Özel Sektör Mukayesesi

Hem devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, hem de halkın özel teşebbüs esasında özel müesseseler kurması sonucunda, özel sektör ekonominin temel bölümü haline gelmiştir. Bazı sektörlerde, özellikle tarım sektöründe temel ağırlığa özel sektör sahiptir.

Gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın sonucunda, ekonomik verilerin mukayesesinde de görüleceği gibi, her geçen yıl ekonomide özel sektörün makroekonomik göstergelerin teşekkülündeki ağırlığı devamlı olarak artmaktadır. Ekonominin özel sektör bölümünde 1997 yılında GSMH'nın %46'sı, 1998 yılında %55'i, 1999 yılında %62'si, 2000 yılında %68'i, 2004'te ise %74'ü üretilmiştir. Dolayısıyla GSMH içerisinde devletin rolü giderek azalmaktadır.

Devlet bütçesinin teşekkülünde de vergi girdileri bakımından özel sektörün rolünün artış kaydettiği görülmektedir. Elbette devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, ekonomide özel sektörün rolünün artmasında birinci amildir.

2004 yılı sonu itibariyle sanayi ürünlerinin %57'si, tarım ürünlerinin %99'u, ulaşım hizmetlerinin %57.8'i, haberleşme hizmetlerinin ise %71.3'ü özel sektörün payına düşmüştür. Ancak temel ve stratejik sektörlerde devletin tekel durumu ve ağırlığı devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nden miras kalan devlet tekeli ekonomik kalkınmaya engel olmaktadır. Devlet tekellerinden kurtulmanın yolu ise büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesidir. Ancak, bu sürecin Azerbaycan'da yavaş işlemekte olduğu görülmektedir.

Her ne kadar verilerden yola çıkarak ekonomide özel sektörün payının yüksek olduğu görülse de, bu görünüşte devlet mülkiyetinde kalan işletmelerin, özellikle sanayi işletmelerinin, faaliyette bulunmaması etkindir. Ayrıca bazı özel sektöre ait işletmeleri, özel sektör olarak görmek tam da doğru değildir. Örneğin anonim şirketlerin (shahdard cemiyyetlerinin) çoğu daha çok devlet işletmesi gibi faaliyet göstermektedir. Öte yandan enerji üretiminde özel sektörün formal karakter taşıdığı, enerji satışında ayrı ayrı işletmelerin özel sektör tarafından işletilmesi yönünde girişimlerin olduğu, petrol ve doğal gazın üretiminde ise özel sektör olarak sadece yabancı müteşebbislerin var olduğu dikkate alındığında, sanayi sektörünün temel bölümü olan enerji sektöründe özel mülkiyetin aslında olmadığını söylemek mümkündür.

1.2.3. Enflasyon

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine yaşanan enflasyonist süreçte Rusya-Çeçenistan savaşı nedeniyle kuzey demir yolu hattının kapanması ile ithalattaki düşüş ve dış ticaret ile ilişkili bazı mali kurumların uygulamaları da etken olmuştur²⁰.

Enflasyonist süreçte Merkez Bankası'nın müdahalesine rağmen Azerbaycan Manatı'nın ABD Doları'na karşı değer kaybetmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi de etkili olmuştur. Kısaca SSCB'nin dağılmasının ardından devralınan ve yaşanan ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır.

²⁰ Nesimi Kamalov, "1990-2000 yılları arasında Azerbaycan'da Enflasyon"

1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermeye başlamakla birlikte, yine de %511.8 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

IMF ile birlikte hazırlanan kalkınma programlarının ilki ile başlayan sıkı para politikası uygulamaları sonucu 1996 yılından itibaren, enflasyonun tehlikeli boyutlarda olmasından ekonomiyi kurtaracak şekilde, fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlanmıştır. Dolayısıyla hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir. İstikrar programının kararlı uygulamasının sonucu olarak 1997 yılında enflasyon oranı tek haneye düşmüştü 1998 ve 1999 yıllarında ise fiyatlarda önemli düşüşler yaşanmıştır. 1999 yılında fiyatlarda ortalama %8.5 düşüş olmuştur. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanmakta olan sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmesi sonucu 1998-99 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde yeniden artış gözlenmeye başlamıştır. 2004 yılında ise %10.4 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, böylece dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır.

Ekonomide yapısal dönüşüm yaşamakta olan Azerbaycan'da enflasyon yapısal karakter taşımaktadır. Ekonomide toplam arz toplam talep arasındaki dengenin kalkınmanın dinamik süreci içerisinde sağlanması kolay değildir. Tarım sektöründe modernizasyonun henüz gerçekleşmemiş olması, sanayi üretiminde miktar ve çeşit yönünden zayıflık, tüketici ve üretici arasında pazarlama problemleri gibi nedenler enflasyonun 2004'te iki haneli olmasının temel nedenleridir.

Fiyatlar genel düzeyinde istikrar açısından dikkat edilmesi gereken noktalardan biri şudur: Fiyat istikrarı hedefi ile yüksek üretim artışı ve tam istihdama yaklaşma hedefleri arasında çelişki vardır. Çünkü, kısa vadede fiyat artışları, diğer şartlar değişmemek şartıyla, üreticilerin kâr oranını artıracığından, üreticiyi daha fazla üretime teşvik edecektir. Böylece hem yüksek büyüme oranı hem de istihdamda artış sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan, kontrol altında olmak kaydıyla, Azerbaycan'da %10-15 civarında bir enflasyon oranı makul karşılanabilir.

1.2.4. İstihdam

Ülke ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk yüzünden iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi sonucu, bölgeden bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması da istihdam problemini artırıcı önemli bir etken olmuştur.

İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan'da problem oluşturmuştur. Azerbaycan'da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranı daha çoktur. Bu tür "beyin göçü" sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir²¹. Azerbaycan hükümeti, yurt dışına göç edenlerin ülkeye dönmelerini sağlamak amacıyla 2005 yılından itibaren sosyal alanda reformlara ağırlık vermeye başlamıştır.

Ermenistan'dan ve Ermeni işgalindeki topraklardan göç etmek mecburiyetinde kalanların %60'ının ekonomik olarak aktif kabul edilmesine karşın, göçmenlerin büyük bir kısmı işsiz olup, devletten aldıkları yardımla yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

Devlet işsizlik problemini çözmek amacıyla bazı düzenlemelere gitmektedir. Bir taraftan yeni iş yerlerinin açılması, uygun pazar sisteminin kurulması (emek piyasası, meslek değişme kursları v.b.), diğer taraftan işsizlerin sosyal güvencesi için önlemler almaktadır. Son yıllarda özel sektörün gelişimi de bu programın çözümüne yeni imkanlar vermektedir.

Toplam nüfusun istihdam düzeyinin zamanla çok az bir artış kaydettiği görülmektedir: Toplam nüfusun istihdam edilen oranı 1998'de %53.4, 1999'da %56.7, 2000'de %56.8 ve 2001'de %56.9 olmuştur. 2004 yılında ise bu oran %57 civarındadır

²¹ Investment possibilities of Azerbaijan, expert igtisad jurnali NO: 7-8. 2001,s-20, Azer Mehdiyev, "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Eksperi İgtisad Jurnali*, No.7-8, 2001, s.26.

Tablo 2 İstihdamın sektörel dağılımı

Yıllar	Sanayi	Tarım ve Hayvancılık	Diğer
1990	12.7	30.9	56
1995	9.8	30.8	59
1996	7.7	31.8	60
1997	6.6	29.0	64
1998	6.8	30.8	62
1999	7.0	42.3	50
2000	6.8	41.0	52
2001	6.6	39.9	53
2002	6.7	40.1	53
2003	6.7	40.0	53

Kaynak: ARDSK Yayınları.

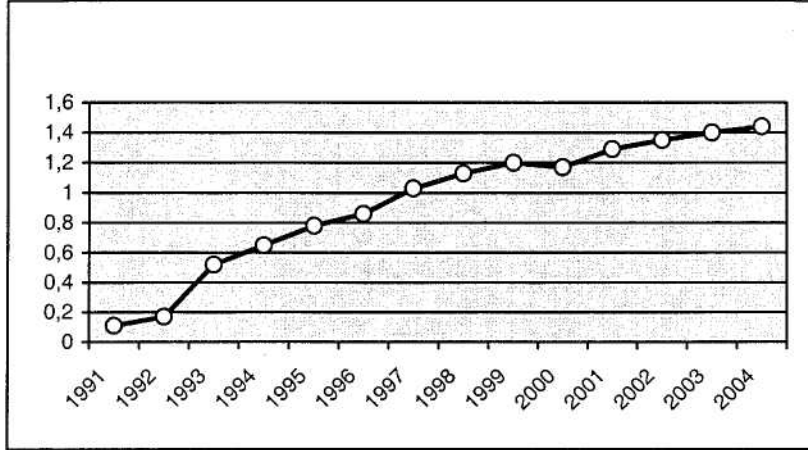
İstihdamın sektörel dağılımı da zamanla değişmektedir. Sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilen işgücünün oranı bir hayli azalma kaydederken, hizmet sektöründe istihdam edilen işgücü artış kaydetmektedir. Tarım sektöründe çalışanların oranı 1998 yılına kadar hemen hemen sabit kalırken, bu tarihten sonra önemli artış göstermiştir. 1995'den 2005'e gelindiğinde istihdamın daha çok ulaşım, haberleşme, tarım, turizm, inşaat alanlarında arttığı görülmektedir. İstihdam edilen işgücünün sektörel dağılımı ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

İstihdam edilen işgücünün petrol ve gaz üretimi ile ilgili alanlarda en yüksek aylık gelire sahip olduğu, ortalama en düşük aylık gelirin ise sağlık sektöründen elde edildiği görülmektedir.

Devlet sektöründe (devlet işletmeleri ve yönetim organlarında) çalışanların oranı, 1990 yılından itibaren devamlı olarak azalma göstermektedir. Serbest piyasa mekanizmasına geçiş ve özelleştirmenin sonucu olarak 1990 yılında istihdamda %70.7 olan devlet sektörünün payı 2004 yılında %31'e inmiştir.

2004 yılı başlarında ülkenin ekonomik faal nüfusunun sayısı 3 milyon 801.4 bin olmuştur. Resmi verilere göre bu sayının 3 milyon 747 bini istihdam edilmiştir. İktisadi faal nüfus ülke nüfusunun %46.7'sini oluşturmaktadır. 2005 yılı başı itibarıyla faal nüfusun 56.028'i resmi işsiz olarak kaydedilmiştir. İşsizlerin büyük çoğunluğu orta yaşlı nüfustur. Resmi rakamlara göre, 25-35 yaş arasında olanların 15077 kişisi, 35 yaştan yukarı olanların 30033 kişisi çalışma arzusunda olmasına karşın iş bulamamaktadır.

Şekil 4 Resmi İşsizlik Oranı

Kaynak: ARDSK Yayınları

İşsizler arasında kadın-erkek oranında ise kadınların oranı 1995'de %59.7 olmasına karşın, bu oran azalma göstererek 2004'te %53'e gerilemiştir.

Şayet istatistiki verilerde yer alan rakamların gerçek işsizlik çıranı olduğu kabul edilirse, bu oran gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranından bile aşağı seviyede olacaktır. Gerçekte ise ülkedeki işsizlik oranı resmi verilerle mukayese edilemeyecek derecede yüksektir. Yine de resmi olarak işsizlik oranının her yıl artış kaydetmeside dikkat çekicidir. Her ne kadar devlet kurumlarının verdiği istatistiklere göre Azerbaycan'da resmi işsizlik oranı %1.5 civarında olsa da, uluslararası kuruluşları verdiği bilgilere, yapılan farklı hesaplamalara ve uzmanların kanaatine göre bu oran %16-25 arasındadır.

İşsizliğin sebepleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Faal işgücünün iş bulamamasının temelinde; sosyo-ekonomik şartlar, bir sosyo-eko-nomik yapıdan diğerine geçiş, ülkenin henüz savaş ortamında olması yatmaktadır. Yanlış veya yetersiz iktisat politikaları sonucunda kapanan müesseseler ve ortaya çıkan işsizler ordusu da özellikle ifade edilmelidir. Öte yandan teknolojideki süratli gelişmeden dolayı da orta yaşlı insanlar işlerini kaybederek işsiz kalmaktadırlar. Aslında bu tür eğilimler pazar ekonomisi şartlarında yaşayan bütün ülkeler için karşılaşılan problemlerdendir. İşsizlik Azerbaycan'da çözüm bekleyen en önemli ve aktüel meselelerden biridir. 2005 yılı başı itibariyle ülke vatandaşının %44'ünün hayat standardı yoksulluk seviyesinin altındadır. Dünya Bankası tarafından yapılan değerlendirmeye göre aynı insanların günlük kazancı yaklaşık 1.20 dolardır. Azerbaycan'da, gelişmiş ülkelerde ihracat ve yatırım azlığı gibi geçici nedenler yerine, işsizliğin temel nedeninin

yapısal karakter taşıyor olması, problemin çözümüne uzun vadeli ve devamlı politikalarla ulaşılabileceği sonucunu vermektedir.

İşsizlik problemi hükümetin de karşısında duran öncelikli meseledir. Bölgelerde ekonominin yeniden geliştirilmesi, 600 bin yeni iş yeri açılması doğrultusunda yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir.

1.2.5. Devlet Bütçesi

Karabağ savaşı sonucunda savunma harcamaları artan Azerbaycan'ın devlet bütçesinde gelir-gider dengesinin 1993 yılından itibaren açık verecek şekilde bozulmaya başladığı görülmektedir²².

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde vergi sisteminde yapılan reformlar, devlet bütçesinde gelirlerin yıldan yıla artması ve 90'lı yılların başında yüksek olan bütçe açığının 1995 yılından itibaren azalma trendine girmesi sonucunu doğurmuştur. 1994 yılında GSMH'nin %9.4'üne eşit olan bütçe açığı 1999'da GSMH'nin %2.4'üne, 2000 yılında %1'ine eşit olmuştur. 2001 ve 2002 yıllarında ise bütçe açığı GSMH'nin %1'inin altında olmuştur. Bütçenin açıkla hayata geçirilmesinde yüksek enflasyon korkusu etken olmaktadır²³. Bütçe gelirlerinin arzu edilen seviyeye ulaşmamasındaki en önemli engellerden biri de vergi sistemindeki çıkmazlardır. Bütçe gelirlerine benzer şekilde bütçe harcamaları da yıldan yıla artış kaydetmektedir. Azerbaycan'da kamu harcamalarının GSMH'da ağırlığının yüksek olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir.

Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre ilk sıralardayer almaktadır²⁴. Bu durum bütçe gelirleri açısından olumsuz sonuç doğurmaktadır. Bütçe harcamalarında sosyal savunma ve güvenlik harcamalarının payının yıldan yıla arttığı görülmektedir.

²² Ercan Sancak, *Azerbaycan İktisadiyyatı*, Qafqaz Üniversitesi Neşriyyatı, Bata, 1999, s.32.

²³ F. Y. Bayramov-S. E. Necefov, "Dövlət Bütçəsinin Kesiri və İnflasiya", *Azerbaycanda İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilməsi Hususiyetləri və Problemlər*, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakı, 2001, s. 148.

²⁴ Javid Ahmadi, "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.8-9; Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.6-7.

Tablo 3 Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat)

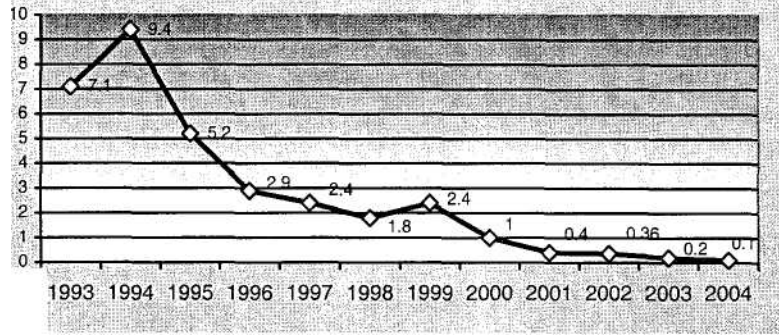
Yıllar	Gelirler	Giderler
1990	0.5	0.5
1991	1.0	0.9
1992	7.3	6.9
1993	53.6	64.8
1994	504.8	681.7
1995	1584.7	2141.9
1996	2012.8	2409.3
1997	2565.2	2943.5
1998	2327.3	2641.7
1999	2797.6	3257.2
2000	3573.2	3819.8
2001	3924.0	4037.5
2002	4551.2	4658.6
2003	6104.5	6172.7
2004	7405.8	7505
2005*	9422	10001

Kaynak: AEDSK Yayınları. * kabul edilen bütçe rakamı

Bütçenin petrolden elde edilen gelirlerinin bütçe gelirleri arasındaki yeri ise şöyledir: Devlet bütçesi gelirlerine Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) vasıtası ile dahil olan petrolün payı 2002 yılında %36.5 iken, 2003 yılında bu oran %31 olmuştur. Ancak Devlet Petrol Fonu'ndan (ARDNF) transferler de dikkate alındığında petrol sektörünün devlet bütçe gelirleri içindeki payı %39.1 olmuştur. 2004'de ise söz konusu oran %40.9 (%31.6 SOCAR'ın payı ve %9.3 ARDNF'den transferler) seviyesinde oldu.

Son yıllarda bütçe gelirlerinde meydana gelen artışta petrol unsuru büyük rol oynamaktadır. Veriler yıldan yıla bütçe gelirleri içerisinde petrol gelirlerinin artmakta olduğunu göstermektedir. Petrol ihraç gelirlerinin bütçe gelirlerindeki payı 2006 yılından itibaren daha da artacaktır. 2004 verileri ile mukayese edildiğinde 2005 yılında devlet bütçesinin petrol dışı açığının GSMH'nın %2.4 hacminde olması planlanmıştır ki, bu da hükümetin petrol gelirlerinin harcamasının artırılma sına dair orta vadeli stratejisine ve 2005 makroekonomik hedeflerine uygun düşmektedir. Harcamalarda sosyal bir eğilime sahip olan 2005 yılı bütçesinde, ücretlere, eğitim ve savunma harcamalarına daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede ortalama ücretler bir önceki yıla göre %22 arttırılmıştır. Bu artış ile yolsuzluk oranının azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Savunma harcamaları ise %30 arttırılmıştır.

Şekil 5 Bütçe Açığı (GSMH'nın %'si)

Kaynak: ARDSK Yayınları.

1.2.6. Dış ticaret

Azerbaycan ihracatında petrol ve petrol üretimlerinin ağırlığı, petrol üretimi ve dolayısıyla ihracının artmasıyla daha da artacaktır. Bu ise, bir sektöre bağımlılık şeklinde ülke için önemli bir sorun olabilir. Çözüm için petrol gelirlerin petrol dışı sektörlerle yöneltilmesi gerekmektedir.

Tablo 4. Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	ithalat	İthalat Artışı (%)	ihracat	ihracat Artışı (%)
1991	1881.2	-	2120.9	-
1992	939.8	-50.04	1483.9	-30.03
1993	628.8	-33.09	724.6	-51.17
1994	777.9	23.71	652.7	-9.92
1995	667.6	-14.17	637.1	-2.39
1996	960.6	43.88	631.2	-0.92
1997	794.3	-17.32	781.3	23.78
1998	1076.4	35.51	606.2	-22.41
1999	1035.8	-3.77	929.6	53.34
2000	1172.0	13.15	1745.2	87.73
2001	1431.1	22.10	2314.2	32.60
2002	1665.5	16.38	2167.4	-6.34
2003	2626.4	57.69	2591.7	19.57
2004	3504.6	33.43	3614.4	39.46

Kaynak: ARDSK yayınları

İthalatın yapısı ihracatın yapısına göre tamamen farklıdır. 1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir. Azerbaycan'ın 2004 yılı ticari ilişkilerinde özel sektörün payı, ithalatta %72.93, ihracatta ise %49.15 olarak gerçekleştirilmiştir.

Aynı zamanda vurgulamak gerekir ki, ithali ikame eden yerli üretimin artışı sonucunda genel tüketim mallarının ve bu bağlamda tarım ürünleri ithalinin hacminde azalma gözlenmektedir.

Ülke, ithalatta makine ve donanım gibi yatırım malları olarak üretim hacmini ve teknolojik seviyesini artırma eğilimindedir. Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması ve diğer yandan milli para birimi Manat'ın 1997-2000 yıllarında ABD dolarına karşı aşırı değer kazanması sonucu ithalat daha cazip hale gelmiştir.

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ithalat açısından parasal düalizm içinde olan Azerbaycan, mal ve hizmet ithalatı için yabancı para rezervine sahip olmak ve devamlı olarak bu rezervini arttırmak mecburiyetindedir.

Ülkenin henüz yapısal değişim ve sanayileşmesini tamamlayamamış olmasına ve petrol dışı sektörlerde ihracatın çok zayıf olmasına karşın, ödemeler bilançosu açıklarını petrol gelirleri ile kapatabilmektedir. Fakat bu durum ülke ekonomisi açısından sağlıklı bir durum değildir, hatta ekonomik bir hastalıktır.

Hem hastalıktan kurtulmak için hem de petrol ihracatının 15-20 yıl sonrasında azalacağı dikkate alınarak, dış dengeyi devam ettirebilmek için hızlı sanayileşmek, ithalatı ikame etmek ve ihracatı arttırmak şeklinde sıralanabilecek uzun vadeli yapısal değişikliklerin daha yoğun ve dikkatle devam etmesi gerekmektedir.

1.2.6.1. Dış Ticarete Başlıca Ülkeler

Azerbaycan 2004 yılında dünyanın 123 farklı ülkesi ile ticari ilişki kurmuştur. İthalatın %68.84'ünü Rusya, İngiltere, Kazakistan, Türkiye, Almanya, Ukrayna, Hollanda, Çin, ABD ve Japonya ile gerçekleştirmiştir. İhracatının ise %86.70'ini ise İtalya, İsrail, Rusya, Gürcistan, Türkiye, İran, Türkmenistan, Endonezya, Hırvatistan ve Fransa ile gerçekleştirmiştir.

2004 yılındaki dış ticaretin %24.1'i İtalya, %10.9'u Rusya, %5.7'si Türkiye, %6'sı İngiltere, %3.6'sı Türkmenistan, %4.6'sı İsrail, %3.5'i Kazakistan, %3.3'ü Almanya, %3'ü İran, %3'ü Gürcistan, %2.6'sı Fransa, %2.5'i Çin ve %2.3'ü Hollanda ile gerçekleştirilmiştir.

İtalya, Trieste terminalinden gerçekleştirilen petrol yüklemeleri sebebiyle Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler içerisinde ilk sıradadır. 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz sonucu yapılan devalüasyon ve Rus mallarının Azerbaycan para birimine oranla değer yitirmesi sebebiyle Rusya, Azerbaycan pazarında fiyat avantajı sağlamış ve mallarına olan talebin artmasıyla Rusya Azerbaycan'ın dış ticaretinde bu tarihten itibaren ilk sıralara yükselmiştir.

Dış ticaret rakamlarına bakıldığında dış ticaretin yapısal değişime uğradığı, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına yönelme eğilimi gözlemlenmektedir.

Komşu ülke olan İran'ın ise ihraç ettiği ürünlerinin düşük kaliteli olması sebebiyle Azerbaycan'ın dış ticaretinde çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Yine de İran, Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde

Azerbaycan'ın dış ticari ilişkilerinde ülke portföyünde de zamanla değişme olmaktadır. Bu değişime göre Azerbaycan'ın daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile işbirliği yaptığını göstermektedir.

1.2.6.2 BDT Ülkeleri İle Dış Ticari İlişkiler

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından dış ticarete SSCB ülkeleri dışındaki yeni pazarlara yönelmiştir. Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın geçmiş ekonomik bölgeye bağımlılığı devam etmiştir. Ülke ekonomisinin Rusya'ya bağımlılığı, bağımsız ekonomik politikanın hayata geçirilmesine ve milli ekonominin yapılandırılmasına suni engeller yaratıyordu²⁵.

BDT'nin, toplam ticaret içindeki payı 1998 yılında %27.7 iken 1999 yılında bu değer %22.6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında BDT Azerbaycan'ın dış ticaret işlemleri içerisinde bu oran biraz daha gerileyerek %20.9 olmuştur.

Dolayısıyla 1991-93 yıllarında dış ticaretinin %80-85 gibi bir oranını BDT ülkeleri ile yapan Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkileri 1994 yılından itibaren köklü bir şekilde değişme göstermesi sonucu BDT ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi sürekli olarak azalmaya başlamıştır.

2002 yılında BDT ülkeleri ile dış ticaret hacmi 894 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın 650.4 milyon doları ithalatın, 243.7 milyon doları ise ihracatın payına düşmüştür. Dolayısıyla BDT ülkeleri ile ticari ilişkilerinde Azerbaycan 2002 yılında 406.7 milyon dolar açık vermiştir²⁶.

BDT ülkelerinin Azerbaycan'ın ithalatı içindeki payı 1991'de %80 iken, bu oran 1999'da %31.4, 2000'de %32 ve 2002'de %32.9 olmuştur.

Azerbaycan'ın ihracatında ise BDT ülkelerinin payı 1991'de %94 iken, bu oran 1999'da %22.7, 2000'de %13.5 ve 2002'de %11 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise bir önceki yıla göre BDT ülkeleri ile ihracat hacmi iki kat artarak toplam ihracat içinde BDT ülkelerinin payı %18.5'e yükselmiştir.

²⁵Ekber Eldaroğlu, "Dünya Ticaret Teşkilatı ve Azerbaycan", *Azerbaycan Milli Demokratiya Fondu "Azerbaycan" Bülteni*, No:22 (142), 31 May 2001

²⁶ A.V.Veliyev "Azerbaycanın istihlak pazarının formallaşmasında MDB Ülkeleri ile iktisadi elagelerin Rolü Azerbaycanda"

BDT ülkeleri ve Rusya'dan yapılan dış ticarete, ithalatta görülen azalmanın ihracata göre daha yavaş olduğu görülmektedir. Ukrayna gibi diğer BDT ülkelerinden yapılan ithalat ise daha büyük oranda azalmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi dönüşüm süreci ile birlikte, dış ticaretin yapısında da değişiklik olmuş, Azerbaycan'ın BDT ülkelerine karşı ihracat bağımlılığı azalırken özellikle Avrupa Birliği ülkelerine yönelik ihracatında önemli artışlar kaydedilmiştir.

1.2.7. Dış Borçlar

Azerbaycan'ın dış borç stoku ve dış borçların GSMH içindeki payı yıllar itibariyle devamlı artış kaydetmektedir. Dönüşüm sürecinin başlangıç yıllarında ortaya çıkan ve giderek artan cari açıkların doğrudan yatırım ve finansman amaçlı yabancı sermaye girişleriyle finanse edildiği görülmektedir. Örneğin, kamu açıklarının finansmanında da yabancı fonların kullanıldığı, dış borçların GSMH içindeki payının artışından görülebilir.

1999 yılında yabancı sermaye girişlerindeki azalmaya karşın dış borçlardaki artış cari açığın dış borçlanmayla finanse edildiğini göstermektedir.

Benzer şekilde, dış borçların ödenmesinde en önemli kaynak olan ihracat gelirlerindeki artış hızının dış borç artış hızından düşük gerçekleşmesi dış borç/ihracat rasyosunda artışa neden olmaktadır. Dış borç / ihracat oranı 1993'de %7.3'ten, 1999'da %77.1'e yükselmiştir. Söz konusu oran 2000'de %66, 2001'de %54 ve 2002'de %63 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda ihracat artış hızındaki bir yavaşlamanın, ülkenin dış borç batağına saplanmasına, yani borcu borçla ödeyen bir kısır döngüye sebep olabilecek bir nitelik taşıdığına dikkat çekmek gerekir.

1.2.7.1. Dış borçların GSMH'ya oranı

Dış borçların GSMH'ya oranına bakıldığında, 1993'de %4 olan bu oranın 2004 yılında %18.6'ya yükselmiş olması, sürdürülebilir büyümenin kaynağına yönelik tehlike sinyallerinin çalması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan cari açıkların finansmanında da yabancı kaynaklar kullanıldığından dış borç stoku önemli artışlar göstermiştir. Borçlardaki artışa rağmen, artan yatırımlarla petrol üretim ve ihracatındaki artışın borçların geri ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmasını engelleyeceği düşünülmektedir.

Azerbaycan borç piyasasının düzenlenmesine de ayrıca önem vermektedir. Bunun sonucunda 2005 yılı başı itibariyle Azerbaycan'ın dış borç (1.588 milyar ABD doları) seviyesi GSMH'nın %18.6'sına tekabül etmektedir. Dolayısıyla ülkenin kişi başına düşen dış borcu 192 dolar civarındadır.

Diğer BDT ülkeleri ile mukayesede Azerbaycan'ın dış borçlarının bazı ülkelere daha az olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen dış borç miktarı, eski Sovyet ülkeleri ile karşılaştırıldığında ortalarda yer almaktadır. Azerbaycan'da ortalama ücretin 100, devlet müesseselerinde çalışanların maaşı 25-40 dolar kabul edildiğinde, 192 dolarlık kişi başına dış borç dikkat çekici bir seviyede olmaktadır.

Tablo 5 Dış Borçlar:

Yıllar	Dış Borç Miktarı (Milyar \$)	GSMH'nın %'si
1993	0.05	4.0
1994	0.1	6.7
1995	0.3	12.4
1996	0.4	13.6
1997	0.5	15.8
1998	0.7	15.7
1999	0.72	15.8
2000	1.158	21.9
2001	1.250	21.9
2002	1.374	22.5
2003	1.570	22.0
2004	1.588	18.6

Kaynak. ARDSK Yayınları.

Dış borçların büyük bir kısmı uluslararası kurumlardan alınan vadeli borçlardır. Azerbaycan'ın borçlu olduğu kurumlar arasında Japonya Uluslararası Bankası (425 milyon dolar), Dünya Bankası (422 milyon dolar), IMF (222 milyon dolar), Alman BLG Bankası (80 milyon dolar), Avrupa Yeniden Kurma ve Kalkınma Bankası (80 milyon dolar), Türkiye Eximbank (79,5 milyon dolar), Amerikan Eximbank (52.5 milyon dolar) ve İslam Kalkınma Bankası (48 milyon dolar) başta gelmektedir.

1 Şubat 2004 tarihine kadar var olan bilgilere göre Azerbaycan'ın dış borcu 1,575 milyon ABD Dolarıdır. Bu da GSMH'nin %23' ünü oluşturmaktadır. Bu rakam BDT ülkeleri ile karşılaştırıldığında bu ülkeler arasındaki en düşük borç oranı olduğu görülmektedir. (Bu Ermenistan` da %43, Gürcistan` da ise %50). Dış borcun kişi başına düşen kısmı 2002 yılın bilgilerine göre Azerbaycan` da 197 ABD Doları, Ukrayna` da 212 ABD Doları, Kazakistan` da 234 ABD Dolar, Ermenistan` da 270 Dolar olmuştur.

1.2.7.2. Ekonomik reformlar için alınan krediler

Ekonomik reformlar için alınan krediler 455,8 milyon dolar olup, bunun 208,9 milyon dolarını IMF, 246,9 milyon dolarını ise Dünya Bankası vermiştir. Yatırım projeleri için verilen kredi toplamı ise 1132,2 milyon dolardır. Bunun 531,3 milyon doları enerji sektörüne, 92,9 milyon doları tarım, 57,6 milyon doları kimya sanayii, 139,2 milyon doları ulaşım sektörüne, 52,8 milyon doları işgalden kurtarılmış arazilerin yeniden inşasına, 120,3 milyon doları ise sosyal alanlara ayrılmıştır. Alınan kredilerin istenilen alanda harcandığına ilişkin ise bazı endişeler vardır.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan tartışmalı borç sorunu hakkında iki devlet uzlaşmaya varmıştır. Azerbaycan'ın Türkmenistan'a olan borç meselesinde ise anlaşmazlık söz konusudur. Azerbaycan'a ise sadece Gürcistan'ın (16 milyon dolar) borcu bulunmaktadır. Azerbaycan'da dış borçların ödenmesine bütçenin %3'ü ayrılmaktadır. Bu oran diğer BDT ülkelerine göre oldukça aşağıdır. 2004 sonu itibariyle GSMH'sını %18.6'sına karşılık gelen dış borçları, Petrol Fonu'nun kaynakları dikkate alındığında, Azerbaycan'ın döviz rezervlerine denk gelmektedir ki, bu da ülkenin finansal güvenilirliğini ifade etmektedir.

Uluslararası standartlara göre ise dış borçların GSMH'nın %40'ını, yıllık ihracatın %200-250'sini aşması durumunda kritik kabul edilmektedir. Öte yandan Azerbaycan'ın dış borçlarının büyük bir kısmı 10 yıldan daha fazla bir vadeye sahip kredilerdir.

Ayrıca Azerbaycan yabancı ülkelerden dış yardım da almaktadır. İnsani amaçlarla dış yardımda bulunan ülkeler başta ABD olmak üzere Japonya, Almanya, İsviçre, Türkiye, İtalya ve Finlandiya'dır.

Japonya ile Azerbaycan arasında ekonomik işbirliği yüksek düzeydedir. Japonya Azerbaycan'a özellikle Ermenistan'ın tecavüzü sonucunda mecburi göçmen durumunda olanlara insani yardımda bulunmuştur. Japonya 1993'den başlayarak mecburi göçmenlere Uluslararası Kurumlar vasıtası ile 11 milyon 470 bin ABD doları yardım yapmıştır. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan Almanya ile de ekonomik ve teknik işbirliğine başlamıştır. Almanya yardımda ABD ve Japonya'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Almanya ile Azerbaycan arasındaki işbirliği, ekonomik düzenlemelere ilişkin olmanın yanı sıra ekoloji ve tıp sahasında da yapılmaktadır²⁷.

1.2.8. Çevre ve Ekoloji

86.600 km²'lik yüzölçümüne sahip Azerbaycan'ın topraklarının %50'si tarımsal, %2.5'i kentsel alanlardan oluşmaktadır. Azerbaycan bitki örtüsü de çok zengindir. Bilinen bitki sayısı 1400'den fazladır.

Azerbaycan arazisinin %12'si ormanlarla kaplıdır. Ülke arazisinin 950000 hektarı orman ile örtülü saha olarak kabul edilmektedir. Toplamda ülkede 127 milyon m³ odun rezervi bulunmaktadır. Yönetim, ormanlardan sanayi ve başka amaçlarla kesimini yasaklamıştır. Koruma, bakım ve ağaçlandırma çalışmalarıyla ormanların geliştirilmesine çalışılmaktadır. Ülkedeki ormanların, çoğunu yapraklarını döken ağaçlarla, çam ağaçları oluşturmaktadır.

Ülkenin güney bölgesinin yeşil örtüsünü ciddi tehlike gözlemektedir. Bölgelerde doğal gazın yetersiz olması ile ilgili yaşanan zorluklar orman güvenlikçileri için de aktüeldir.

²⁷ Çingiz Abbasov, ss.159-164.

Kanunsuz ağaç kesimleri daha çok iki şekilde olmaktadır: Bir kısmı ağaçlardan ısınma için faydalanırken, bir kısmı ise ticari amaçla kesmektedirler. En çok baskıya maruz karan araziler ise Lerik, Guba, Zagatala, Balaken ve Hanlardır.

2004'de yeniden inşa tedbirleri çerçevesinde 3.700 hektar arazide yeni ağaçlar dikilmiştir. Bunlar daha çok Kobustan, Gilezi ve Karadağ bölgelerindedir. Ayrıca 500 hektar arazide ise yeniden dikim amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, tabii yanacağın az olmasının ormanlar için ciddi tehlike yaratacağını hesaplamaktadır. Bu da, doğal gazın verilmesinin yakın zamanlarda normal grafikte ve normal basınçla düzenlenmemesi halinde, bölgelerde işsizlik, hastalık, çocuk ölümü, yabancı yatırımcıların faaliyetleri için altyapının olmaması, kanuni ve kanunsuz göç gibi problemlere or-mansızlık da ilave olabilecektir.

Petrol ve doğal gaz en önemli doğal kaynaklardır. Demir, alüminyum, çinko, bakır, arsenik, molibden, mermer ve ateş kili gibi zengin minerale kaynaklarına da sahiptir.

Transkafkasya'nın en fazla kirlilik sorunu olan bölgesi Azerbaycan'dır. Son 100-150 yıllık sanayi faaliyetleri neticesinde Azerbaycan'da ekolojik durum gerginleşmiştir. Azerbaycan'da ekolojik problemler çok ve çeşitlilik arz etmektedir. Hem hava, hem su, hem de toprak kirlenmesi mevcuttur.

Yeterli miktarda su rezervlerine sahip olmasına rağmen yüzey suyu kirlidir. İçme su rezervlerinin terkibi ise gittikçe kötüleşmektedir. İçilen suyun terkibinde ağır metallerin oranı normalden 10-15 kat fazladır. Ülkede ciddi su yetersizliği problemi olmasına karşın, suyun %29'u taşınma zamanı kaybolmaktadır.

Sanayi üretimindeki düşüşe rağmen hava kirliliği yüksek düzeylerde seyretmeye devam etmektedir. Ülkede hava kirliliğinde otomobil nakliyatı en önemli nedendir. Atmosfere dahil olan zararlı maddelerin genel hacminin yaklaşık %41'i otomobil nakliyatından kaynaklanan atıklardır. Otomobillerin büyük bir kısmı Rusya tarafından üretilen standart seviyesi düşük otomobillerdir. Diğer yabancı ülkelerden getirilen otomobillerin büyük kısmı ise eskidir.

Geçmiş yıllardan kaynaklanan toksin atıkları ise ülkenin ekolojik dengesinin bozulmasına bir hayli etki etmektedir. Ülkede 2003 sonunda Sumgayıt şehir müesseselerinde 3 milyon ton, Baku şehir müesseselerinde 130 000 ton, diğer şehir ve bölge arazisinde ise 18 000 ton zehirli atıklar oluştu. Organizma için oldukça tehlikeli kabul edilen zehirli atıklar esasen üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Zayıf sulama

koşulları nedeniyle toprak verimliliği azalmıştır. Hazar Denizi'nde yaşanan ekonomik problemler de önemlidir. Son yıllarda deniz suyunda yüksek kirlenme halleri daha çok müşahade olunmaktadır. Hazar Denizi'ni öncelikle akan çaylar kirletmektedir. Denizin kirlenmesinin %70-75'i Volga'nın payına düşmektedir. Sebepler arasında inşa edilen evlerin merkezi kanalizasyon sistemine dahil olmaması da yer almaktadır. Yine petrol üretimi ve diğer sanayi müesseselerinin atıkları da Hazar'daki kirliliğe etki eden temel unsurlardandır.

Hazar Denizi sularının yükselmesi de diğer bir ekolojik sorundur. Önemli bir balıkçılık bölgesi olan Hazar Denizi'nin verimliliği bu sebeple tehlike altındadır. Hazar'ın seviyesinin 1977-1995 yılları arasında yükselmesi sonucu yaklaşık 50 bin hektar arazi su altında kalmıştır. Deniz seviyesindeki yükselmenin devam etmesi durumunda 2015 yılına kadar su altında kalan arazi 100 bin hektara varmış olacaktır. Hazar'ın seviyesindeki yükselme, kıyıdaş ülkelerden sanayi potansiyelinin %70-75'i kıyıya yakın olan Azerbaycan'a en fazla zararı vermektedir²⁸.

Ülkede toprağın kirlenmesi ile ilgili problemler ise 70'nci yıllardan itibaren artmaya başlamıştır. Abşeron topraklarında ciddi kirlenme yaşanmaktadır. Sadece Abşeron'un 30 bin hektardan fazla toprak sahası kirlenmeye maruz kalmaktadır. Kirli topraklar temizlenerek tarım, parkların yapılması ve diğer verimli maksatlar için faydalanılabilir. Toprakların temizlenmesi sürecinde esas işlerin ise 2005 yılının sonu, 2006 yılının başlarında başlanması dikkate alınmıştır.

1.2.9. Nüfus

2005 yılı başlarında Azerbaycan'ın nüfusu 8.347.000 kişidir. Nüfusun 131 bini 2004 yılı içerisinde doğmuştur. 2004 yılında ülkede doğum oranı %0.16, ölüm oranı ise %0.06 olmuştur. Kilometrekareye yaklaşık 95 kişi düşmektedir.

Nüfusta artış oranı 2004 yılında son dokuz yılın en yüksek seviyesinde olmuştur. Nüfusun %49'u erkek, %51'i kadındır.

İyi eğitilmiş, vasıflı işgücüne sahip Azerbaycan nüfusunun %40'a yakın kısmı başkent Bakü'de yaşamaktadır. Genel olarak nüfusun %51.5'i şehirlerde %48.5'i ise

²⁸ Reşad Suleymanov. "Xezerin Galxmasından en çox zerer gören Azerbaycandır", *525-ci Qezet*, No:56 (1913), 26 Mart 2005.

kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Ortalama yaşam düzeyi 72.4'tür. Bu oran kadınlar için 75.2, erkekler için ise 69.6'dır²⁹.

1992 yılında başlayan 'Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı' sırasında, ülke içi siyasi çekişmelerin de etkisiyle, 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini kaybetti. Yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşı, nüfusun %12'si, işgal edilen toprakları terk etmek zorunda kaldı.

Bağımsızlık sonrası diğer Sovyet mekanında olan Azerbaycanlılar ülkeye geri dönerken Rusların yarısı ve Ermenilerin ekseriyeti ülkeyi terketmişlerdir. Günümüzde Dağıstanlılar ve Ruslar ülkedeki en büyük azınlıklardır. Dağıstanlılar nüfusun %3.2'sini, Ruslar %2.5'ini oluşturmaktadır. Ermenilerin ise nüfusun %2'sini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Lezgi ve Talış gibi diğer etnik gruplar ise nüfusun %2.3'ünü teşkil etmektedir. Azerbaycan halkının dini İslam'dır, azınlıklardan Ruslar Rus Ortodoks ve Ermeniler Ermeni Ortodoks inancına sahiptir.

1.3. SEKTÖREL ANALİZ

1.3.1. Sanayi

Bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde temel ağırlığa sanayi sektörünün sahip olduğu görülmektedir. 1988'de milli gelirin %42.1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi³⁰. Aynı yılda sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 işletmeden 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263'ü tarım sanayi kompleksine bağlı olan gıda üretim işletmeleri olmuştu.

Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumlaştırılma dönemi olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonunda sanayi ürünlerinin fiziki hacminde 1990 yılına oranla %70 gerileme yaşanmıştır. Diğer sektörler de dikkate alındığında, 1990 yılında faaliyet gösteren 3800'den fazla işletmenin faaliyeti 1995 yılında durdurulmuştur. Bir kısmında ise kısmen faaliyete devam edilmiştir. Öte yandan 1990-95 yıllarında sanayi ürünlerinin bütün alanlarda düşüş kaydettiği görülmektedir. Hatta sanayi işletmelerinin sayısının, yeni kurulan özel mülkiyetli işletmelerle birlikte 1005'den 2984'e çıkması üretim hacminin ciddi şekilde azalmasını engelleyememiştir.

²⁹ *Investors' Handbook*, International Conference Investing in Azerbaijan- Gateway to the Newly Independent States, Baku, May 7-9 2003, s. 16.

³⁰ E. Ehmedov - M. Hacıyev, *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Seda Yayınları, Bakı, 2004, s.31;

Bağımsızlığın ilk yıllarında sanayi üretimi alanında devlet yönetiminin zayıflaması, uyumlu bir istikrar programının olmaması ve işletmelerin denetimden uzak kalması ise, sanayi üretiminde hızlı azalışın temel sebepleri olmuştur. Ancak hemen şunu da ifade etmek gerekir ki, yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler sadece Azerbaycan'daki gelişmelere değil, eski sosyalist bloku ülkelerinde yaşanan siyasi ve ekonomik sürece de bağlı olmuştur.

1.3.1.1. Petrol Sektörü

Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petro-kimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi potansiyelinin %20'lik kısmını, petrol işleme makineleri üretim sektörü ve bağlı makineinşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makineleri üretimi Azerbaycan'ın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının %70'ini karşılamaktaydı. Ancak, çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler, ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip olan fabrikaların ya eski kapasitelerinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur.

Sanayi müesseselerinin tümü Sovyetler Birliği dönemindeki başka cumhuriyetlerle irtibatlı olduğundan dolayı, bağımsızlık sonrasında sanayi sektöründe, büyük problemler yaşanmaktadır. Öte yandan, teçhizat ve donanımın keyfiyetinin düşük olması ise üretimin yapılmasını anlamsız kılmaktadır.

Hükümet, petrole bağlı endüstrileri stratejik sanayi dalları olarak kabul etmiş ve özelleştirme kapsamına almıştır. Diğer yandan, 1995 yılında ortak üretime geçmek amacı ile yabancı yatırımcı aramak üzere bir program başlatılmıştır. Ancak, uluslararası bu yatırımlara bazı sınırlamalar da getirilmiştir.

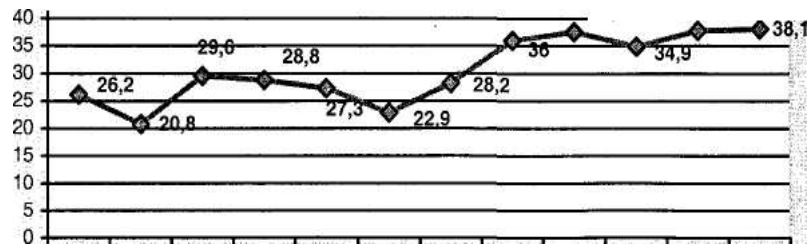
Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanmasına sahip olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer

eski Sovyetler Birliği ÷lkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme trendine girmiştir. 1994 yılında %20.8 olan oran 1995'de %29.6 olarak ger÷ekleşmiştir. Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 1998'de %22.9, 1999'da %28.2 olarak ger÷ekleşmiştir. 2000 yılı GSMH içerisindeki toplam payı %36 olan sanayi ürünleri arasında; petrol, doğal gaz, petrol ürünleri, petrol teknik ekipmanı, ÷elik, demir cevheri, ÷imento, kimyasal, petro-kimya ve tekstil gibi ürünler bulunmaktadır. 2000 yılı sanayi üretimi 1999 yılına göre önemli oranda artmıştır. 1996-2000 yılları, ekonomik istikrarın sağlandığı bir dönem olmakla birlikte, GSMH'da gözlenen artış daha çok petrol üretim sanayisindeki artıştan ve buna bağlı inşaat inşaat faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.

Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 2001 yılında %37.6 olarak ger÷ekleşirken 2002 yılında bir önceki yıla göre düşüş kaydederek %34.9 olarak ger÷ekleşmiştir. 2003 yılında petrol üretimi 15.378.200 ton, gaz üretimi ise 5.127,8 milyon m³ olarak ger÷ekleşmiştir. 2003 yılında yeniden artış gösteren bu oran 2004'te ise %38.1 olmuştur.

Kısaca, 1996 yılından itibaren makroekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte ekonomide yaşanan süreç tersine dönerek, Azerbaycan'da yeni sanayi işletmeleri açılmıştır. İşletmelerin sayısına artmasına karşın, istihdam edilen işgücü

şekil 6 GSMH'da Sanayi Sektörünün Yeri (%)

Kaynak: ARDSK Yayınları.

1995 yılı ile mukayese edildiğinde çok ciddi oranda azalmıştır. Ülke nüfusunun yaklaşık %7'si sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. 1990 sonrası değişim süreci

dikkate alındığında, her ne kadar ülkede siyasi istikrar sağlanmış olsa da sanayi sektöründe üretim yapan işletmelerin istihdam sorununu çözmede yeterli olmadığı görülmektedir. Ülkede kurulan yeni sanayi işletmelerinin %90'ı özel sektöre ait küçük ve orta ölçekli işletmelerdir.

Daha önceden mevcut olan büyük sanayi tesisleri ise eski teknolojiye sahip ve verimliliği düşük tesislerdir. Bu nedenle, Azerbaycan petrol ve madenlerinin büyük bir kısmı hammadde veya yarı mamul olarak satılmaktadır. Petrol üretim ekipmanları imalat sanayi sektörü ve buna bağlı makine-inşaat sektörü Azerbaycan sanayiinin 1/5'ini oluşturmaktadır. Enerji imalatı sanayii, elektronik ve metal işleme, makine ve gemi inşası, lastik, tekstil sanayileri önde gelen sanayi dallarıdır. İmalat sanayiinde kurulu çok sayıda müessese bulunmaktadır. Ancak, diğer birçok sektörde olduğu gibi sanayi sektöründe de dışa (eski SSCB ülkelerine) bağımlılık, tesislerin büyük ölçüde atıl kalmasına neden olmuştur.

1.3.1.2. İmalat sanayi

İmalat sanayi bağımsızlık sonrası dönemde üretim miktarı bakımından 1999 yılına kadar gerileme kaydetmiştir. Demir çelik üretiminin yanı sıra kağıt ve orman ürünleri, yapı malzemeleri, tekstil gibi diğer imalat sanayi sektörlerinde de benzer bir duruma rastlamak mümkündür. 2000 yılından itibaren ise imalat sanayisinde yeniden artış gözlenmeye başlamıştır.

1.3.1.3. Gıda Sanayi

Gıda sanayiinde şarap üretimi en önemli üretim koludur. Hfif sanayide, tekstil, halı, deri ürünleri ev mobilya başlıca üretim kollarıdır. 2003 yılında gıda sanayisinde üretimin hacmi artarak %5.2 olmuştur. Son dönemlerde ülkede yeni et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, şekerleme ürünleri, konserve ürünleri vb. gıda ürünleri konusunda modern tesisler kurulmaktadır.

1.3.1.4 Enerji

Azerbaycan, dünyada enerji bakımından en zengin ülkeler arasında yer almasına rağmen enerji sıkıntısı çekmekte, üretimde yeterince artış sağlanamadığından bu ihtiyacını karşılamakta zorlanmaktadır. 2002 yılında 18.991 milyar kw/saat olan elektrik enerjisi üretimi, 2003 yılında artarak 21.040 milyar kw/saate çıkmıştır. Başkent Bakü'nün dışında Azerbaycan genelinde gaz ve elektrik enerjisi sıkıntısı çekilmekte, bu durum, diğer bölgelerde yatırım yapılmasını son derece olumsuz etkilemektedir.

1.3.2. Tarım

1.3.2.1. İklim ve toprak yapısı

Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma son derece elverişli bir ülkedir. Bir sezonda 2 hatta 3 ürün almak mümkündür. Damızlık, tohumluk, fidan, fide, gübre, ilaç gibi girdilerin kullanılamaması, makina-ekipman yetersizliği kredi gibi temel sorunlar ile pazara ulaşmada yaşanan sıkıntıların aşılması halinde tarım kesiminde patlama yapabilecek durumdadır.

Azerbaycan nüfusunun %49'u köylerde yaşamaktadır. Toplam 4243 köy bulunmaktadır. 86.600 km² araziye sahip olan Azerbaycan'da ekilebilir alanlar %18'dir.

Tarım ve hayvancılık sektörü, petrol dışı sektörler arasında Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik gelişmesinde etkili olabilecek en önemli sektördür. Azerbaycan'daki zengin tarım alanları ve değişik iklime sahip bölgeler, geniş çeşitlilikte, kaliteli ve işlenmeye değer ürün yetiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Azerbaycan'da yeryüzünde mevcut 11 iklimsel bölge türünün 9'u mevcuttur. Bu çeşitlilik subtropik iklimden

tundra iklimine kadar uzanmaktadır. Bir sezonda birden fazla hasat elde etmek mümkündür. Ülke ikliminin çeşitliliği farklı ürünlerin üretimine imkan vermektedir.

Kısaca iklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri ise buğday, pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ülkenin kendi kendine yetecek kadar tahıl üretim potansiyeli vardır.

1.3.2.2. Arazi

Arazilerin özel mülkiyeti, Sovyetlerin 1920'de Azerbaycan'ı işgal etmesi ile birlikte tarım sektöründe de sona ererken, tarım arazileri kolhoz (kollektif işletmeler) ve sovhoz (devlet işletmeleri) adı verilen devlet mülkiyeti esasına dayalı tarımsal kooperatiflerle idare edilmeye başlanmıştı. Bu dönemde, hangi ürünlerin nerede üretileceği ve bu ürünlerin hasat edildikten sonra nereye gönderileceği merkezi yönetim tarafından planlanmaktaydı.

Tablo 6 Tarım Alanları

Alanlar	Toprak Rezervleri (bin hektar)	%'si
Toplam Arazi	8641	100
Tarıma Elverişli Alan	4588	53.1
Sulanması Mümkün Alan	3200	37
Ekin Alan	1622	18.8
Ormanlar	1037	12
Erozyona Uğrayan Alan	3610	41.8

Kaynak: ARDSK Yayınları:

Ülkenin güney sınırında, İran'a yakın bölgede bulunan ve özellikle lahana, domates ve biber üretimi için çok elverişli olan Lenkeran yöresi, geçmişte "Tüm Birliğin Bahçesi" olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca, Guba, Haçmaz ve Masallı yörelerindeki kolhoz ve sovhozlarda da sebzeçilik büyük bir öneme sahipti. Toplam olarak Azerbaycan, 500.000-600.000 ton sebzeği Birlik Fonu'na göndermekteydi.

Azerbaycan için pamuk endüstrisi de büyük bir öneme sahipti. 1970'ler ve 1980'lerde her yıl yaklaşık bir milyon ton civarında pamuk üretilmekteydi. Ancak, geçiş sürecinde yaşanan genel problemlerin yanı sıra, dünya piyasalarındaki pamuk fiyatlarının düşüşüne bağlı olarak pamuk üretimi oldukça büyük miktarlarda azalmıştır.

Sovyet döneminde büyük bir artış gösteren tahıl üretimi 70 ve 80'li yıllarda yıllık bir milyon tona kadar çıkmıştır. Ayrıca, birim alandan elde edilen ürün miktarı da 1913 ve 1970 arasında üç kattan fazla artış göstermiştir. Sovyet yönetimi Azerbaycan'daki tahıl üretimini daha ileri seviyelere götürmek yerine şarap endüstrisi üzerinde durmayı tercih etmiştir.

Azerbaycan'da üretimi azalan tarım ürünlerinden birisi de pirinçtir. Pirinç, Azerbaycan'da geleneksel olarak ve uzun yıllardır bazı güney bölgelerde ve kuzeydeki Gagavuz dağlarının eteklerinde yetiştirilmekteydi. Sovyet döneminde Birliğin diğer cumhuriyetlerinde çok fazla pirinç üretildiği gerekçesiyle Azerbaycan'da pirinç üretimi durdurulmuştur.

1970'lerde Azerbaycan tarımının özellikle şaraplık üzüm üretimi yönünde geliştirilmesi için girişimlere başlanmıştır. Yaklaşık 70.000-80 000 hektar arazi şaraplık üzüm üretimine açılmıştı. Bu amaçla planlan hedef; 1990'dan itibaren yıllık 3 milyon ton üzüm üretimi sağlamaktı.

Sovyet rejimi zamanında yukarıda bahsedilen politikalar ışığında Azerbaycan'da rejimin gerekli gördüğü üç tarımsal üretim kolu geliştirilmiştir: Pamuk, şaraplık üzüm ve sebze. Bu ürünlerin çok az bir kısmı Azerbaycan'da tutulmaktaydı. Örneğin, üretilen pamuk Rusya'ya gönderilmekteydi.

SSCB'nin dağılması ile birlikte, Toprakta devlet mülkiyetinden, özel ve kolektif mülkiyete geçiş büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Tarım Bakanlığı verilerine göre, bir milyonun üzerinde insan tarım arazisi sahibi olmuş ve çiftlik sayısı 40.000'e ulaşmıştır.

1.3.2.3. Üzüm

Bir zamanlar Azerbaycan'da tarımın en fazla geliştiği alanlardan biri de üzümçülük oldu. Üzümçülük ve şarapçılık ise Sovyet döneminde tarım sektöründe önemli bir yere sahip olmuştur. 1990 yılına kadar ülkede 275 bin hektar üzüm bağı

bulunmaktaydı. Yılda yaklaşık 2 milyon ton üzüm elde edilmekteydi. Gorbaçov döneminde alkolizm ile mücadele yapılması, Azerbaycan'da 150 bin hektar üzüm bağının zarar görmesine neden olmuştur³¹.

Sovyet rejiminin dağılmasından sonra Azerbaycan daha çok tahıl üretimine yönelmiştir. Sözkonusu süreçte üzüm bağları da dağılmaya başladı. Tahıl üretimini artırmak için şaraplık üzüm bağları buğday tarlalarına çevrilmiştir SSCB döneminde, merkezi planlama stratejileri çerçevesinde, bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdüren Azerbaycan 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini kaybeden ülkenin sebze, meyve ve üzüm yetiştirmeye elverişli tarımsal alanları da elden çıkmış ve bu ürünlerin üretiminde büyük ölçüde düşüş meydana gelmiştir. Satılan üzüm ve şaraptan yeterli gelir elde edilemediği için ü-zümcülüğe ilgi azaldı. Nihayet, ülkede sadece 7700 hektar üzüm bağı kaldı. Tarım alanlarının Ermenistan'ın eline geçmesi ile birlikte sebze üretimi yarıya inmiş, üzüm üretimi ve şarap ihracatı önemli ölçüde azalmıştır. 117 üzüm işleme fabrikasından çoğu üretim dışı hale gelmiştir. Ermeniler tarafından işgal edilen arazilerin büyük kısmı verimli tarım alanlarıdır. Örneğin, Fuzuli yöresinde yıllık 100.000 ton üzüm üretilmekteydi. Zangilan şehri üç üzüm işleme fabrikası ve 3000 hektar üzüm bağına sahipti. Ağdam pamuğu, Gubadli ise hayvancılığı ile meşhur bölgelerdi. Ermeni işgali nedeniyle bu bölgeden göç edilmek durumunda kalındığında, yaklaşık 145.000 büyükbaş hayvan da yörede bırakıldı. Üzümcülük ve şarapçılık günümüzde de tarım endüstrisinde yatırım alanlarından biri olma potansiyeline sahiptir. Son yıllarda Celila-bad, Tovuz, Şemkir, Ağstafa, Kazak, Şamahı, Samuh ve diğer bölgelerde yeniden üzüm bağlarının oluşturulmasına başlandı. Üzümcülüğün geliştirilmesine bölgelerin kalkınmasına dair devlet programında da yer verilmiştir.

1.3.2.4. Fındık

İşletmecilik imkanı olan tarım ürünlerinden biri de fındıktır. Başta Zagatala olmak üzere Baku, Guba ve Haçmaz'da üretilmektedir. Kabuklu fındığın %65'i AB'ye ihraç olunmaktadır.

³¹ E. Ahmedov – M. Hacıyev , s.84,85

1.3.2.5.Şekerpancarı

Üretimnin tekrar gündeme gelen bir başka ürün de şekerpancarıdır. Azerbaycan, Sovyet rejimi döneminden önce önemli miktarlarda şekerpancarı üretmekteydi. Ancak Ukrayna da bu ürünü üretmeye ve SSCB'nin tümünün ihtiyacını karşılamaya başlayınca Azerbaycan'da pancar üretimine gerek kalmamıştır.

Bağımsızlıktan sonra Nahçıvan, Beylagan, Sabirabad, İmişli ve Salyan yörelerinde tekrar üretilmeye başlanmıştır. Ancak ülkede şekerpancarını işleyecek fabrika bulunmamaktadır. Şeker pancarı üretimine rağmen şeker fabrikasının yokluğu nedeniyle, şeker pancarı işlenmek üzere sınır şehri Bilasuvar'dan İran'ın Erdebil şehrine gönderilmektedir. İran pancarı işleyip, işlenmiş ürün olarak Azerbaycan'a geri göndermektedir. Bu sistem Azerbaycan'ın aleyhine olduğundan dolayı ülkede şeker üretimine ilişkin bazı girişimler mevcuttur.

Şeker ihtiyacı yaklaşık 360.000 ton olan Azerbaycan'da hem şeker pancarı üretimine hem de şeker fabrikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç doğrultusunda Azersun Holding bünyesinde İmişli'de şeker fabrikası inşa edilmektedir. Bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı çerçevesinde Nahçıvan, Seki, Masallı ve Bilesuvar rayonlarında şeker fabrikalarının kurulması planlanmıştır.

Guba ve Saatli yöresindeki fabrikalarda küçük paketler halinde çeşitli reçel ve marmelatlar üretilmektedir. Lenkeran'daki bir başka fabrikada salça üretilmektedir. Bu üç yeni fabrika ürünlerini Japonya, Rusya, Belçika ve İsviçre gibi ülkelere ihraç etmektedir.

1.3.2.6. Çay

Ülkede çay üretiminin temelleri 1930'lu yıllarda, bu bitki için elverişli subtropikal iklime sahip olan Lenkeran-Astara bölgesinde atılmıştır. Çay üretimi

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında en yüksek seviyeye ulaşmıştır³². Azerbaycan'ın çay üretimi 1970'lerde 34.000 ton civarında iken bu miktar geçen zaman zarfında azalarak 1.900 tona kadar düşmüştür. Bu durum kısmen ülkede çalışır vaziyette çay işleme fabrikasının bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7. Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)

Yıllar	Tahıl	Pamuk	Tütün	Üzüm	Çay
1990	1413.6	542.9	2.9	1196.4	30.7
1991	1346.4	539.7	57.3	1125.6	26.6
1992	1337.2	336.3	52.3	607.0	22.6
1993	1147.9	284.5	44.9	411.3	24.0
1994	1039.2	283.7	20.8	313.8	19.4
1995	921.4	274.1	11.7	308.7	9.4
1996	1018.3	274.4	11.2	275.0	3.0
1997	1127.1	124.6	15.1	145.3	1.6
1998	950.3	112.9	14.6	144.2	0.9
1999	1098.3	96.8	8.6	112.5	2.7
2000	1540.2	91.5	17.3	76.9	1.1
2001	2016.1	83.6	12.7	68.1	1.4
2002	2195.7	80.4	3.3	62.1	1.4
2003	2057.8	99.6	4.7	65.0	0.9
2004	2158.2	135.7	6.5	54.9	1.0

Kaynak: AEDSK Yayınları

Çay işleme fabrikalarının da özelleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bakü'deki çay fabrikaları Türk şirketlerince satın alınmış ve çiftçiler yeniden çay üretimine başlamıştır. Bu fabrikalarda işlenen Azerbaycan çayı Türk ve Hint çayı ile karıştırılarak satışa sunulmaktadır³³.

Bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınması ile ilgili Devlet Programı çerçevesinde Lenkeran ve Astara'nın da yer aldığı ülkenin güney bölgesinde çaycılığın geliştirilmesi için bazı önlem ve teşvikler hayata geçirilmektedir. Bakımsızlık sonrası yararsız hale gelen çay üretim alanlarının yeniden üretim yapmaya elverişli hale getirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Sadece Lenkeran rayonunda 1000 hektara yakın çay sahası

³² E. Ahmedov – M. Hacıyev , s.86

³³ Azerbaycan-Türkiye Tohum Üretim ve Araştırma İşletmesi Projesi ile İlgili Görüntüler", <http://www.tika.gov.tr/tur/projeler/tarim/main.htm>. (12.06.2003).

yeniden kullanıma elverişli hale getirilecektir. Devlet Programı'na uygun olarak 2007'de Lenkeran rayonunda çaycılığın geliştirilmesinden 19 milyar Manat gelir elde edilmesi hedeflenmiştir. Lenkeran ve Astara çay fabrikalarının üretime başlaması için yeteri kadar sermaye yatırılmıştır. Güney bölgesinde çaycılığın gelişmesinde "Azersun Holding" in faaliyetleri önem arz etmektedir.

1.3.2.7. Pamuk

Pamuk üretiminde geçmişten beri önemli bir yere sahip olan ülkede üretim, büyük kısmı Rusya ve Özbekistan'dan gelen nitrojen gübre ve biçme makineleri gibi girdilerin eksikliği ve bunların yedek parça fiyatlarındaki artışlar nedeniyle düşmüştür. Ülkenin pamuk üretimi potansiyeli yılda 830 bin tondur. Pamuk üretiminin %70'i hammadde olarak ihraç edilmektedir. Önemli ölçüde pamuk üretilmesine rağmen, pamuk işleme tesisleri az sayıdadır. Pamuk üretimine ilişkin el ile toplama (%35'i el ile toplanmaktadır), parazitlerin yeterli kontrol edilememesi gibi sorunlar yaşanmaktadır. Aynı sorunlar tütün ve çay için de geçerlidir.

1.3.2.8. Tütün

Ülkede tütüncülük daha çok Şeki-Zagatala bölgesinde gelişmiştir. Sovyet döneminin son yıllarında 62 bin metrik tona ulaşan tütün üretimi bağımsızlık sonrası dönemde önemli oranda azalma kaydetmiştir³⁴. Azerbaycan yabancı ülkelere tütün ihraç edememektedir. Yurt dışına tütün ihraç edilmesi için ülke arazisinde 20-25 ton tütün üretilmelidir. Azerbaycan'da ise yılda toplam 4 bin ton tütün yaprağı üretmek mümkündür. Ülkenin sigara üreticileri esas hammaddeyi yabancı ülkelere getirmektedirler. Ülkede üretilen tütün yaprağının kalitesinin düşük olması ise bazı bölgelerin bu saha ile henüz yeni ilgilenmeye başlamasından kaynaklanmaktadır.

1.3.2.9. Patates

Ülkede 2004 yılında, ekim alanlarının artmasına paralel olarak, bir önceki yıla göre üretim hacmi %21'in üzerinde artan patates ise başta Rusya olmak üzere komşu ülkelere ihraç edilmeye başlamıştır.

³⁴ E. Ahmedov – M. Hacıyev , s87

1.3.2.10. Zeytin

Ülkede zeytin toplama ve değerlendirme işlemleri henüz yeterli seviyede sağlıklı şekilde yapılmamaktadır. Zeytinlerin toplanması ve işlenmesi ile ilgili işletmelerin kurulması ile ülkenin zeytin yağı talebinin de karşılanması mümkün olabilecektir. Elbette zeytinliklerin tahrip edilmesine ve ağaçların kesilmesine de engel olunması gerekmektedir.

Ülkenin Kobustan, Şirvan, Muğan, Abşeron rayonlarının bazı bölgeleri zeytin üretimine uygundur. Bu bölgelerde zeytinliklerin oluşturulması halinde 10-15 yıl sonra ülke zeytin üretiminde önemli bir potansiyele ulaşabilecektir.

Ülkedeki çoğu yetiştirici ve üretici açısından en büyük problem, nakit para akışının olmayışı ya da sağlanamayışıdır. Tarım Bakanlığı her yörede kredi birlikleri oluşturma amacındadır. Ancak böylelikle tarımsal girdi alımlarındaki tıkanıklık ya da yetersizlik aşılabilir. Bölgesel Kalkınma Programı (2004-2008) çerçevesinde çiftçilere yönelik kredi verilmeye başlanması atılan fiili adımların en önemlisidir.

Nüfusun yaklaşık %40'ının istihdam edilmekte olduğu tarım sektörünün GSMH'ya katkısı her geçen yıl azalmaktadır. Öte yandan ülkede çalışanların ortalama aylık geliri 441 bin Manat veya 90 dolar üretim sanayisinde çalışanların geliri 667 bin Manat, inşaat sektöründe 453 bin Manat olduğu halde, tarım sektöründe çalışanların ortalama aylık geliri 67 bin Manat'tır.

Bu miktar ülkedeki ortalama aylık gelir düzeyinin sadece %30'una tekabül etmektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım ile meşgul olan bir şahıs 50-60 kişiyi geçindirdiği halde Azerbaycan'da kendi ailesinin geçimini ancak temin edebilmektedir.

Tablo 8 Tarım Ürünleri Üretimi (bin ton)

Yıllar	Şeker Pancarı	Patates	Sebze	Meyve
1990	–	185.2	856.2	367.4
1991	–	179.9	805.3	498.3
1992	19.8	156.0	555.1	400.9
1993	11.6	152.2	487.8	346.4
1994	17.8	150.3	482.9	323.5
1995	28.1	155.5	424.1	324.4
1996	40.1	214.6	570.0	321.2
1997	33.7	223.4	495.4	330.9
1998	41.4	312.5	502.3	390.6
1999	42.2	394.1	670.8	436.5
2000	46.7	469.0	780.8	477.0
2001	41.3	605.8	916.4	497.5
2002	115.8	94.9	974.6	516.8
2003	84.6	69.0	1046.3	572.1
2004	156.8	30.4	1076.2	420.4

Kaynak: ARDSK Yayınları.

1.3.3. Hayvancılık

Ülke genelinde 1996 yılına kadar devlete ait hayvanların hemen hepsi (%99.8 büyükbaş, %98 küçükbaş) özel sektöre dağıtılmıştır. Kalan hayvanlar hükümet tarafından damızlık amacıyla kullanılmaktadır.

Bağımsızlık sonrası ülkede kârlı alanlardan biri de büyükbaş hayvan yetiştiriciliği olmuştur. Hayvancılık ülke ihtiyacını karşılayacak şekilde gelişmiştir. Fakat 1998 yılına kadar hayvancılık sektöründe büyük düşüşler meydana gelmiştir.

Ülkede geçmişle mukayese edildiğinde et ve süt ürünleri üretimi artış keydetmektedir. Bu üretimin hemen hepsi özel çiftliklerce sağlanmaktadır. Ülkede gerçekleştirilen özelleştirme sonucu 1998'den itibaren büyükbaş hayvan yetiştiriciliği artmaktadır. Ayrıca ülkede süt ürünlerinin kalitesi de geliştirilmektedir. Azerbaycan şirketleri 15 çeşidin üzerinde süt mamulünü (yoğurt, kaşar, beyaz peynir, süt, vb.) üretmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi ülke, halkın beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak iklim koşulları ve doğal ortamın elverişli olmasına rağmen; makine-ekipman yetersizliği ve eskimesi, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması (mesela, tarımda ihtiyaç duyulan gübrenin sadece %4-5'i karşılanabilmektedir.) gibi nedenlerle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir³⁵.

Problemden çıkış yolu ziraatçilere finansal imkanların sağlanması, onlara üretimde, imalatta ve satışta devlet tarafından gereken yardımın gösterilmesidir. Elbette tarım ve hayvancılık sektörüne ilişkin problemlerin çözümünde, dünya tecrübesinde de azami derecede istifade edilmelidir.

1.3.4. Hizmetler

Hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı 1998'de %52.4, 1999'da %48.0, 2000'de %41.7, 2001'de %40.8, 2004'te ise yaklaşık %37 olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda hizmetler sektörü içinde yer alan önemli alt sektörler yer verilecektir.

1.3.4.1. Sağlık

Sovyetler Birliği sisteminin başarısı olarak değerlendirilebilecek şekilde Azerbaycan'a, o günün şartlarında gelişmiş bir sağlık sistemi miras kalmıştı. Ancak, bir yandan bu sektöre bütçeden gerekli payın ayrılmaması, diğer yanda ise halkın gelir

³⁵ *Azerbaycanın İqtisadi İcmali*, Rübük Bülleten, TASİS Avrupa Ekspertiza Xidmeti, Bakı, İyul-Dekabr 1999, s.41; Sinan Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf. (12.03.2003).

seviyesinin düşmesi nedeniyle, sağlık hizmetleri günümüzde tatmin edici değildir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren sağlık kurumları, çağdaş taleplere cevap verememekte, bir çoğu bina ve teçhizat yönüyle eski ve yararsızdır. Sağlık harcamalarının milli gelirden aldığı pay %1 civarında olmuştur. Bu da sağlık harcamaları için ayrılan payın yetersiz olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan genelinde, her 10 bin kişiye düşen doktor sayısı 37.5, sağlık memur sayısı 72.6, hastane yataklarının sayısı yaklaşık 82'dir. Bu sayı sadece Baku için hesaplandığında, genel ortalamanın üzerinde olduğu görülecektir. Bakü'de her 10.000 kişiye düşen doktor sayısı yaklaşık 85, sağlık memur sayısı 110, hastane yataklarının sayısı 115'dir. Bu durum sağlık hizmetlerinin Baku dışında daha da yetersiz olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bazı hastalıkların yıldan yıla sayısının artmasına neden olmaktadır. Kayda alınan hastalıklar arasında en fazla görülen hastalıklar başta üst solunum yolları olmak üzere, solunum yolları, sindirim sistemi, sinir sistemi, kulak-burun-boğaz hastalıklarıdır³⁶

Tablo 9 Sağlık Verileri

Yıllar	Hastane	Poliklinik	Doktor	Sağlık Memuru
1995	768	1779	29217	67000
1997	759	1694	28873	63200
1998	746	1630	28477	60700
1999	739	1611	28485	60600
2000	735	1614	29033	60000
2001	735	1618	29084	59900
2002	738	1603	29090	59100
2003	734	1591	29700	59500
2004	740	1652	31300	60600

Kaynak: ARDSK Yayınları.

³⁶ “Azerbaycan Respublikası insan inkişafı hakkında hesabat”

Hastanelerde resmi ve gayri resmi paralı hizmete geçilmesi, yeterli ilaç, teknik donanım ve finans kaynakların olmaması, hizmet ve ilaç fiyatlarının yüksekliği gibi nedenler halkın sağlık hizmetlerinden faydalanma düzeyini düşürmüştür.

Açılan özel yeni sağlık merkezlerinin ise, sağlık hizmetinin kalitesinin artmasında önemli rolü olmaktadır.

Sağlık sektöründe birçok problem olmasına rağmen, ekonomik kalkınma ve gelir düzeyinin atması ile birlikte bu problemlerin de azalma sürecine girdiği görülmektedir.

Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Hakkında Devlet Progra-mı'nda 21 yeni sağlık müessesesinin inşası göz önünde tutulmuştur.

1.3.4.2.Finans

Serbest piyasa sisteminin hem reel hem de finansal piyasalarda oluşmasına ilişkin çalışmaların sürdürüldüğü ülkede, başta bankacılık olmak üzere, yeni bir finansal sistem kuruluşu da kurum, araç ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde sürdürülmektedir.

1.3.4.3Bankacılık

Ülkede Merkez Bankası (Milli Bank), sermayesi devlete ait olan bankalar, özel sermayeli yerel bankalar ve yabancı sermayeli bankalar faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan'da bankacılık sisteminin gelişim süreci üç aşamaya bölünebilir. Birinci aşama olarak 1990-92 yılları arasında Merkez Bankası sistemi teşekkül ettirilmiştir. 1992-94 yıllarında hiper-enflasyon şartlarında istikrarsız bir ortamda bankacılık sistemi gelişmiştir. 1994 ve sonrasında ise makroekonomik istikrar ortamında bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılarak gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır³⁷.

³⁷ Azerbaycan Respublikası Bank Sistemi Haqqında Melumat Toplusu, Azerbaycan ^ Banklar Assosiyası Neşriyyatı, Bakı, 2000, s.5-6.

Azerbaycan'da bankacılık sisteminin hukuki esasları "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Bağımsızlığının Esasları" hakkında 25 Mayıs 1991 tarihli Anayasa Kanunu'nun "Banka sistemi ve para tedavülü" adlı 14.cü maddesi ile atılmıştır³⁸. Bu madde ile Azerbaycan'da bağımsız banka sisteminin ve ulusal para biriminin hukuki temelleri, Merkez Bankası'nın statü ve yetkileri belirlenmiştir. Merkez Bankası 11 Şubat 1992'de kurulmuştur³⁹.

Bankacılık ve Merkez Bankası konusundaki düzenlemelerle ilgili olarak 7 Ağustos 1992'de "Milli Bank Hakkında Kanun" ile "Bankalar ve Bankaların Faaliyetleri Hakkında Kanun" arka arkaya yürürlüğe girmiştir. Aralık-1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankı'nın Nizamnamesi kabul edildi. Kabul edilen kanunlarla ülkede Merkez (Milli) Bankası ve diğer bankalardan oluşan bir bankacılık sisteminin kurulması amaçlanmıştır.

"Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası" hakkındaki kanun yeni haliyle 10 Haziran 1996'da, kabul edilmiştir. İlgili kanunda 1997, 1998, 2001, 2002 ve 2004 yıllarında bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. Nihayet "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası" hakkındaki kanun en son ve yeni haliyle 10 Aralık 2004'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylanmıştır.

Para ve bankacılık sektöründe politikaları belirleme, denetim ve kontrol yetkisi Merkez Bankasına aittir. Sermayesinin tamamı devlete ait bir tüzel kişiliğe sahip olan Merkez Bankası, mali piyasalar üzerinde sıkı bir denetim sürdürmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk yıllarında Azerbaycan'da, banka sisteminin oluşmamasından dolayı, bankalar üzerinde güçlü bir kontrol ve denetim olmadı. Hukuki boşluklardan da yararlanan ticari bankalar hızla arttı. Kurulan bankalar genellikle spekülatif faaliyetlerde yoğunlaştılar.

³⁸ Azerbaycan Respublikasmm Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003)

³⁹ Azerbaycan Respublikasmm Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003).

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bankalar Hakkında Kanun" ise son şekli ile 16 Ocak 2004'te ülke Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

Bankacılık Kanunu, modern anlamdaki tüm bankacılık işlemlerini kapsamına almakta, fakat ekonominin tam anlamıyla serbest pazar sistemine geçememiş olması ve banka sisteminin de modern anlamıyla teşekkül ederek yerleşmemiş olması nedenleriyle hedeflenenler henüz gerçekleştirilememektedir.

1991 yılından itibaren tüm bankalarda uluslararası muhasebe standartlarına göre işlemler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan'da mali piyasa araçları ve bankacılık hizmetleri gelişmemiştir. Ancak yabancı banka şubeleri ile rekabet edebilmek amacıyla yerli sermayeli bankalar, hizmet çeşitliliğini ve kalitesini arttırmaya çalışmaktadırlar.

2001 yılı başında 158 olan banka ve banka dışı tüm kredi kuruluşlarının sayısı 2002'de 116'ya düşmüştür. 2005 yılı başı itibariyle ise 114 lisanslı kredi kuruluşu faaliyet göstermektedir. 2004'de halktan tasarruf toplamak üzere 42, yabancı para birimi ile yapılan bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere 43, kıymetli madenlerle faaliyet yapmalarına izin verilen kurum sayısı 2, teminatlar ve garanti vermek üzere 41, plastik kartlarla faaliyet gerçekleştirmek üzere 30 kredi kurumu lisansa sahip olarak faaliyet göstermiştir.

Azerbaycan'da banka sayısındaki artış trendi ise 1995'e kadar sürmüştür. 1996 yılından itibaren ise banka sayısında azalma başlamıştır. Özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında bankaların kuruluş sermayesinin düşük tutulması sebebiyle bankaların sayısında bir artış yaşandı. Daha sonra yaşanan banker faciasının ardından Merkez Bankası kuruluş sermayesi miktarını kademeli bir artış trendine oturturken bankaların sayısında da kademeli bir düşüş gözlenmiştir. 1 Ekim 1997'de yapılan yeni düzenlemeler ile yeni açılan bankalar için nizamname sermayesinin yeterliliği 1.250.000 dolara, faaliyet gören bankalar için ise 800.000 dolara yükseltildi. Bu düzenlemenin ardından küçük bankalar kapanmaya başladı.

01.01.2000'de banka sistemini güçlendirme politikası doğrultusunda bankaların asgari sermayeleri 2 milyon dolara ve yeni kurulacak bankalar için ise 5 milyon dolara çıkarılmıştır. Temmuz-2002'de ise faaliyette bulunan bankalar için kuruluş sermayesi 2.5 milyon dolara yükseltilmiştir⁴⁰. Kuruluş sermayelerini 2.5 milyon dolara yükseltememeleri nedeniyle bazı ticari bankaların birleşmesi, bazı bankaların ise faaliyetine son vermesi sonucunda daha önceden yüksek olan banka sayısı düşmüştür. 2002 yılında nizamname sermayesini 2.5 milyon dolara yükseltemeyen 8 bankanın lisansı iptal edilmiştir.

2003 yılında da bankaların kuruluş sermayelerini artırmaları süreci devam etmiştir. Merkez Bankası özel bankaların nizamname sermayesini 2003 yılı Temmuz ayında 2.5 milyon dolardan 3 milyon dolara yükseltmiştir. Bu ise daha önceki yıllarda olduğu gibi, yeterli nizamname sermayesine sahip olmayan bankaların kapanması sonucunu doğurmuştur. Merkez Bankası özel bankaların nizamname sermayesini, her altı ayda bir 0.5 milyon dolar arttırarak, tedrici olarak 5 milyon dolara çıkarmayı planlamıştır.

Bankacılık sektöründe kuruluş sermayesinde artıma gidilmesi doğrultusunda verilen karar sonucu 2001'den itibaren ülkede 50'ye yakın banka faaliyetini durdurmuştur. Sonuçta 1990'lı yılların başında kredi kuruluşları içerisinde 240 banka faaliyet gösterirken bu sayı 2001 yıl başında 59'a, 2002 başında 53'e ve 2005 başlarında ise 42'ye düşmüştür. Bankalarının ikisi devlet bankası, 40'ı ise özel bankadır. Bankalardan 15'i yabancı sermayeli veya yabancı sermaye iştiraklidir.

Elbette uygulanan sıkı para politikalarının da banka sayısının azalmasında önemli etkiye sahip olduğu dikkate alınmalıdır.

1995 yılı sonunda 4 devlet bankası; Agrobank, Sanayi Bankası, Emanet Bankası ve Uluslararası Banka, banka aktiflerinin %80'ine, geri ödenmeyen kredilerin %85'ine, mevduatların %75'ine, şubelerin %65'ine ve banka sektöründe çalışanların %70'ine sahiptiler.

⁴⁰ www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/info2002.shtml, (10.04.2003).

2005 yılı başı itibariyle ise ülkede 2 devlet bankası vardır. Bunlar, Azerbaycan Beynelhaik (Uluslararası) Bankası ve Kapital Bank'tır. Henüz Sovyet döneminde, 1988 yılında, Azerbaycan'da açılan ihtisas bankaları Agrobank, Sanayi Bankası ve Emanet Bankası'nın 2000 yılında birleştirilmesi ile Birleşik Universal Bank (BUS Bank) anonim şirket statüsünde kurulmuştur. 2004 yılında ise bankanın adı Kapital Bank olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Beynelhaik Bank'ı ise Sovyet döneminde kurulan Vnesheconombank'ın şubesinin 1992 yılında devlet bankasına dönüştürülmesi ile kurulan diğer bir devlet bankasıdır.

Ekseriyeti devlet kontrolünde olan bankacılık sektörü, özellikle Azerbaycan Uluslararası Bankası'nın etkisi altında bulunmaktadır. Azerbaycan Uluslararası Bankası'nın nizamname sermayesinin hacmi 100 milyar Manat'tır. Azerbaycan Uluslararası Bankası'nın aktifleri 2004 yılında bankacılık sektörünün toplam aktiflerinin %54'üne tekabül etmektedir. Bu oranın bir önceki yıla göre 7 puan artmış olması da dikkat çekicidir.

Hazırlıklar bitmediğinden 2005 devlet bütçesinde BUS Bankası (yeni adıyla Kapital Bank)'nın ve Azerbaycan Uluslararası Bankası'nın özelleştirilmesi göz önüne alınmamıştır. Faaliyet gösteren bankaların şubelerinin sayısı 2002 yılı başında 191 iken bu sayı 2003 başında 226'ya 2005 yılı başında ise 350'ye yükselmiştir. Yerleşik olmayan bankalarının şube sayısı ise sadece 1 tanedir. Kredi kuruluşlarının yurt dışında şube, temsilcilik v.b. faaliyetleri ise zayıftır⁴¹. Bu kurumların yurt dışında 1 şube, 1 temsilcilik ve 1 bağlı banka şeklinde faaliyet göstermektedir.

Ülkede faaliyet gösteren bankalar, şubelerinin sayısına göre incelendiğinde özel bankaların şuben sayısının 223, devlet bankalarının şube sayısının ise 127, dolayısıyla özel bankalarının şubelerinin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Azerbaycan'da kurulu Türk bankalarının yanı sıra bazı yabancı bankaların şubeleri de faaliyet göstermektedir. Ülkede yabancı sermayeli banka, hem %100 yabancı sermaye hem de ortak olarak kurulabilmektedir. Bankacılık sektöründe yabancı sermayenin toplam payı tedrici olarak %25, %30 ve %50 olarak arttırılmış, nihayet son düzenleme ile

⁴¹ www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/info2002.shtml, (10.04.2003).

söz konusu sınırlama kaldırılmıştır.2004 sonu itibariyle bankaların nizamname sermayesinin toplam hacmi bir önceki yıla göre %41.3 artarak 1051.0 milyar Manat olmuştur. Ocak-2005 itibariyle toplam nizamname sermayesinin 140 milyar Manat'ı devlet bankalarının, 911 milyar Manat'ı ise özel bankaların payına düşmektedir. Yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan bankaların nizamname fonu 352.8 milyar Manat'tır ki, bu da toplam nizamname fonunun %33.6'sına eşittir.

Kredi ve Kredi Faiz Oranları: Bankacılık sektörünün ekonomideki ağırlığı giderek artmakta ve bankalara olan güvenin artması ile toplam mevduat ve kredi hacmi de artış kaydetmektedir

Verilen kredilerde her geçen yıl özel sektörün payının artmaya başladığı da görülmektedir. 2002 yılında verilen toplam kredilerin %35'i özel bankalar tarafından verilirken bu oran 2004'te %46 olarak gerçekleşmiştir. Devlet bankalarının ağırlığının ise 2002-2004 yılları arasında %45 olduğu görülmektedir. Banka dışı kredi kurumlarının krediler içindeki payı 2002 yılında %15 civarında iken 2004 yılında %9'a gerilemiştir.

Tablo 10 Krediler (Milyar Manat)

Yıllar	Kısa Vadeli	Kısa Vadeli(%)	Uzun Vadeli	Uzun Vadeli (%)
1995	1264.8	87.3	184.2	12.7
1997	1901.1	93.1	140.9	6.9
1998	2087.7	97.8	45.9	2.2
1999	2160.5	97.5	55.0	2.5
2000	1672.0	72.0	649.8	28.0
2001	1769.9	72.8	661.4	27.2
2002	1871.2	71.9	729.6	28.1
2003	2435.4	72.7	916.1	27.3
2004	3503.9	70.82	1443.4	29.1

Kaynak: ARDSK Yayınları.

Verilen kredilerde dövizin devam eden bir ağırlığı dikkat çekmektedir. 2002-2004 yıllarında kredilerin %35'i Manat, %65'i döviz olarak verilmiştir. Özel sektöre yönlendirilen kredi miktarlarında da önemli artışlar olmuştur.

Daha çok kısa vadeli olan toplam kredilerin 2002 yılında %70'i özel sektöre plase edilirken 2004 yılında %79.6'sı plase edilmiştir. Devlet sektörüne yönlendirilen kredilerin hacmi ise 2002'de toplam kredilerin %30'u olurken, 2004'te %20.4'ü olmuştur. Ayrıca verilen kredilerde sektörel olarak ticaret-hizmet ve ulaşım-haberleşme sektörlerinin daha büyük pay aldığı görülmektedir. Faiz oranları piyasa tarafından belirlenmekte olup, Hazine tahvillerinin işlem gördüğü bir piyasa faaliyete geçirilerek mali sektörünün gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kısa vadeli kredi faiz oranları 2001 yılı başında %19.53, 2002 başında %19.74 ve 2003 başında %18.17 olmuştur. Uzun vadeli kredi faiz oranları ise 2001 yılı başında %21.60, 2002 başında %20.70 ve 2003 başında %18.86 olmuştur. Bankalararası piyasada üç aylık kredi faiz oranları 2001 yılın başında %20.3, 2002 başında %19.75 ve 2003 başında %19.67 olmuştur⁴². 2004 yılında ise krediler için ortalama nominal faiz oranı yükselme kaydetmiştir. 2003 yılı sonunda %14.91 olan Manat'la kredi faiz oranı 2004 yılı sonu itibariyle %15.55 olmuştur. Ancak, son 12 ayda enflasyon oranının %10.4 olduğu dikkate alındığında reel faiz oranının %9.76 azaldığı ifade edilebilir.

1.3.4.4. Boru Hattı Ulaşımı

ABD'den sonra ilk defa boru hattının inşa edildiği Azerbaycan'da ulaşım sektöründe boru hatları ile ulaşımın ayrı bir önemi vardır. Petrol ve doğal gazın ulaşımında daha çok boru hatlarından faydalanılmaktadır. Ulaşım sektöründe yük taşınmasında boru hatlarının payı 1990'da %9.5 iken, 1995'de 31.5'e yükselmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu oranda azalmalar görülmektedir. Ulaşım sektöründeki rolü, petrol üretiminin artmaya başlaması ile önem kazanan boru hatları, temel ihracat boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın devreye girmesinin yanı sıra doğal gaz ihracına ilişkin Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının işlerlik kazanması ile daha önemli paya sahip olacaktır. Boru hatlarına ilişkin bilgilere ise Hazar enerji kaynaklarının ekonomik önemi adlı bölümde detaylı olarak ayrıca yer verilecektir.

1.3.5. Haberleşme

Azerbaycan 1996 yılı Aralık ayında GSM hücresel telefon sistemine katılmıştır. Kablosuz haberleşme Azerbaycan'daki telekom endüstrisinin en aktif alt sektörüdür.

⁴² http://www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/interest2002.shtm;
<http://www.nba.az/az/statistics/monetaryIndicators/interest.shtmU> (10.04.2003).

Kablosuz haberleşme 1994 yılından itibaren, ilk kablosuz ağ kurulduktan sonra etkili yabancı yatırım almaktadır. 2004'de mobil telefon hizmetlerin hacmi 2003 yılına oranla %47.9 artış kaydetmiştir. 1994'de ülkede toplam 2 bin mobii telefon kullanılırken 2005 yılı başı itibariyle bu rakam 1.5 milyonu geçmiştir. Dolayısıyla ülke nüfusunun yaklaşık %18'i mobil haberleşme hizmetlerinden faydalanmaktadır. Bu rakamın 2005 sonunda 2 milyonu geçeceğinin tahmin edilmesi bu alanın yatırım potansiyelinin varlığını göstermektedir. Azerbaycan'da mobil telefon kullanım oranı bölgeden-bölgeye değişmektedir. Baku %50 gibi yüksek orana sahipken, bazı küçük şehirlerde bu oran %10-15'i geçmemektedir. Birçok halde mobil telefon bağlantısı, eskimiş ve etkisiz kablolu telefon bağlantılarına alternatif olmaktadır. Azerbaycan pazarında Azercell ve Bakcell adlı iki operatör faaliyet göstermektedir. Piyasada "Azercell" in payı %86, "Bakcell" in payı ise %14'tür. Azerbaycan arazisinin %71'i haberleşme ağı kapsamındadır. Sadece Azercell tarafından yapılan sermaye yatırımı 270 milyon doları aşmıştır. İletişim bağlantılarına olan yatırımlardan sonra bazı uluslararası üreticiler, sektöre uzun süreli yatırımlar yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Haberleşme ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı Azerbaycan'da üçüncü operatör şirketinin açılması için görüşmelere başlamıştır.

Posta sistemine toplamda 15 milyon dolar hacminde yatırım yapılacak ve 2005-2006 yılları içinde bütün postahaneler otomatik sisteme geçecektir. Ülke nüfusunun yarısına yakın kısmının, yaşanan göçler nedeniyle de Bakü'ye göç ettiği düşünüldüğünde ekonomik yoğunluğun, telekom altyapısının da etkisiyle Internet'in daha çok Bakü'de geliştiği ve mevcut abone kitlesinin %90'lık bölümünün sadece Bakü'de olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan'da yaşanan hızlı gelişme ve oluşan internet piyasası nedeni ile ülkedeki tüm telekom hizmetlerini doğrudan veren Haberleşme ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı'nın gerek teknoloji gerekse yetişmiş personel açısından oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir.

1.3.6. İnşaat

1990-2004 yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınması ile inşaat sektöründeki gelişmeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu yıllarda ülkede üretime dönük olan ve olmayan yeni büyük bina ve kompleksler inşa edilmiştir.

Ayrıca faaliyette olan bazı binalar ise genişletilmiş ve restore edilmiştir. İnşaat sektörünün GSMH'ya katkısı 1991'de %8.1 iken, 1999'da %10.9 olmuştur. Söz konusu etki, 2000-2001 yıllarında düşük kalmasının ardından 2002 yılında yeniden yükselişe geçen oran 2004'te %13'e ulaşmıştır.

IMF tarafından yapılan değerlendirmelere göre sektörün ekonomiye katkısı resmi istatistiklerde görüldüğünden fazladır. İnşaat faaliyetlerinin çok önemli bir kısmı kayıt dışı kalmaktadır. Petrol sektörüne yabancı yatırımların başladığı 1995 yılından itibaren inşaat faaliyetleri önemli oranda artış kaydetmiştir.

Yatırımların inşaat sektörüne plase edilen kısmı ise 1990-2004 yılları arasında dalgalanma gösterirken, 1990 yılı hariç, toplam yatırımlardan inşaat sektörünün aldığı pay %1'in altında kalmıştır. Yatırımların her geçen yıl daha büyük bir kısmı üretim amaçlı alanlara plase edilmiştir.

2002 yılında inşaat sektörüne yönelen yatırımların hacmi bir önceki yıla göre %82.2 artış kaydederek 10.3 trilyon Manat olmuştur. Bu miktarın 7.8 trilyon Manat'ı (1.6 milyar dolar) yani toplam yatırım miktarının %75.5'i yabancı yatırımların payına düşmektedir⁴³.

2004 yılında ise petrol dışı inşaat sektörüne yöneltilen yatırımların hacmi 2003 ile mukayesede %39.8 artış kaydederek 24.2 trilyon Manat olmuştur. İnşaat sektörüne yöneltilen yatırımların %73.7'si yabancı sermayenin payına düşmektedir. Bu oran, Azerbaycan'da inşaat sektörünün gelişmesinde yabancı iş adamlarının etkinliği daha da yükselmektedir.

İNşaat sektöründeki artış hızı, ilk aşamada yeni üretim ve iş alanlarının kurulmasına sebep olmuştur. 2004'de binlerle iş yerinin açılmasında yeni inşa edilmiş müesseseler temel role sahip olmuştur. Gelişmeye paralel olarak sektörde istihdam hacmi de her geçen gün artarak 200 bin civarına ulaşmıştır.

Azersanayetikinti, Azersutikinti, Azerenerjistikinti gibi uzmanlaşmış firmalar ve SOCAR (The State Oil Company of the Azerbaijan Re-public), Hazar Denizcilik Şirketi, Azerbaycan Demir Yolları Departmanı gibi kuruluşların inşaat firmaları en

⁴³ "2002-ci İlin Yekunlar. Üzre Pul-Kredit Siyasetinin Yerine Yetirilmesi Veziyyeti Haqq.nda", <http://www.nba.az/az/analitic/2002yekunu.shtm>, (01.04.2003).

büyük inşaat teşebbüsleridir. Türk firmalarının sektöre büyük ölçüde hakim oldukları görülmektedir.

Azerbaycan'da faaliyet göstermekte olan Türk firmaları içinde, yaklaşık %20.1 ile inşaat firmaları en önemli paya sahiptir. Azerbaycan gündemini meşgul eden petrol boru hatları, konut restorasyonu ve konut inşası, savaştan zarar gören ve Azerbaycan'ın 1/5'ine karşılık gelen yörelerin yeniden inşası, altyapı restorasyonu, sanayi tesislerinin restorasyonu ve inşası, eğlence ve konaklama tesislerinin inşası gibi projeler Türk firmalarının pazara girmelerine imkan vermiştir.

Konut ve iş merkezi inşaatı yapan Türk firmaları, Azerbaycan pazarında oldukça aktif faaliyet göstermektedir.

Bununla birlikte inşaat sektöründe Türk girişimcilerinin ABD ve Batı Avrupa'nın güçlü firmaları ile rekabet etmeleri gerekmektedir.

Her geçen gün eski binaları yıkılarak yerlerine yeni binaların inşa edilmesi ile Baku'nun görünümü modernleşmektedir. Ancak çağdaş inşaat konstruksiyonları ve inşaat materyalleri, aynı zamanda jeoloji ve jeodeziye keşiflerinin dakik seviyesi Bakü'de maksimum 15 kattan yüksek bina inşasını mümkün kılmamaktadır. Öte yandan yeni inşa edilen çok katlı binaların şehircilik ve yeşil saha ihmalî bakımlarından da endişe verici olduğu görülmektedir. Bu endişeler de dikkate alınarak 2004 yılında, Başkent'in merkezinde ve şehir çevresinde 12 katlı binalardan daha yüksek binaların inşası yasaklanmıştır.

Boru hatlarının inşası, modern sanayi tesislerinin kurulması, yeniden yapılanma ve restorasyon projeleri ve özellikle, turizm-eğlence sektörü için otel, restoran ve çeşitli tesislerin inşası, Azerbaycan inşaat sektöründe önemli yatırım fırsatlarıdır.

Yeni inşaat projeleri, kaliteli inşaat malzemelerine olan talebi artırmaktadır. İç üretim ise gerek kalite gerekse miktar yönünden ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. İnşaat sanayiine ait malzemelerin ve hammaddelerin bol ve ucuz olması ve arz açığının bulunması nedenleriyle inşaat sektörü bu bakımdan da dış yatırımlar için özendirici bir sektördür.

Azerbaycan'da petrol sektörünün yanı sıra ve petrol sektörüne paralel olarak inşaat sektörü de hızla gelişmektedir. Gelir düzeyinin yükselmesine paralel olarak yeni yerleşim alanları ve ticaret merkezleri yapmaya eğilimin artacağı dikkate alındığında, inşaat sektörü gelişmeye elverişli alanlardan biridir. İnşaat sektöründeki gelişme nüfus

artış hızından bir kaç kat yüksektir. Bununla paralel inşaat malzemelerinin fiyatı da hızla artmaktadır. Ev imkanlarının olmaması boşanmaların artmasına etki eden faktörler arasındadır. Ayrıca insanların geç evlenmelerine de neden olmaktadır. Bu bakımdan, petrol gelirlerinin konut inşasına yöneltilmesi uygun olacaktır.

1.3.7. Madencilik

Azerbaycan, zengin demir, alüminyum, bakır, kalay, mermer yataklarına sahiptir. Bunlar arasında demir ve alüminyum özellikle çok önemlidir. Mevcut madencilik yatırımlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için yabancı sermaye yatırımlarına gereksinim duyulmaktadır.

1.3.8. Ulaşım Altyapısı

Azerbaycan'da taşımacılık ve ulaşımın temelini oluşturan 2,089 kilometre uzunluğunda demiryolu ağı vardır. Kara yolu ağı, bölgesel ulaşımı sağlamakta ve ülkeyi uluslar arası karayollarına bağlamaktadır. Deniz taşımacılığı Azerbaycan'ı Orta Asya, İran ve Rusya'ya bağlayan en önemli sahadır. Bakü, Hazar Denizi kıyısındaki en büyük liman şehridir. Bakü'den Bağımsız Devletler Topluluğu, Almanya, İsrail, Türkiye, İran, Avusturya, Pakistan, Hollanda, Yunanistan, Polonya, Çin, İtalya, İngiltere ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne düzenli uçuşlar gerçekleştirilmektedir.

1.4. Azerbaycan'ın Ekonomik Büyümedeki Sürekliliği

1990-1995 yıllarında GSMH yılda ortalama %15 azalmıştır. 90'lı yılların ilk yarısında enflasyonda aşırı yükselme ve üretimde düşme gözlenmiştir. Azerbaycan' da 1991 yılından başlayan ve 6 yıl devam eden ekonomik düşüş 1996 yılında önlendi. Ekonomik büyüme göstergesi devamlı olarak yükselmektedir. Son sekiz yılda, GSMH'nin üretiminde büyüme dinamiği sağlanmıştır. 1996-2003 yılları arasında GSMH'nin ortalama yıllık artışı %8 olmuştur. Sadece 2003 yılında artış %11,2 olmuştur. Bu dönemde sanayi ürünlerinin üretiminde %6,1'lik artış sağlanmıştır. Ekonomik büyümenin sağlanmasında özel sektörün rolü büyüktür.

Halihazırda özel sektörün GSMH`da payı %73, sanayi ürünlerinin üretiminde özel sektörün payı %54 oranındadır. Özel sektörde ekonomik büyüme temposu devlet sektöründen daha yüksek olmuştur. 2003 yılında sanayi ürünlerinin büyüme hacmi devlet sektöründe %4,4 , özel sektörde %7,6 artmıştır. GSMH`nın %37,8, tarım %13,1, inşaat %12,1, ticaret ve hizmet sektörü %7,9, ulaşım %7,3, iletişim %2,2, diğer sahalar ise %19,6`dir. Ekonomik büyümedeki yüksek tempo sonucunda kişi başına düşen GSMH 1992 yılında 180 ABD Dolar iken, 2003 yılında 880 ABD Dolarına ulaşmıştır. Dünya Bankasının belirlediği kriterlere göre, GSMH`nin kişi başına düşen gelir hacmi 755 ABD Dolarından az olduğunda bu ülke düşük gelirlili olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda Azerbaycan`ın artık az gelişmiş ülke statüsünden orta gelişim derecesine veya orta gelire sahip ülke statüsüne geçtiğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYCAN EKONOMİSİNDE YABANCI SERMAYENİN YERİ

2.1. Yabancı Yatırımlar

1995 yılında kabul edilerek uygulanan "Yatırım Faaliyetleri Hakkında" Kanun, nihayet 19 Nisan 2005'te bazı değişikliklerle yeniden Azerbaycan Milli Meclisince kabul edildi. Söz konusu Kanun, ülke ekonomisine yabancı sermayenin teşviki, uluslararası ekonomik ilişki ve işbirliklerinin geliştirilmesi ve bütün yabancı yatırımların güvence altına alınmasını kapsamaktadır.

Azerbaycan ekonomisine yabancı sermayenin akımı 1994 yılından itibaren başlamıştır. 1994-97 yıllarında yabancı sermayenin ülkeye akımını sağlamak amacıyla yapılan kanuni ve idari düzenlemeler sonucunda yabancı sermayenin reel olarak akımının sağlandığı görülmektedir. Özellikle zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına yönelen yabancı sermayeli şirketler ilk yıllarda diğer sektörlerde de artmaya başladı. Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermekte yeterli olmayışı nedenleriyle 1997'de üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

2.1.1. Azerbaycan'da Yatırım Miktarı

1994 yılından başlayarak Azerbaycan'a yabancı sermayenin akımı 1998'de 1472 milyon dolar ile maksimum seviyeye çıkmıştır. Ancak uygulanan sıkı para politikaları, ekonomideki durgunluk, geciken özelleştirme ve beklenen ekonomik reformların gerçekleştirilemeyişi sonucu ekonomi bir yandan deflasyonist baskı altına girmiş, diğer yandan da 1998 yılından sonra Azerbaycan ekonomisinde özellikle yabancı sermaye kaynaklı bir gerileme müşahade edilmiştir. 1998 Rusya krizinin yanı sıra ülkedeki

mevcut bürokrasi, kırtasiyecilik gibi sorunlar bu tarihten itibaren ülkedeki yabancı firma sayısının önemli bir oranda azalmasında ve yabancı sermaye oranının düşmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan'da yabancı sermayeye vergi teşviklerinin kaldırılması ise petrol dışı sektörlerdeki bu olumsuzluğu körüklemiştir⁴⁴.

Yabancı şirketler 1994-2000 yıllarında yaklaşık 5.9 milyar dolar hacminde bir sermayeyi Azerbaycan ekonomisine yatırmışlardır. Bu yatırımların %77.2'sini doğrudan yatırımlar, %22.8'ini mali krediler oluşturmaktadır. Doğrudan yatırımların %73'ü ise petrol sanayisine yönelmiştir. Azerbaycan ekonomisinde yabancı sermayenin GSMH'da ağırlığı yüksek düzeydedir. 1996-2000 yılları arasında yabancı yatırımların hacminin GSMH'ya oranı %30'dan %35-40'a kadar yükselmiştir.

1998 yılına oranla 1999 ve 2000 yıllarında gerileme kaydeden yabancı yatırımların ülkeye girişi 2000 yılının son aylarından itibaren yeniden artmaya başlamıştır. Kanunlarda yapılan bazı değişiklikler, gümrük ve vergi oranlarının kısmen azaltılması ve bu süreci devam ettirilmesi, yabancı sermayenin korunması ve bu yolda devlet tarafından atılan adımlar yabancı sermaye artışına hareketlilik kazandırmıştır. Makroekonomik yapının istikrara kavuşması, özel sektörün güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler ve petrol sektörünün daha da geliştirilmesi, Azerbaycan'a dünya finans merkezlerinden yüksek sermaye akımının gerçekleşmesi için geniş imkanlar oluşturmaktadır⁴⁵.

2001 yılında Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırımların %70'i yabancı sermaye, %30'u yerli sermaye şeklinde dağılım göstermiştir.

2002 yılı yatırımlarının %80.9'u yabancı, %19.1'i ise yerli müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yatırımların sektörel dağılımı ise şöyle olmuştur: %77'si sanayi, bu çerçevede %68.5'i petrol ve doğal gaz, %11.3'ü inşaat, %9.4'ü konut inşaatına, %38'i ulaşım, %2.4'i telekomünikasyon, %1.8'i ticaret ve hizmet, %0.8'i tarım ve %2.9'u diğer alanlara yapılmıştır.

2003 yılında gerçekleştirilmiş toplam yatırım (3.6 milyar dolar) olmuştur. Bu da önceki yıllara kıyaslandığında %71, 2 fazladır. Yatırımların %89' u özel sektör, %11'i ise devlet kurumları tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁴⁴ "Sinan Oğan, "bağımsızlığının 10.yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye ile ekonomik ilişkileri," [www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan/pdf\(13.03.2003\)](http://www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan/pdf(13.03.2003))

⁴⁵ "Azerbaycan Respublikasının Sosyal İktisadi Veziyyeti.," s22

Yatırımların dağılımında kullanılan mali kaynakların %85,3' ü şirket ve kuruluşlardan, %3,2' si halkın tasarruflarından, %2,8' i bütçeden, %1,6' sı banka kredilerinden, %0,8' i bütçe fonlarından ve %6,3' ü diğer mali kaynaklardan oluşmuştur.

2003 yılında bütün mali kaynaklar hesabına kullanılmış sermayenin %79,7' si sanayinin kalkınmasına (%76,2'si petrol ve doğalgaz üretimine, %1,9'u üretim sanayisine, %1,6' i elektrik enerjisi ve su techizatı alanına), %1' i tarım alanına, %0,2' si inşaata, %0,8' i ticaret ve hizmete, %8,7' i ulaşırmaya, %1,4' ü iletişime, %5,5' i konut inşaatına, %2,7' i ise diğer alanlara yöneltilmiştir.

2003'de Azerbaycan ekonomisine yatırılan sermayenin %80.5'i, %19.5'i ise yerli sermayenin payına düşmüştür. Yatırılan sermayenin sektörler üzere payına göre ise, sanayi sektörünün payı %79.7 oldu. Bunun %76.2'si petrol ve gaz çıkarılmasının, %1.6'sı elektrik enerjisi ve su dağıtımının, %1.9'u ise imalat sahalarının payına düşmüştür. Tarım sektörünün payı %1.0, inşaat sektörünün %0.2, ticaret ve hizmetlerin payı %0.8, ulaşımın payı %8.7, haberleşmenin payı %1.4, konut inşasının payı %5.5 ve diğer alanların payı %2.7 olmuştur.

2004'de Azerbaycan'a toplam 24.2 trilyon Manat (4.9 milyar dolar) yatırım yapılmıştır. Bu oran 2003 ile mukayese edildiğinde %36.1 daha çoktur. Yatırılan sermayenin %73.7'si yani 17.8 trilyon Manat'ı (3.6 milyar dolar) yabancı sermaye, 6.4 trilyon Manat (1.3 milyar dolar) yani %26.3'ü yerli sermayedir.

Toplam sermayenin %86.4'üne tekabül eden yabancı ve yerli işletme ve kurumlar tarafından yapılan yatırımlar %28.4 artarken, devlet bütçesinden yapılan yatırımlar bir önceki yıla göre %10.5 artarak 537 milyar Manat olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 11 Azerbaycan'da Yatırım Miktarı (Milyon \$)

Yıllar	1994	1995	1996	1998	1999
Toplam yatırımlar	303	544	932	1932,2	1571
Dahili yatırımlar	153	168,9	311,5	460,2	479,9
Yabancı yatırımlar	150	375,1	620,5	1472	1091,1
Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam yatırımlar	1441,4	1561,8	2796,6	4166,7	4900
Dahili yatırımlar	514,4	470	561,7	893,4	1300
Yabancı yatırımlar	927	1091,8	2234,9	3273,3	3600

Kaynak: ARDSK Yayınları.

2004 yılında Azerbaycan ekonomisine yatırılan yabancı sermaye 2003 yılına göre %36.8 artış kaydetmiştir. 2004'te yabancı yatırımların %90.2'si petrol sektörüne yapılmıştır. Yerli sermaye ile yapılan yatırımlar ise 2004'te bir önceki yıla göre % 34.4 artmıştır.

2004 yılına kadar toplamda ise %80'i yabancı olmak üzere toplam 22 milyar dolar yatırım yapılmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Ekonomik iyileşme daha çok petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımın sonucu olarak son derece yüksek düzeyde sermaye yatırımı ile desteklenmiştir.

2005 yılı başı itibariyle, yabancı yatırımcılar tarafından Azerbaycan'a yatırılan 22 milyar dolar hacminde sermaye Doğu Avrupa ve BDT ülkeleri arasında en yüksek orandır. Kişi başına düşen yabancı sermaye hacmine göre, Azerbaycan BDT ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Günümüzde Azerbaycan'da sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla, işsizliğin azaltılması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi ve Azerbaycan'ın uluslararası iktisadi ilişkilerinin genişlemesi için önemli adımlar atılmıştır.

1993-2004 yılları arasında Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımı dikkate alındığında %25'lik paylar ile ABD ve İngiltere'nin ilk iki sırada

yer aldıkları görülmektedir. Türkiye ise %15'lik pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. İranlı yatırımcılar ise Azerbaycan ekonomisine 166 milyon dolar yatırım yapmışlardır. Bu yatırımların 110 milyon doları petrol sektörüne yapılmıştır. Azerbaycan'a başlıca yabancı sermaye akımı; uluslararası finans kuruluşlarının kredileri, doğrudan konulan sermayeler, petrol primleri, diğer kredi ve sermayeler şeklinde olmaktadır. Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük çoğunluğu kredi karakterlidir, yani gelecekte ilave faizlerle geri verilecektir. Uluslararası maliye kurumlarından alınan kredilerden başka, petrol sektörüne yöneltilen sermayeler de aslında kredilerdir ve bunlar çok yüksek faiz oranları ile birlikte Azerbaycan petrolü hesabına geri verilmelidir. Son üç yılda ülkeden dışarıya sermaye akımının artış eğiliminin de bununla bağlı olduğu görülmektedir. Bir taraftan Azerbaycan uluslararası finans kurumlarından aldığı kredilerle ilgili ödeme yapmakta, diğer taraftan uluslararası kurumlara üyelik hakkı ödemektedir. Ayrıca "asrın anlaşmasında pay sahibi sermayedarların gelirlerinin iadesi de başlamıştır.

2.1.2. Yabancı yatırımların ülkelere dağılımı

1996 yılı sonunda Azerbaycan'da 383 Türk-Azeri ortak şirketi 144 Türk şirketi ile 27 adet temsilcilik bulunmaktadır. 150 milyon dolar olan ticaret hacmi ve 500 milyon dolarlık yatırım hacmi ile Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler sürekli olarak gelişme eğilimindedir. Tablo 12'de görüldüğü gibi Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmaların sayısı 329, yatırımların tutan ise 53.9 milyon dolar bulmuştur. Türk firmalarını sırasıyla 148 ile İran, 65 ile Rusya Federasyonu izlemektedir.

Tablo 12 Yabancı Yatırımların Ülkelere Dağılımı

Ülke	Firma sayısı	Yatırım(miln\$)	%
Türkiye	329	53.9	66.1
ABD	38	7.7	9.4
Hindistan	3	7.1	8.7
İsrail	6	2.9	3.6
İran	148	1.7	2.1
Rusya Fed.	65	0.8	10.0
Almanya	21	0.5	0.6
Diğer	120	7.0	8.5
Toplam	730	81.6	100

Kaynak: ARDSK yayımları

Tablo 13 Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Sektör	Firma Sayısı:	Yatırım (milvon \$)	%
Petro-Kimya	42	25.3	31.0
Ulaşım-Haberleşme	32	12.1	14.8
İnşaat	67	9.7	11.9
Sağlık	18	9.1	11.2
Tanım	90	6.8	8.4
Tüketim Malları	282	5.5	6.7
Diğer Hizmetler	22	3.8	4.6
Elektrik	21	2.6	3.2
Halı Üretimi	19	1.7	2.1
Makine	13	1.6	2.0
Otomobil	4	1.4	1.7
Diğer	120	1.9	2.3
Toplam	730	81.5	100

Kaynak: ARDSK yayımları

Yabancı firmaların ağırlıklı olarak tüketim malları, tarım, inşaat ve petro kimya sektöründe faaliyette buldukları görülmektedir. 1996 yılının ilk 9 ayında ise yabancı yatırımlarda 54.6 milyon dolar ile ABD 1. sırada, 46.5 milyon dolar ile Türk yatırımcılar 2. sırada yer almıştır (Tablo 14).

Tablo 14: 1996'nın ilk 9 ayında Yapılan Yabancı Yatırımların Ülkelere Dağılımı, (Bin \$)

ABD	Türkiye	İngiltere	Almanya	İsviçre	BAE	Rusya	Iran
54.600	46.500	8.400	7.350	4.350	3.000	1.820	1.432

Türkiye, İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Norveç, Japonya, Güney Kore, Malezya ve Hindistan artan bir yoğunlukta Azerbaycan'da iş ve yatırım olanaklarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Haziran 1992 yılına kadar tekstil ve ticaret alanında faaliyet gösteren ve yaklaşık yansı Türk olan yabancı yatırımcıların sayısı 110 iken bu sayı sonraki dönemlerde önemli ölçüde artış göstermiştir

1998 yılında 86,6 milyar Manat (yaklaşık 21.650.000 milyon ABD doları) devlet ve 1.580,5 milyar Manat (yaklaşık 395.125 bin ABD doları) yerli özel sektör tarafından yatırım yapılmıştır. Yabancı sermayeli yatırımların değeri ise 1.430,1 milyon ABD dolarıdır. Yabancı yatırımların 894,1 milyon \$'lık kısmı petrol sektörüne yapılmıştır. Azerbaycan'a yabancı sermaye girişi 1994 - 1998 yıllarında toplam 3.493,2 milyon \$ yabancı sermaye girişi olmuştur. Azerbaycan'a 1994-1998 döneminde yabancı sermaye girişi ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 15 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (1994-1998 Dönemi Tablosu) Milyon (\$)
dolar

Sektörler \ yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	Toplam
Petrol sektörleri	22	139,8	417,4	780,1	894,1	2.253,0
Petrol Dışı Sektö	128	77,8	122,8	335,2	536	1.239,0
Toplam	150	217,6	540,2	1.155,0	1.439,1	3.439,0

Kaynak: <http://www.tusiab.com.az/EKONOMI.htm>

Tablo 16 1998 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı ve Payı

Sektörler	Yatırım Değeri (Milyon \$)	Pay %
Petrol Sanayi	2.253,40	64,51
Diğer Sanayi	433,3	12,4
Toplam Sanayi	2.686,70	76,91
İnşaat	335,3	9,6
Ulaştırma1; ve,.Haberleşme	73,1	2,09
Ticaret ve hizmetler	263	7,53
Diğer Sektörler	135,1	3,87
Toplam	3.493,20	100

Kaynak:<http://www.tusiab.com.az/EKONOMI4.htm>

Tablo 17 2000 Yılı Yabancı Sermaye'nin Ülkelere Göre Dağılımı

**Yabancı
Sermayenin**

Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Yatırım Değeri (Milyon \$)	Pay%
ABD	1.070,3	30,64
Türkiye	557,1	15,95
İngiltere	508,0	14,55
Rusya	228,9	6,55
Norveç	213,2	6,1
Japonya	132,6	3,8
Almanya	71,2	2,04
Iran	52,6	1,51
İsviçre	45,8	1,31
Suudi Arabistan	38,3	1,09
Fransa	31,9	0,9
İtalya	27,8	0,8
B.AE.	26,9	0,37
Diğer Ülkeler	488,6	13,99
TOPLAM	3.493,2	100

Kaynak: AEDSK yayımları

Tablo 18 Direkt Yabancı Sermayelerin Hacmi (1995-2003)
(Milyon ABD Doları)

	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Toplam yabancı yatırımlar	375,1	1472	1091,1	927	1091,8	2234,9	3273,3
Maliye kredileri	220,4	120	336,2	262,9	192	223	213
Petrol sanayisi	139,8	891,8	544,5	546,1	820,5	1693	2810,2
Ortak yatırımlar ve Yabancı firmalar	14,9	460,2	210,4	118	79,3	318,9	250,1
Türkiye	6,8	160,3	67,8	31,6	11,8	55,6	30,4
ABD	2,1	56,7	29,8	11,2	16,9	41,4	42,8
İran	0,9	40,7	9,2	2,9		2,7	0,1
Almanya	1,2	2,1	6,2	1,7	1,2	1,7	0,5
Rusya	0,7	10,3			1,4	0,7	1,6
Büyük Britanya	0,7	47,4	45,8	6,8	15,1	108,1	97,5
Bulgaristan	0,1						
Birleşik Arap Emirlikleri	0,7	16,6	7,6	2,8	0,7	0,2	1
İsviçre	1,2				8,3		
Macaristan							
İtalya	0,1						14,7
İrlanda							
Hindistan							
Fransa			25,4	39,3	7,6	25,7	14,7
Singapur		7,6					
Norveç						31,6	25,6
Japonya				16,4	4	23,7	17,4
Diğer ülkeler	0,4	118,5	18,6	5,3	12,3	27,5	3,8

Kaynak: AEDSK yayımları

2.2. Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli

Hazar bölgesi (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran) 10 milyar varil onaylanmış petrol rezervlerine sahiptir. Tahmini petrol rezervleri toplamı ise 233 milyar varildir. Hazar Bölgesi'nin onaylanan doğal gaz rezervleri

yaklaşık olarak 170 Tef (trillion cubicfeet)'dir⁴⁶. Şunu ifade etmek gerekir ki; Hazar bölgesinin hidrokarbon rezervleri ile dolayısıyla Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz potansiyeli ile ilgili olarak da çok farklı değerlendirmeler yapılmaktadır⁴⁷.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil ton (1 milyar ton) petrol rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon tondur. Yukarıdaki veri doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0.7'sine sahiptir⁴⁸.

Azerbaycan'ın faaliyette olan yataklarında 200 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Dünyanın önemli kondensat yatağı olan "Şahdeniz" yatağının keşfi ile birlikte, iki farklı hesaplama göre yatağın doğal gaz rezervinin yaklaşık bir trilyon m³ olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın onaylanan toplam doğal gaz rezervleri ise 1,37 trilyon m³/tür. Onaylanan doğal gaz rezervlerine göre Azerbaycan dünyanın %0,8'ine tekabül eden bir doğal gaz rezervine sahiptir. Yapılan hesaplamalara göre risk amili de dikkate alınarak Azerbaycan'da toplam jeoloji gaz rezervlerinin 8-10.7 trilyon m³ arasında olduğu tahmin edilmektedir⁴⁹. Bu rezervleri ile Azerbaycan, gelecek 10-15 yıl içerisinde petrolün yanı sıra dünyanın doğal gaz ihrac eden ülkeleri arasında da yer alacaktır."Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG)" ve "Şahdeniz" yataklarının tam olarak işlenmesinin ardından gelecek 5 yılda Azerbaycan petrol ve doğal gaz üretiminde güçlü kalkınmaya nail olacaktır. "AÇG" üzere 3.ncü aşamanın başlaması ile 2008'de bu yataklardan günlük üretimi 140 bin varilden 1 milyon varile yükselecektir. "Şahdeniz" yatağının işlenmesi üzere 1.nci aşamanın hayata geçirilmesi sonucunda ise 400 milyar m³'ten çok doğal gaz üretilecektir. Bu üretimle Azerbaycan doğal gaz ihracatçısı ülkelere biri olacak ve

⁴⁶ "Bkz: İ.T.Akbarov, "the role and economic Importance of Caspian Sea Region" Materials of the International Conference on aTheine Caucasus and Central Asia During Globalization, Baku, 2003, ss.66-67.

Not: 1 ton = 7,33 varil; 1 trilyon küp metre = 35,33 trilyon küp feet.

⁴⁷ Bkz: Gubad İbadoğlu, "Azerbaycan'ın Kalkınma Stratejisinde Petrolün Rolü: Ortodoks Bakış Açısıyla", 2023 Dergisi, S.18, 15 Ekim-2002, s.73.

⁴⁸ BP Statistical Review of World Energy 2004, <http://www.bp.com/centres/energy> (07.04.2005); Sevil Yıldırım, *Dünyada ve Türkiye'de Petrol*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos-2003, ss.4-5.

⁴⁹ Rkret Sucayev, "Azerbaycanda Qaz Hasılatı ve Ona Olan Telebatın Ödenilmesinin Başlıca İstiqametleri", *Azerbaycan Müsteqillikden Sonra Beynelhalq Konfrasının Materialları* 168 Bakı, 3-4 Mart 2003, ss.36-37.

Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Türkiye pazarı "mavi enerji" doğal gaz ile temin edilecektir.

Yapılan bazı hesaplamalara göre Azerbaycan petrol rezervlemin 60-67 yıl içerisinde tükeneceği ifade edilmektedir. Rus uzmanlara göre ise bu süre 25-35 yıldır⁵⁰.

2.3. Petrol Anlaşmaları

Azerbaycan sahip olduğu son derece zengin petrol rezervlerini işletebilmesi için 1992 yılının Eylül ayında Azerneft ve Azemefkimya isimli iki devlet şirketini birleştirerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'ni (SOCAR) kurdu. SOCAR Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervlerini işletme ve uluslararası petrol şirketleriyle anlaşma hakkına sahip tek devlet şirkettir.

Hazar denizinde 3,5 milyar ton olarak tahmin edilen petrol rezervleri 30-35 yıl süreli olarak beş anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar içerisinde en büyük anlaşma 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan "Mega Proje ya da Asrın Kontratu" olarak adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 7,5-8milyar dolar'a ulaşan proje kapsamında toplam üretebilir petrol rezervin 540 milyon ton, doğalgaz rezervinin ise 90milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir. Kafkaslarda ham petrol yataklarının mevcudiyetinin fark edilmesi 13. yüzyıla kadar gider.

19. yüzyılın sonlarına doğru, bölgesel güçler, dünya güçleri ve petrol şirketleri arasında büyük bir rekabet başladı. Petrol piyasası üzerindeki kontrolünü kaybetmekten korkan Rusya, 1895 yılında Amerikan Standart Oil, the Rothschilds ve Nobels şirketleri arasındaki bir anlaşmayı sabote etti. Bölgedeki rekabet; etnik çatışmalar, idari kokuşma ve az gelişmiş hukuki ve ticari uygulamalarda artan ölçüde ateşlenmekteydi.

19. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler petrol rezervlerinin yoğun olarak işletilmesini mümkün kıldı ve bölgenin kontrolü için verilen mücadeleler daha da yoğunlaştı. Rekabet esas olarak Kafkasya ve Hazar Denizi alanında odaklandı. Bölgeden çıkan ham petrol yüzyılın iki dünya savaşı esnasında ana stratejik bir rol oynadı. Kafkasya petrol alanlarının muhafazası müttefiklerin en önemli önceliği oldu.

⁵⁰ Ersan Bocutoğlu, *Orta Asya ve Kafkasya 'daki Durum ve Avrupa Güvenliği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 1998, s.47.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Kafkasya petroleri Hitler'in yayılcı politikalarının en önemli hedefi idi. 1939 Alman-Rus Paktı'ndan sonra, Kafkasya'dan çıkarılan Sovyet petrolü Alman petrol ithalatının üçte birini teşkil etmekteydi. 1942 yılında, Aımanya bölgenin doğal kaynakları üzerinde kontrolü ele geçirmek için sürekli askeri saldırılar düzenledi.

Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan'ın, faydasından yoksun kalacak şekilde, birliğin petrol ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşıladığı görülmektedir. Petrol üretimini ve ihracatını arttırmak üzere petrol sanayisine yapılan yatırımlarda dengesiz artışa karşın, diğer sanayi dallarına yapılan yatırımlar gittikçe azalmıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından da neredeyse bütün dünyanın dikkati bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'ne yöneldi. Zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri ne yazık ki tek başlarına mevcut petrol ve doğal gaz rezervlerini işleyecek yeterli mali ve teknik potansiyele sahip değildi.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çıracık, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştı. Ancak basit bir teknoloji kullanılması nedeniyle hem üretimde hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalınmıştı. 1980 yılında petrol üretimi 14,7 milyon ton iken, petrol üretimi giderek azalarak 1990 yılında 12,5 milyon ton, 1995 yılında 9,2 milyon ton ve 1996 yılında ise 9,1 milyon tona düştü. Petrol üretimindeki meydana gelen bu azalma eski teknoloji kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (The State Oil Company of the Azerbaijan Republic-SOCAR) kurulmuştur. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecekti. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildi. Söz konusu yetersizlik Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine yöneltti⁵¹.

⁵¹ Natig Aliyev, 'The Azerbaijan Oil and Gas Industry in 1949-1999 Period' <http://www.caspenergy.com/no3rus21.html>, (04.04.2005); Çelik Kenan - Kalaycı Cemalettin, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", *Journal of Qafqaz University*, V.II, No.II, 1999, s.63.

Ülkede hem karada hem de denizde petrol çıkarılmaktadır. Karada çıkarılan petrol daha çok Abşeron yarımadasında çıkarılmaktadır. Azerbaycan'ın petrol anlaşmaları daha çok deniz yatakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca karadaki yataklara ilişkin anlaşmalar da yapılmıştır. Azerbaycan büyük petrol şirketleri ile yaptığı anlaşmalarla petrol rezervlerini ülke ekonomisine kazandırmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda, karadaki yataklara ilişkin olanlar da dahil olmak üzere, 20 Eylül 1994 tarihinden itibaren Azerbaycan'da dünyanın 19 ülkesinden 33 şirketin katılımı ile 23 uluslararası petrol anlaşması imzalanmıştır⁵². Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA) tipli olan bu anlaşmalar 25-30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Kararlaştırılan yatırımların toplam hacmi 60 milyar doların üzerindedir.

Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde 72'si yerli şirket olmak üzere toplam 400 şirket yer almaktadır. Şirketlerin faaliyetleri inşaattan ekolojik hizmetlere kadar uzanmaktadır. Yerel ve yabancı şirketler arasındaki işbirliği, modern teknolojilerin, donanımın, materyallerin ve yönetim tekniklerinin uygulanmasına imkan yaratmaktadır.

2.3.1. Asrın Anlaşması: "Azeri" - "Çırac" - "Güneşli" Yatakları Anlaşması

Yapılan anlaşmaların en önemlisi olan ve Sovyet zamanında devamlı gerileme kaydeden sektöre yeni nefes aldırın "asrın anlaşması" Azerbaycan açısından büyük bir ekonomik öneme sahiptir⁵³.

AÇG yataklarını kapsayan anlaşma Azerbaycan'ın bağımsızlığından ve konumunu kapsamlı şekilde değiştirme yolunda yaptığı çabalardan kaynaklanan en önemli tarihi olaydır. Çok zor bir şekilde yapılan görüşmeler, Azerbaycan hükümeti ve Batılı şirketler arasında, eski Sovyetler Birliği zamanında başladı.

Sovyet ekonomisini hafifleten liberalizasyon süreci daha çok Batı şirketlerini Azeri, Çırac ve Güneşli off-shore alanlarındaki zengin mineral kaynaklarının keşfi ve Azerbaycan'ın iyi gelişmiş petrol endüstrisi ile cezbetti.

⁵² " Asrın Anlaşması'ndan önce ise Anşad Petrol ve Batı Abşeron Yatakları olmak üzere iki anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalara da aşağıda genel hatlarıyla yer verilecektir. Öte yandan, 10 Kasım 1995'de 'Karabağ' Yatağı Anlaşması ve 14 Aralık 1996'da 'Eşrefi' ve 'Dan Ulduzu' Yatakları Anlaşması imzalanmış, ancak yapılan keşif Çalışmaları sonucunda anlaşmalarda yer alan sözkonusu yatakların yeterli petrol ve doğal gaz rezervine sahip olmamalarının tespit edilmesi üzerine birinci anlaşma 1999'da, ikinci anlaşma ise 2000 yılında feshedilmiştir.

⁵³ Azerbaijan International Magazine, Summer-1995, ss-40-44

Kaynakların geliştirilip araştırılması için gerekli fonların yokluğu yüzünden Azerbaycan hükümeti projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Batı yatırımlarını ülkeye çekmeyi kararlaştırdı. 1991 yılının Ocak ayında hükümet projeleri ihaleye açtı. BP, Statoil, Amoco, Unocal ve diöe şirketler bu ihaleye katıldılar.

1991'de, içinde Amoco, BP, McDermott, Pennzoil, Ramco, Unocal, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Statoil gibi şirketlerin bulunauğu bir grup yabancı şirket Azerbaycan ile, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki sektöründe yer alan Çırak ve Güneşli alanlarının iyileştirilmesi konusunda 3 yıl boyunca devam edecek görüşmeleri başlattılar.

1992 yılında Hazar'ın petrol yataklarında faaliyet göstermek isteyen şirketler konsorsiyumda birleşerek görüşmeler yaptılar. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'ın projenin %30'unu alması kaydıyla, Ebulfez Elçibey yönetimi ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium-AIOC) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapıldı⁵⁴.

Anlaşmalar gereğince Haziran-1993'de Londra'da görüşmelerin devam etmesi gerekiyordu. Ancak Azerbaycan'da yaşanan yönetim değışikliği nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kaldı. Ebulfez Elçibey görüşmeleri gerçekleştirilemeden, Suret Hüseyinov tarafından 18 Haziran 1993'de askeri darbeyle devrildi. Aynı yıl içerisinde Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev söz konusu petrol anlaşmasını iptal etti. Bu arada, Elçibey'in ani devrilişı şirketleri tekrar Cumhurbaşkanı Aliyev'le görüşme masasına getirdi. 4 Şubat 1994'de görüşmeler yeniden başladı. Nisan-1994'te SOCAR, Rus şirketi Lukoil'in Azerbaycan'ın kendi hissesinden %10 payı alacağını konsorsiyum ortaklarına resmen açıkladı. Konsorsiyum'da yer alan firmalar, Rusya'nın gelecekte uygulayabileceği baskıları dikkate aldılar. Çünkü Volga nehri üzerindeki kontrolü nedeniyle Ruslar Hazar Denizi'nin iç sularından gelecek ağır yük gemilerine geçişi tıkayabilirdi. Baku, İstanbul ve Hous-ton'da devam ettirilen bu görüşmeler sonucunda Konsorsiyum'a Rusya'da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlendi ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredildi. Yaklaşık üç yıl süren görüşmeler sonucunda, 20 Eylül 1994 yılında Baku'nun Gülistan sarayında SOCARle Konsorsiyum arasında asrın anlaşması olarak adlandırılan "Hazar, nenizi'nin Azerbaycan Sektöründe yer alan Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarında Petrolün Ortak

⁵⁴ S. Bölükbaşı, "Ankara's Bakü-Netred Transcaucassa Policy", *The Middle Ecist Journal* Winter-1999, s.87.

İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma" imzalanarak ilgili bölgelerde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verildi⁵⁵. Sonuçta birçok baskı ve tepkilere rağmen anlaşma imzalanarak Azerbaycan açısından hayati bir adım atılmış oldu. Anlaşma hükümlerine göre Azerbaycan bu üç petrol yatağı üzerinde mülkiyet hakkını korumaktadır. İlgili anlaşma 2 Aralık 1994'de Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girdi⁵⁶. Mega Proje olarak da adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 11 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 5.4 milyar varil (730 milyon ton), doğal gaz rezervlerinin ise 96 milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir. Yataklar ayrıca 6 milyon ton kandansat rezervine sahiptir. Yukarıdaki tahmini verilerde zaman zaman değişimler olmaktadır. Anlaşma, 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Anlaşma bünyesinde yer alan Güneşli yatağı 82 km, Çıracık yatağı 94 km ve Azeri yatağı ise 113 km kıyından uzakta bulunmaktadır.

Aralık-1994'te Konsorsiyum, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketini (AIOC) kurdu. Görevi projeyi günlük bazda izlemek olan AIOC'un programında, Azerbaycan petrol sanayisinin altyapısının batı standartlarına göre ve bu ölçütler dikkate alınarak kurulması esas yer tutmaktadır⁵⁷. Anlaşmanın müzakeresi esnasında karşılaşılan problemler veri olmak üzere, şirketlerin anlaşmayı feshedebilecekleri konuları da kapsıyordu. Bu şartlar şunlardı: Dağlık Karabağ'daki savaşın yayılması Rusya ile Azerbaycan arasındaki hem ekonomik, hem de siyasi ilişkilerin ileri derecede bozulması, Azerbaycan içindeki istikrarsızlıklar Azerbaycan Hükümeti'nin istikrarlı bir ihracat hattı bulamaması ve Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen rejim üzerinde doğacak herhangi bir anlaşmazlık¹⁸⁰.

Japonya'nın "Itochu" şirketi önce anlaşmaya katılmazken daha sonra tüm paylarını satan "McDermott International"dan %2.45 pay elde ederek "AÇG" konsorsiyumuna katılmıştır. Japon şirketi daha sonra Amoco'nun sattığı %5'lik paydan %1.5'ini alarak toplam payını %3.9'a çıkarmıştır¹⁸¹. Amoco'nun sattığı paylardan %3'ü Exxon, %0.5'i ise Unocal tarafından satın alındı. Daha önce SOCAR'ın payı

⁵⁵ Nasser Sagheb-Masoud Cavadi, "Azerbaijan's 'Contract of the Century' Finally Signed With Western Oil Consortium" *Azerbaijan International Magazine*, Winter-1994, s.27.

⁵⁶ *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998, s.77.

⁵⁷ N. Aliyev, E. Şahbazov, *Heydar Eliyev ve Azerbaycan Neft Sanayisinin İnkişafı*, Azerbaycan International Matbaası, Bakı, 1998, ss.9-10.

%30 olarak kararlaştırılırken, anlaşma imzalanmadan önce %10'unu Rus Lukoil, anlaşma imzalandıktan sonra Nisan-1995'de %5'ini Exxon şirketine, %5'ini aynı tarihte TPAO'ya devretti. İran'a %5'lik pay verilmek istense de, Batının tepkisi nedeniyle devir gerçekleşmedi. Konsorsiyum üyeleri arasında imzalanan "İşlemlerin Birlikte Yürütülmesi Konusunda Razılaşma Üzere Anlaşma"yla uyumlu olarak daha sonra Azerbaijan International Operating Company kuruldu. SOCAR'ın yanısıra dünyanın diğer ülkelerinden 11 şirketinin katılımı ile tesis edilen bu kurum, anlaşma alanında yer alan yatakların işletilmesine hizmet etmektedir. Asrın anlaşmasında mevcut paylaşımın son şekli aşağıdaki gibidir

BP (operatör)	%34.13
Unocal	%10.3
SOCAR	%10
INPEX	%10
Statoil	%8.56
ExxonMobil	%8
TPAO	%6.75
Devon	%5.62
Itochu	%3.92
Amerada Hess	%2.72

"Production Sharing Agreement (hazır ürünün bölünmesi)" tipli bir anlaşma olan "Asrın Anlaşmasında hisselerin dağılımına bakıldığında en büyük payın ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerikan şirketlerinin toplam payı yaklaşık olarak %40'dır. ABD bir yılda yaklaşık 340 milyon ton petrol üretiyor, 600 milyon ton ise ithal ediyor. Dolayısıyla ABD'ye ithal edeceği yeni enerji kaynakları gerekmektedir. Bu bakımdan Hazar ABD'nin ekonomik ilgi alanı içinde yer almaktadır. İngiliz şirketlerin toplam payı ise yaklaşık olarak %19'dur. Amerikan ve İngiliz şirketlerinden sonra konsorsiyumdaki en büyük pay %10'la Rus ve Azerbaycan şirketlerine aittir.

"Asrın Anlaşması'nın" Azerbaycan Cumhuriyeti için rolü, alanların işletilmesi için gerekli olan yatırımlarının %90'ının Konsorsiyum tarafından yerine getirilecek olmasıdır. Azerbaycan petrol ve gaz alanlarının kullanılması üzerinde kontrol ve yönetim hukukunu kendisinde tutmaktadır. Hiç şüphesiz ki, denizin petrol rezervlerinin hızlı ve faydalı şekilde işletilmesi için büyük miktarda yatırım yapma ve yeni teknolojiyi satın alma açısından yabancı ülkelere en tecrübeli petrol

Şirketlerini hemen bu bölgelere cezbederek onları ortak yapmak çok önemlidir. Çünkü bu alanların işletilmesi amacıyla kazıma ve imalplatformlarının, boru hatlarının, kuruda teçhizat sistemlerinin kurulması için büyük miktarlarda yatırıma gerek duyulmaktadır.

Milli ekonominin gelişmesinde önemli bir unsur olmanın yanı sıra dış politikada da önemli bir araç olan enerji kaynaklarına ilişkin imzalanan "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan, dünya ekonomisine aktif bir şekilde entegre olmaya ilk adımı atmış oldu.

İlk petrol projesi olan Azeri-Çırac-Güneşli deniz yataklarında gözönünde tutulan bütün faaliyetler yerine getirilmiş, burada petrol üretimine ilişkin son teknolojiler uygulanmış, petrol sanayisinin altyapısı oldukça çağdaştırmıştır. "Çırac-1" deniz platformasının inşası tamamlanmış ve petrol üreten ilk kuyu kazılmış, platformdan Senge-çal'daki sahil terminaline kadar ve Petrol Taşları'ndaki kompresör istasyonuna kadar sualtı boru kemerleri çekilmiştir. Sengeçal'da sahil terminali inşa edilmiş, Bakü-Novorossiysk petrol boru hattında onarım faaliyetleri yapılmış ve 12 Kasım 1997'de bu petrol boru hattı faaliyete geçmiştir.

Çırac-1'de üretimin ardından Asrın Anlaşması'nda yer alan yataklarda petrol üretimine ilişkin faaliyetler üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama Ağustos-2001'de Merkezi Azeri yatağında üretim için gerekli çalışmalarla başlamıştır. İkinci aşama ise Eylül-2002'de Batı ve Doğu Azeri yakatlarındaki çalışmalarla başlamıştır. Üçüncü aşamanın başlamasına ilişkin anlaşma ise, 20 Ekim 2004'te imzalanmıştır. Anlaşmada Güneşli yatağında üretime başlama hedeflenmiştir. Üçüncü aşamaya ilişkin petrolün ilk olarak 2008 yılında üretilmesi planlanmıştır. 2008'de petrol üretimi günde 300 bin varil olacaktır. Bir yıldan sonra ise Asrın Anlaşması çerçevesinde petrol üretimi günlük 1 milyon varile yükselmiş olacaktır.

2.3.2. "Şahdeniz" Yatağı Anlaşması"

Şahdeniz Yatağı'na ilişkin anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 4 Ekim 1997'de onaylanıp, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. "Production Sharing Agreement" biçiminde imzalanan anlaşma, 30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile sorumluluk Şah Deniz Konsorsiyumuna verilmiştir. BP Exploration

Ltd., arazinin işletilmesinden sorumludur. Hazar'da Azerbaycan sektörünün güney-doğu sunda yerleşen Şahdeniz Yatağı, Bakü'den 70 km uzaklıktadır. Yatak 800 km²'lik alanı kapsamaktadır.BP Exploration 1996 yılının Ekim ayının sonlarına doğru çalışmalarına başlamıştır. Projenin yatırım tutarı 4.1 milyar dolardır⁵⁸.

Şahdeniz yatağında yaklaşık bir trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Doğal gazın 400 milyar m³'ü tasdiklenmiştir. Yılda 60 milyar m³ doğal gaz çıkarılabileceği tahmin edilmektedir¹⁸⁵. Böylece "Şahdeniz" yatağı Azerbaycan'ın doğal gaz potansiyelini yaklaşık 1 trilyon m³ arttırmıştır.

Yukarıda temel göstergeleri hakkında bilgi verilen projenin konsorsiyumuna katılma talepleri anlaşmayı siyasi mücadele alanına çevirdi. Karabağ yatağı ile ilgili anlaşmanın ardından "Liberation" gazetesi 6 ay içerisinde yeni bir petrol anlaşmasının imzalanacağı konusunda bilgi verdi ve Fransız petrol şirketi "Elf Aquitaine"nin anlaşmaya katılacağını bildirdi¹⁸⁶. Yeni petrol anlaşmasına Fransa'nın katılmasında, Aliyev'in Aralık-1993 tarihinde Fransa'ya yaptığı resmi ziyaretin etkisi oldu⁵⁹.

Öte yandan Lukoil'in diğer Rus şirketi Yukos ile ortak olarak konsorsiyuma katılacağı kesinlik kazandı. Ancak İran'ın katılımı noktasında problemler çıktı. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Mayıs-1996'da Aşkabat'taki toplantısında Azerbaycan'ın Şahdeniz'deki %20'lik payının %10'unu İran'a vereceği hakkında Aliyev ve Rafsancani anlaşma imzaladı. Böylece Hazar petroleri konusunda İran'ın bazı olumsuz etkilerinin yok edilmesi amaçlandı. Ancak daha önceden konsorsiyumda ABD şirketlerinin de katılacağı öngörülmesine karşın, İran'ın katılması durumunda Washington ABD şirketlerinin anlaşmada yer almalarını yasakladı¹⁸⁸. Sonuçta İran şirketi OIEC konsorsiyumda yer alırken hiçbir ABD şirketi konsorsiyumda yer almadı. Şah Deniz'de şirketler arasında pay dağılımı şöyledir:

⁵⁸ "Caspian Staging a Comeback", offshore engineer, June 2000, s. 38; Doing business in Azerbaijan. Baker&McKenzie, May-2000, s.57.

⁵⁹ "Caspian Staging a Comeback", s.38; *Consulting & Business*, S.9, 1999, s.30.

İngiliz BP	%25.5,
Norveç Statoil Alliance	%25.5,
Azerbaycan SOCAR	%10
RusLukoil	%10
Fransız TotalFinaElf	%10
İran OIEC	%10
Türk TPAO	%9

Şahdeniz Yatağı, Azerbaycan'ın dünyanın doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı ülkeleri arasında yer almasına imkan verecektir. Bu nedenle Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı kararlaştırılmadan doğal gaz ihracına ilişkin boru hattı da tartışılmaya başlamıştır.

Şahdeniz'den çıkarılacak gazın satışı ile ilgili olarak 2004'te 4 anlaşma imzalandı. Yılda 6.3 milyar m³ gazın satılması için ilk anlaşma "Botaş"la imzalandı. Bir anlaşma Azerbaycan devleti ile iki anlaşma ise Gürcistan'la imzalandı. Anlaşmalara göre, Azerbaycan'a yılda 1.5 milyar, Gürcistan'a ise 800 milyon m³ doğal gaz satılacaktır.

İlham Aliyev'in Aralık-2004'de İngiltere'ye seferi sırasında ise Avrupa Yeniden Kurma ve Kalkınma Bankası (AYİB) ile 'Şahdeniz Pro-jesi'nde Azerbaycan tarafından finanse edilmesi gereken %10'luk pay ile ilgili olarak kredi anlaşması imzalandı. Azerbaycan'ın 'Şahdeniz Projesi'ndeki payını finanse edecek olan AYİB, kredi anlaşmasına göre SOCAR'a 170 milyon dolar kredi verecektir.

Böylece "Şahdeniz" gazının dünya piyasasına çıkarılması için gereken finansmanın sorununun yabancı finans kurumları tarafından karşılanmasının başlangıcı ve projenin hayata geçmesi için önemli adım olmuştur.

Şahdeniz projesi çerçevesinde her ay yaklaşık 100 milyon dolar harcanmaktadır. Şahdeniz dünyanın en büyük 10 petrol-gaz projesinden biri olacaktır. Yataktan 2006 yılının sonlarında doğal gaz ihraç edilmeye başlanacaktır.

2.4. Denizdeki Yataklar Üzere Yapılan Anlaşmalar

2.4.1. 'Lenkeran-Deniz' - 'Talış-Deniz' Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 13 Ocak 1997. Onay Tarihi: 13 Haziran 1997.

Yer Alan Şirketler:

TotalFinaElf (35%, operatör),

Winter shall (30%),

SOCAR (25%),

OIEC (İran) (10%).

Tahmini Rezervlerim milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 2 milyar dolar. Statüsü: 2001 yılında ilk kuyu test edildi.

2.4.2. Yalama-D222 Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 4 Temmuz 1997 Onay Tarihi: 4 Kasım 1997.

Yer Alan Şirketler:Lukoil (80%, operatör),

SOCAR (20%). Tahmini Rezervler: 750 milyon varil petrol.

Yatırım Hacmi: 4 milyar dolar.

Statüsü: 2-D ve 3-D sismik çalışmaları yapıldı.

2.4.3. Abşeron Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1 Ağustos 1997 Onay Tarihi: 11 Kasım 1997 Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%); Chevron (30%, operatör), TotalFinaElf (20%).

Tahmini Rezervler: 13 milyar varil petrol, 100 tef doğal gaz.

Yatırım Hacmi: 3.5 milyar dolar.

Statüsü: 2001'de gerçekleştirilen ilk kuyu kazmasının sonucu tatmin edici olmadı. İkinci kuyu kazma işlemi 2004'te gerçekleştirildi. Günlük 70 varil petrol üretimi tahmin edilmektedir.

2.4.4. Oğuz Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1 Ağustos 1997.

Onay Tarihi: 5 Kasım 1997.

Yer Alan Şirketler:

ExxonMobil (50%, operatör), SOCAR (50%).

Tahmini Rezervler: 290 milyon varil petrol ve 685 bcf (milyar küp feet) doğal gaz. Yatırım Hacmi: 2 milyar dolar.

Statüsü: Nisan-2001'de kuyu kazıldı. Exxonmobil Nisan-2002'-de projeyi terkettiğini açıkladı.

2.4.5. Nahçıvan Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1 Ağustos 1997.

Onay Tarihi: 14 Kasım 1997.

Yer Alan Şirketler:

ExxonMobil (50%, operatör), SOCAR (50%).

Tahmini Rezervler: 750 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 2 milyar dolar.

Statüsü: ExxonMobil başarılı bir kuyu kazdı. Çalışmalarına devam edecektir.

2.4.6. Kürdaşı-Arazdaşı-Kirgan Deniz Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 2 Haziran 1998.

Yürürlük Tarihi: 7 Temmuz 1998.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%), Agip (25%, operatör), Mitsui (15%), TPAO (5%), Repsol (5%).

Tahmini Rezervler: 730 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 2.5 milyar dolar. Statüsü: Yapılan ilk kuyu kazma sonuçları tatmin edici olmadı.

2.4.7. İnam Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 21 Temmuz 1998.

Onay Tarihi: 1 Aralık 1998.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

BP (25%, operatör),

Royal Dutch/Shell (25%).

Tahmini Rezervler: 2.2 milyar varil petrol.

Yatırım Hacmi: 2 milyar dolar.

Statüsü: Ağustos 2001'de BP ilk değerlendirmesinde kazma işlemlerini askıya aldı. 2005 yılına kadar yeni kazma işlemleri planlanmıştır.

2.4.8. Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 21 Temmuz 1998.

Onay Tarihi: 18 Aralık 1998.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (40%), BP (15%, operatör), Statoil (15%), ExxonMobil

(15%), TPAO (10%), Alberta Energy (5%). Tahmini Rezervler: 4

milyar varil petrol. Yatırım Hacmi: 10 milyar dolar.

Statüsü: Aralık 2001'de İran ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi sınırında belirsizlikten dolayı karşı karşıya gelmeleri üzerine araştırmalar durdurulmuştur.

.4.9. Yanan Tava - Ateşgah - Muğan Deniz Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 25 Aralık 1998. Onay Tarihi: 11 Haziran 1999. Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

JAOC konsorsiyum (50%).

JAOC içinde yer alan şirketleri pay dağılımı ise şöyledir: Japex (22.5%, operatör),

Inpex (12.5%), Teikoku (7.5%), Itochu (7.5%). Tahmini Rezervler: 600 milyon varil

petrol. Yatırım Hacmi: 2.3 milyar dolar. Statüsü: Sismik çalışmalar yapılmaktadır.

2.4.10. Lerik-Cenab-Savalan-Dalga Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 27 Nisan 1999.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

ExxonMobil (30%, operatör),

Tahsis edilmeyen (20%).

Tahmini Rezervler: 1 milyar varil petrol. Yatırım Hacmi: 3 milyar dolar.

Statüsü: D-43, D-44 ve D-73 adlı bloklarda keşif çalışmaları yapılmaktadır.

2.4.11. Zafer-Meşel Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 27 Nisan 1999.

Onay Tarihi: 21 Nisan 2000.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

ExxonMobil (30%, operatör),

Conoco (20%).

Tahmini Rezervler: 1-2 milyar varil petrol, 1.8 Tef doğal gaz. Yatırım Hacmi: 3 milyar dolar.

Statüsü: D-9, D-38 adlı bloklarda keşif çalışmaları yapıldı. Son kazma işlemi Eylül-2004'te yapıldı.

2.5. Karadaki Yataklar Üzere Yapılan Anlaşmalar

2.5.1. Kelameddin-Mişovdağ Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1992 yılında Joint Venture olarak imzalandı. 2000 yılında PSA'ya çevrildi. Yer Alan Şirketler:

National Energy (85%), SOCAR (15%).

Tahmini Rezervler: 200 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 50 milyon dolar. Statüsü: 2004'te ortalama üretim hacmi 2700 bpd. 3200 bpd'ye yükseltilmesi planlanıyor.

2.5.2. Anşad Petrol Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1993 yılında Joint Venture olarak imzalandı. 2000 yılında PSA'ya çevrildi. Yer Alan Şirketler:

SOCAR (51%), Attila Doğan (31.5%), Land and General Berhard (17.5%). Tahmini Rezervler: 219 milyon varil petrol (Neftçala, Killi, Babazanan Yatakları).

Statüsü: 1998-1999'da 4 kuyu kazıldı. 2004 yılında ortalama petrol üretim hacmi 77000 bpd'dir. 2004'te ortalama doğal gaz üretim hacmi 1.1 mef/gün'dür.

2.5.3. AzGeroil Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1995 yılında Joint Venture olarak imzalandı. 2000 yılında PSA'ya çevrildi. Yer Alan Şirketler:

SOCAR (51%), Grunewald (49%).

Tahmini Rezervler: 140 milyon varil petrol (Ramanı, Balahanı, Sabuncu Yatakları).

Statüsü: 1999'da ortalama üretim hacmi 1000 bbl/d'dir

2.5.4. Güneybatı Kobustan Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 2 Haziran 1998.

Onay Tarihi: Kasım 1998.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (20%),

CNPC of China (62.83%),

Aravvak Energy of Canada (37.17%).

Tahmini Rezervler: 180-200 milyon varil petrol.

Yatırım Hacmi: 900 milyon dolar.

Statüsü: 2-D sismik araştırmalar devam etmektedir.

2.5.5. Zığ-Hövsan Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 5 Haziran 2000.

Onay Tarihi: Haziran 2001.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%), Lukoil (50%).

Tahmini Rezervler: 66-150 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 250 milyon dolar.

Statüsü: Yataklar rehabilite edilmiştir. Çevre sorunları nedeniyle anlaşmanın başlama tarihi geriye atılmıştır.

2.5.6. Küsengi-Karabağlı Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 15 Aralık 1998.

Onay Tarihi: 16 Nisan 1999.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

CNPC (30%),

Amerada Delta-Hess JV (20%). Tahmini Rezervler: 730 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 1 milyar dolar.

Statüsü: Üretimi arttırmak için 2003'te 10 yeni kuyu kazıldı. Haziran 2004 itibariyle petrol üretimi 6600 bbl/d'dir.

2.5.7. Muradhanlı-Caferli-Zerdab Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 21 Temmuz 1998. Onay Tarihi: 20 Kasım 1998. Yer Alan Şirketler:

SOCAR (50%),

Ramco (50%, operatör).

Tahmini Rezervler: 730 milyon varil petrol.

Yatırım Hacmi: 1 milyar dolar.

Statüsü: Muradhanlı'da ilk kuyu Nisan 2001'de kapatıldı.

2.5.8. Padar-Harami Yatakları Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 27 Nisan 1999. Onay Tarihi: 9 Haziran 2000.

Yer Alan Şirketler:

Nations Energy (85%, operatör),

SOCAR (15%).

Tahmini Rezervler: 580-750 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 140 milyon dolar.

Statüsü: Sismik araştırmalar devam etmektedir.

2.5.9. Şirvan-Kurovdağ Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 1997'de JV olarak imzalandı. 2000'de PSA'ya dönüştürüldü.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (49%),

Caspian Energy Group (UK) (51%). Tahmini Rezervler: 650 milyon varil petrol (Kurovdag Yatağı). Statüsü: 1997'den itibaren kuyuların rehabilitasyonu devam etmektedir. 2004'te ortalama petrol üretim hacmi 57000 bpd, doğal gaz üretim hacmi 1.5 mcf/d oldu.

2.5.10. Batı Abşeron (Karadağ-Kepez-Umbaki) Yatakları

Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 10 Ağustos 1994.

Yer Alan Şirketler:

BMB (100%).

Tahmini Rezervler: 200 milyon varil petrol. Yatırım Hacmi: 700 milyon dolar.

Statüsü: BMB'nin faaliyetini durdurma talebi üzerine Aralık-1999'da SOCAR yatakların imtiyaz hakkını devralmıştır.

2.5.11 Pirsaat Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 5 Haziran 2003.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (25%), Sheng Lee Oil (50%) Middle East (25%).

Tahmini Rezervler: 7 milyon ton. Yatırım Hacmi: 147 milyon dolar.

Statüsü: Yatakta 7 yeni petrol kuyusunun kazılması, 27'sinin ise yeniden inşası ile yeniden üretim planlanmıştır.

2.5.12. Karaçukur Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi: 18 Haziran 2004.

Yer Alan Şirketler:

SOCAR (25%),

Nobel Sky (Sheng Lee Oil ve Middle East) (75%).

Statüsü: 1954'ten sonra araştırma ve keşif faaliyetlerinin yapılmadığı yatağın yeniden inşası ve petrolün üretimi hedeflenmiştir. Karaçukur yatağı 121 kuyudan oluşmaktadır. Günlük üretim hacmi 45 tondur.

2.6. Petrol Dışı Sektörler

Azerbaycan hükümeti, ülke ekonomisinin tek bir sanayi veya sektöre bağlı olmasının tehlikelerinin farkındadır. Bu nedenle diğer sektörlerin de geliştirilmesi için girişimlerde bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomi politikasının hedefi, dengeli büyümeyi gerçekleştirmektir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve çok uluslu kredi veren kuruluşlar tarafından desteklenen ekonomik programlar yürütülmektedir.

Yeniden yapılanma dönemi boyunca gerçekleştirilen girişimler sonucunda Azerbaycan ekonomisinde ticaret, hizmet, iletişim, taşımacılık ve inşaat sektörleri büyük bir gelişme göstermiştir.

2.6.1. Petrol Dışı Sektörlerde Yabancı Sermaye

Bilindiği gibi petrol sanayine yapılan yatırımlarda ABD ve İngiltere en çok payı alırken Rusya, Fransa, Norveç, Türkiye, İran ve diğer ülkeler bu ikiliği izlemektedir. Petrol dışı sektörlerde ise en büyük yatırımcı olan Türkiye'yi İran, İngiltere ve diğer ülkeler takip etmektedir.

Müşterek müessese 611, Temsilcilikler 81 ve % 100 Türk sermaye şirketi olmak üzere toplam 1.175 şirkete sahip. Ayrıca bu sektörlerde yaklaşık 3.000 işçinin %70 Azerbaycanlı ve %30 Türk vatandaşlarıdır.

Tablo 19 Azerbaycan'da Petrol Dışı Sektörlerde Ülkeler İtibariyle Yabancı .Sermaye Girişi (milyon ABD \$)

Ülke	1993	1994	1995	1996	1997
Türkiye	4	8	15	0	60
İran	2	0	5	8	13
İngiltere	0	0	0	12	5
Diğer ülkeler ve uluslararası teşkilatlar	9	4	14	8	71
TOPLAM	15	12	34	28	149

Kaynak: AEDSK yayımları,

Tablo 20 DEĞİŞİK ALANLARDA FAALİYETTE BULUNAN YABANCI SERMAYELİ ŞİRKETLERİN SAYISI

	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TOPLAM	293	1124	1247	775	551	609	748
Tarım, avcılık ve ormancılık	-	-	-	-	2	4	11
Sanayi	65	265	179	149	109	141	171
İnşaat	12	79	115	79	48	58	62
Toptan ve parakende ticaret	166	514	531	177	176	228	250
Otel ve restoranlar hizmeti	-	14	17	14	11	19	23
Nakliyat ve iletişim	8	83	100	78	49	66	73
Gayrimenkul ile ilgili faaliyetler	-	135	259	247	129	69	112
Eğitim	-	10	14	9	10	12	21
Sağlık ve sosyal hizmetlerin yapılması	-	11	11	7	4	3	10
Diğer sahalara	42	13	21	15	13	9	15

Kaynak:AEDSK Yayınları

2.6.2. İmalat sanayisi

Petrol ekipmanları ve ilgili makine üretimi sektörleri en hızlı büyüyen sektörler olarak dikkat çekmektedir. Bağımsızlık sonrası, kimyasal maddeler, bitmiş metal ürünler, boru, makine aksamları gibi petrol temelli endüstrilerde üretim artış göstermiş, ülkenin üçüncü büyük kenti olan Sumgayıt serbest bölge olarak değerlendirilerek, yabancı yatırımcılar ve ihracatçılar için benzersiz bir çekim merkezi oluşturulmuştur.

2.7. Yabancı Yatırımcıları Azerbaycana Çekmek Amacıyla Yapılan Bazı Yasal Düzenlemeler.

Azerbaycan'da 1992-95 dönemi yaşanan ekonomik buhran 1995'den itibaren uygulanan ekonomik programlarla kısa zamanda atlatılmış, 1991-94'de %13-17 olan bütçe açığı %3-4'e; 1994'de %1800 düzeyinde olan enflasyon 1996'da %20' ye 1997'de %13' indirilmiştir.

1997-99'u kapsayan üç yıllık kalkınma programı ile 1995-96 dönemi yabancı sermaye yatırımları 150 milyon dolar aşmıştır. Ağustos 1995'de kabul edilen "Özelleştirme Programı" 1 milyon 900 bin çalışan kesimi ve 56.147 işletmeyi özelleştirme kapsamına almıştır. 1995-97'de uygulamaya konan geniş çaplı özelleştirme ve yabancı yatırımların teminat altına alınmasıyla birlikte çıkarılan 100'ü aşkın yasal düzenleme ile yabancı yatırımcıların ülkeye olan güvenceleri arttırılmıştır. Özelleştirme programı çerçevesinde kısa zamanda 10.000 küçük işletme özelleştirmiştir. Orta ve büyük ölçekli 450 işletme anonim şirket statüsüne dönüştürülmüştür.

IMF'nin Azerbaycan'ı yabancı yatırımcılar için riskli ülke grubundan çıkarması uluslararası alanda önemli gelişmelerden biri olmuştur. 1996-98 dönemi için IMF'nin yabancı sermayeyi teşvik amacıyla Azerbaycan'a önerdiği tedbirlerden olan;

- Bürokratik işlemlerin en aza indirgenmesi;
- Bankacılık işlemlerinin liberalize edilmesi ve bu faaliyetlerin uluslararası standartlara uygunluğunun sağlanması;

Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırımcıları çekmede önemli rol oynayacaktır. Azerbaycan ekonomisinin modernizasyonu amacıyla değişik alanlarda ihtiyaç duyulan yatırımlar özellikle altyapının modernizasyonunda, önemli bir rakama ulaşmaktadır.

Tablo 21 Yatırma İhtiyaç Duyulan Alanlar, (Milyar \$)

Enerji	1.2-1.5
Kimya-Petrol Kimya	0.8-0.9
Metalürji	1.55-1.72
Makine	0.5-0.55
inşaat Malzemeleri	0.4-0.5
Gıda Sektörü	0.19-0.22
Altyapı	5-6

Kaynak: AEDSK yayımları

Azerbaycan'da yabancı yatırımları teşvik eden ve uluslararası alanda kabul edilen genel faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Vergi vb. konularda teşviklerden yararlanmak ve/veya yerli yatırımcılarla eşit muamele görmek;
2. Üretim ve hammadde temininde kolaylık ve serbestlik;
3. Yatırım karlarının ve diğer kazançların transferinde serbestlik;
4. Uluslararası güvence;

Ülkede uzman işgücü temininde kolaylık. Bu temel faktörlerin Azerbaycan'da ne ölçüde gerçekleştiğini değerlendirebilmek için öncelikle yabancı sermayeyi teşvik amacıyla getirilen yasal düzenlemelerin ve bunların uygulamadaki etkinliğinin incelenmesi gerekmektedir.

Azerbaycan hükümeti aynı zamanda geçiş döneminden günümüze kadar almış olduğu aşağıdaki kararlarla serbest piyasa ekonomisinde kararlılığını ve yabancı yatırımcıların ülkeye daha fazla gelmesini göstermektedir.

1. Ocak 1992 Yabancı Sermayeyi Koruma Kanunu;
2. Temmuz 1992, IMF ve Dünya Bankasına üyelik;
3. Ağustos 1995'de "Özelleştirme Programının" başlatılması;
4. 1993'de Dünya Bankasının desteğiyle yabancı sermayeyi destek ve koordine amacıyla yatırımlara ilişkin yasal düzenlemeler yapmak, potansiyel yatırımcılarla görüşmek ve genel politikaları belirlemek amacıyla Ekonomi Bakanlığı'na bağlı olarak Yabancı Yatırımlar Bölümü'nün; kurulması;
5. Ocak 1997, Azerbaycan'dan ihraç edilecek her türlü malların ihracat vergisinden muaf tutulması;
6. Serbest bölge uygulamasına geçişin yapılması ve serbest bölgelerin kurulması¹³⁹.

2.8. Yabancı Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunlar.

1. Vergi mükelleflerinin her üç ayda bir vergi beyannamesi verme zorunluluğunun olması;
2. Sovyet muhasebe sisteminin hala uygulanması ve tek düzen muhasebe sistemine geçilmemiş olması;
3. İthal birim fiyatlarının gümrük listelerinde sıkça değişmesi;
4. Fatura sisteminin yerleşmemiş olması;

5. Vergi sisteminin tam olarak liberalice edilmemiş olması, çifte vergilenmesinin önlenmesine yönelik çalışmaların eksik olması;
6. Ulaşım ve haberleşme gibi altyapı tesislerinin yetersiz olması;
7. Uluslararası bankacılık hizmetlerinin yetersizliği;
8. Şirketlerin üretimde kullandıkları her türlü hammadde ve yardımcı maddenin ithalinde gümrük vergisinin uygulanması;
9. %100 yabancı sermayeli şirketlere veya sermayesinin %30'dan fazlası yabancı sermayeye ait şirketlere 2 yıllık vergi muafiyetinin sağlanmaması.

2.9. Azerbaycan'da Yabancı Yatırımlar ve Yatırım Potansiyeli

Tablo 22. Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

Yıllar	Toplam	Finansal Kredi	Petrol Sektörü	Ortak Müesseseler ve Yabancı Firmalar
1994	150	-	-	.
1995	375.1	220.4	139.8	14.9
1996	620.1	101.5	416.2	102.8
1997	1307.3	196.3	780.1	330.9
1998	1472.0	120	891.8	460.2
1999	1091.1	336.2	544.5	210.4
2000	927	262.9	546.1	118
2001	1091.8	192	820.5	79.3
2002	2234.9	223	1693	318.9
2003	3273.3	13	2810.2	250.1
2004	4056.3	75.0	3659.2	322.1

Kaynak: AEDSK Yayınları.

Dünya Bankası ve İngiltere'nin "Oxford Analytical" şirketi tarafından yapılan hesaplamalara göre, geçiş sürecinin on yılı içerisinde Azerbaycan, Orta ve Doğu Avrupa'nın, Orta Asya'nın eski sosyalist 26 ülkesi arasında, yabancı yatırım hacmi itibariyle beşinci sırada yer almıştır. Azerbaycan'a yapılan toplam yabancı yatırım hacmi, Polonya, Rusya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi devletlerden daha yüksek olmuştur⁶⁰.

⁶⁰ Nizami Suleymanov, Azerbaycan'ın İktisadi Tarihi, Bakı, 2001, s232; Sinan Oğan

Özellikle enerji sektörü ve petro-kimya alanında yatırımlar artarak sürmektedir. Ancak diğer sahalarda özellikle de gıda ve tekstil sektöründe yatırım iklimi istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Bu husus bazı açılardan yatırımcılar için bir dezavantaj olarak görülse de özellikle de piyasa payı ve piyasaya ilk girme gibi sebepler dahilinde bu durum birçok açıdan avantaj olarak da algılanabilir. Yabancı yatırımcılar ülkeye davet edilmekte ve onlara her türlü kolaylıkların yapılacağı vaat edilmektedir. Genelde Azerbaycan'da yabancı sermaye olumlu karşılanmaktadır⁶¹.

Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, ulaşım sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmaktadır. Ekonominin geri kalan kısmında ise genel bir durgunluk hakimdir. Sözkonusu durgunluğu gidererek yabancı yatırımların petrol dışı sektörlerle akımını arttırmak amacıyla 2004-2008 yıllarını kapsayan sosyo-ekonomik program hazırlanmıştır. Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Azerbaycan Yatırım Haritası ise, yurt dışından gelen iş adamlarının, Azerbaycan'ın hangi bölgesinde, hangi alanlarda ve ne kadarlık bir yatırım yapabilecekleri hakkında yardımcı olma amacını taşımaktadır.

2005 yılında Azerbaycan ekonomisine 4.7 milyar dolar sermaye yatırılması gözlenmektedir. Bu hacimden 3.2 milyar doları yabancı yatırımcıların payına düşmektedir. 2005 yılında devlet bütçe hesaplamalarına göre, 80 projenin gerçekleştirilmesine 650 milyar Manat sermaye ayrılmıştır. 2008 yılında ise dahili yatırımların 2.4 milyar dolar hacminde olması beklenmektedir. Hazar enerji kaynaklarının üretimi için toplam 40 milyar dolardan fazla bir yatırımın 2010 yılına kadar yapılacağı hesaplanmaktadır. Bakü'de faaliyet gösteren İngiltere'nin "MAİ Consulting" firmasının araştırmalarına göre, 2030 yılına kadar ise yatırımların

⁶¹ Y. Hesenli, Neft Gelirlerinin Azerbaycanın İqtisadiyyatına Tesirinin Semerelilik Problemleri - Valyuta Böhranı: "Dağıdıcı Artım", "Holland Xesteliği", ve Asiya Maliyye Virusunu", *Globallaşma Prosesinde Qafqaz ve Orta Asiya Mövzusunda Beynelxalq Konfransm Materialları*, Bakı, 2003, ss.217-219.

toplamı 135 milyar dolara ulaşacaktır⁶². Azerbaycan'da mevcut rezervlerin geliştirilebilmesi, ekonomilerin teknolojik yapılarının yenilenmesi, üretim yapılarının çeşitlendirilmesi, yeni haberleşme ve ulaşım ağlarının oluşturulabilmesi içinde gerekli olan yabancı sermayenin artarak ülkeye gelmesinin sağlanması gerekmektedir. Azerbaycan'da yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nın önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu durum 1998 Rusya krizinde açıkça görülmüştür.

Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Hastalığı" diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır. Hatta Azerbaycan'ın bir sektöre bağımlılığın ötesinde bir bölgeye bağımlılık tehlikesi ile de karşı karşıya olduğu görülmektedir. Hollanda Hastalığı dışında Azerbaycan açısından yabancı sermayeden kaynaklanan problemler şunlardır⁶³: Ülkenin dış borcunun artması, yabancı sermayeli ve müşterek işletmelerin faaliyetlerinin daha çok erken gelir getiren hammadde yönlü ve hizmet sahalarına yönelmesi, ülkenin üretim sanayisi sahalarına yabancı sermaye yatırımının çok az olması, yatırımların hemen hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması sonucu, diğer bölgelerde yabancı sermayenin yok denecek kadar az olması, uluslararası finans kuruluşlarından alınan krediler ve finans kuruluşlarının verdikleri tavsiyelerin ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasında büyük rol oynamasına karşın, reel sektörde üretim seviyesinin ve veriminin yükseltilmesi ve halkın sosyal güvenliğinin artması gibi sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde fark edilir bir değişiklikler sağlamamasıdır.

2.10. Yapılan Kanuni Düzenlemeler

Değişim sürecindeki ülkelerde yatırım ikliminin elverişliliği bakımından, gerekli kanuni düzenlemelerin yetersizliği, müteşebbisler açısından endişe edilen noktaların başında gelmektedir.

⁶² D.A.Mamedov, O.A. Aliyev, "Kontrakt Veka i ego Vliyaniye na Ekonomiceskoye Razvitiye Azerbajanskoy Respubliki" (Asrın Kontraktı ve Azerbaycan'ın iktisadi gelişimine etkisi), Azerbaycan 21 Esrin Astanasında, (Ziyad Samedzade), Azerbaycan Elmler Akademisi Neşriyatı, Bakı 1998, s87

⁶³ "V.E.Rüstemov, Azerbaycan İktisadiyatının Struktur Yenidengurmasında Xarici kapitalın rolü", Azerbaycan İktisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyetleri ve Problemleri, Azerbaycan Respublikası İktisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, ss. 27-28; R.X. Şaulov, "Müstegillik Şeraitinde Regioal İnkişafın Strategiyası", Azerbaycan İktisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyetleri ve Problemleri, Azerbaycan Respublikası İktisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, ss84-86

Bu endişeyi dikkate alan Azerbaycan, özellikle 1995 yılından itibaren gerekli kanuni düzenlemeler konusunda önemli mesafe almıştır. Gümrük, vergi, emek, toprak, devlet hizmeti ve anti-monopol alanında kabul edilen kanunlar ile birçok reform gerçekleştirilmiştir.

1995-2004 yılları arasında Azerbaycan'ın ekonomisinin hemen hemen tüm alanlarına dair ülkenin spesifik şartları dikkate alınarak kanunlar kabul edilmiştir. Bu kanunlarla ülkede ekonomik yapının serbest piyasa ekonomisine göre yeniden şekillendirilmesine ilişkin hukuki altyapı, bir başka ifadeyle hem ülke içi hem de uluslararası piyasalar bakımında rekabetçi bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır.

Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Azerbaycan'daki ticari kanunlar yeterli görülmüştür.

Elbette bugüne kadar yapılan düzenlemelerin ötesinde yapılması gereken düzenlemeler ve atılması gereken önemli adımlar vardır. Yapılması gereken reformlar için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın çıkardığı fermanlar özel bir öneme sahiptir. Cumhurbaşkanı tarafından Temmuz-2002'de alınan kararlarla, Azerbaycan'ın yabancı yatırımlara karşı açık kapı politikası yürüttüğü ve gerekli elverişli ortamın sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Milli savunma gibi istisnalar dışında yeni düzenlemelere göre yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar aynı hukuka sahiptirler. Yabancı yatırımcılar tarafından kurulan işletmeler, kanunen Azerbaycan işletmesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yerli ve yabancı müteşebbislere hemen hemen aynı kanuni prensipler uygulanmaktadır. Ancak şube ve temsilcilikler böyle bir uygulamanın dışındadır. Vergi Kanunu'nda ve prosedüründe yapılan düzenlemeler vergi mükelleflerinin vergi rejiminin şeffaflığı konusundaki kanaatlerini pekiştirmiştir.

Vergi Kanunlarına yapılan ilave ve değişikliklere göre, 2004 yılından itibaren parasal cezaların tatbik mekanizması sadeleştirilmiştir. Vergi Kanunlarında yapılan değişikliğe göre, yıl boyunca tekrar olunan kanun ihlallerine göre, tatbik edilen parasal cezalar kaldırılacaktır. Bu mekanizmanın tatbik edilmesinde maksat, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin gelişmesine engel olan şartların giderilmesine yardım etmektir.

Yabancı fiziki ve hukuki şahısların, kanuni olarak, toprak özelleştirme hakları yoktur, ancak anlaşma yoluyla kiralama hakları vardır. Kiracı olmakla birlikte yabancılara birçok hak tanınmıştır.

Bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı ile birlikte, hükümet 2005'den başlayarak Devlet Yatırım Programı çerçevesinde projeler hayata geçirmeyi planlamıştır. Yine ülkenin ekonomik kalkınmasına ivme kazandıracak şekilde "Yatırım Faaliyetleri Hakkında" kanun kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni kanun 1992 ve 1995 yıllarında kabul edilen kanunların yerine yürürlüğe girmiştir. Bu kanun özellikle ülkede yatırımları arttırmak için yabancı iş adamları için daha şeffaf yatırım iklimi oluşturmayı hedeflemiştir. Azerbaycan'a 2005 yılı başı itibariyle yaklaşık 24 milyar dolar yatırım yapan yabancı iş adamlarını, turizm ve gıda sanayii gibi yeni alanlara yatırım yapmaya yöneltmeyi hedeflemektedir. Yeni kanun yabancı yatırımcılara gelir sınırlaması getirmemektedir.

"Yatırım Faaliyetleri Hakkında" kanunun üstün yönlerinden biri, ülkeye üretim veya hizmet amacıyla araç gereç ve tarım teknolojisi getirecek iş adamlarının vergilerden muaf olmasıdır. Bu ise kompleks üretim ve hizmet alanlarının yaratılması için ciddi amildir ki, gelecekte serbest ekonomik bölgelerin teşkilinde bunun önemi kendini gösterecektir. Ayrıca sanayi şehirlerinin, serbest ekonomik bölgelerin kurulmasında yabancı iş adamlarına bazı ayrıcalıkları verilmesi söz konusudur. Dolayısıyla kanun yürürlüğe girmekle Azerbaycan'ın bölgelerine yabancı sermaye akınına hukuki ortam oluşturmuştur.

Serbest rekabet ortamının yaratılması için ise Anti-tekelcilik Mecellesinin uygulanması büyük yardım sağlayacaktır. Ekonomik önlemlerin verimliliğinin artırılması amacıyla 2005'de ülkenin önceki yıllar üzere makroekonomik göstergeleri analiz edilmesi ve 2006'dan itibaren gelecek üç yıl için sosyo-ekonomik kalkınma konseptinin hazırlanması planlanmıştır. Yapılan çalışmalarla Azerbaycan'ın petrol-dışı sektörlerinde ihracatın hacminin artırılması hedeflenmiştir.

2.10.1. İşletmelerin Hukuki Kayıt Süreci

Azerbaycan'da ister yerli isterse yabancı sermayeli işletmelerin kurulması için öncelikle Adliye Bakanlığı'na kayıt yaptırmaları gerekmektedir. Kayıt işleminde istenen belge ve dokümanların sunulması mecburidir. Kayıt yaptıırma süresi olarak kanuni süre 10 gün olarak belirlenmekle birlikte uygulamada bu sürenin iki-üç katına çıktığı görülmektedir. Adalet Bakanlığı'ndan sonra vergi organlarına, Sosyal Sigorta Kurumu'na ve Devlet İstatistik Komitesi'ne de kayıtların yaptırılması gerekmektedir. Eylül-2002'de Cumhurbaşkanı tarafından ilan edilen ferman ile, işletmelerin kayıt yaptıırma prosedüründe birçok sadeleştirmeye gidilmiştir.

İşlem çeşitlerinin özelliklerine bağlı olarak lisans verilmesi için talep olunan belgelerin sayısı minimuma indirilmiş, lisans verilmesinde ödenmesi gereken devlet rüsumunun miktarı önemli oranda azaltılmış, lisansın süresi arttırılmış ve verilen lisansın tek devlet prosedürü yaratılması temin edilmiştir. İşletme lisansı almak üzere yapılması gereken işlem sayısı azaltılarak 240'dan 30'a indirilmiş ve lisans süreleri 2 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır.

Yabancı yatırımcı %100 yabancı yatırım veya joint-venture olarak Azerbaycan iş dünyasında faaliyete başlayabilir. Şirket veya yatırımda yabancılar için spesifik olarak gerekli bir hukuki pay oranı veya limit söz konusu değildir. Usansın alınması yaklaşık olarak 40 gün içinde mümkün olmaktadır.

Hukuki açıdan işletmeler dört farklı şekilde kategorize edilmektedir: Sınırsız sorumlu ortaklık (general partnership), limitet şirket (li-mited partnership), Sınırlı sorumlu şirket (limited liability company-LLC) ve anonim şirket (joint-stock company-JSC) şirketler. Özellikle son iki işletme türü tercih edilen hukuki kurum türleridir.

Yabancı yatırım işletmesi kurucuları, işletme kurdukları zaman Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarına uygun olarak belirtilmiş durum ve koşullarda sıhhi ekspert ve çevre korumasıyla ilgili raporlar almaları gerekir. Yabancı yatırımlı tesislerin faaliyeti süresince ve adı geçen tesislerin faaliyetine son verildiği zaman bu tür raporların alınması zorunludur. Doğal kaynakların işletilmeye açılması büyük tesislerin kurulması veya rekonstrüksyonu gerçekleştirildiği zaman ayrıca fizibilite ile ilgili ekspert raporunun bulunması zorunludur.

2.10.2. Mülkiyet Haklarının Korunması ve Anlaşmalara Saygı

Dönüşüm sürecindeki ülkelerde sermayedarlar, mülkiyet haklarının ve anlaşmaların emniyetinden rahatsız olmaktadır. Ancak bu konuda EBRD'in yaptığı çalışmalara göre, Azerbaycan dönüşüm sürecindeki en iyi ülkeler arasında yer almaktadır. Mülkiyet haklarının korunması Azerbaycan Anayasası tarafından öngörülmektedir. 2001'de yürürlüğe giren Medeni Kanun, anlaşmaların, ticari ilişkilerin, mülkiyet haklarının ve kıymetli kağıtların yapısal koşullarını da kapsamaktadır. Son zamanlarda kabul edilen Medeni Usul Kanunu mahkeme sürecini kolaylaştırmaktadır. Öte yandan, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Eylül-2002'de verdiği karar, hükümetin mülkiyet haklarına yasadışı kısıtlamaların ve mülkiyet sahiplerine yasadışı muhtemel baskıların engellenmesi yükümlülüğünü öngörmektedir.

2.10.3. Fikir Haklarının Korunması

Telif hakkı, ticari marka ve patent yürürlükte olan kanunlar ile düzenlenmektedir. 1990'ların ortalarından Azerbaycan, fikir haklarının savunması ve kayıtlanması yolunda kendi ulusal sistemini hazırlamıştır. Telif haklarına yönelik

güncel kanun (Telif Hakları ve İlgili Haklara Dair Kanun-1996), (Patentle İle İlgili Kanun-1997) ve ticari markanın savunmasına yönelik (Ticari Marka ve Coğrafi Yer Bilimlerine Dair Kanun-1998) yürürlüktedir. Ayrıca Azerbaycan, Sanayii Mülkiyetinin Korunmasına İlişkin Paris Anlaşması; Edebiyat ve Sanat Çalışmalarının Korunması Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalara katılmıştır.

2.10.4. Özel Sektöre Devletin Finansal Yardımı

Hükümet tarafından Teşebbüse Yardım Fonu' kurulmuştur. 2003-2005 yılları arasında Fon'un 250 milyar Manat değerinde özel müteşebbisler için mali yardım yapması öngörülmüştür. Bu doğrultuda 2003 ve 2004 yıllarında da kredi verilmiştir. Düzenleme Sisteminin Şeffaflığı, Genel Standartların Yönetimi ve Yolsuzlukla Mücadele Yatırımcılar ve ekonomiye destek veren uluslararası kurumlar hükümetin hukuk alanındaki düzenlemelerini olumlu değerlendirmekte ve iş hayatını etkileyen kanun ve tüzükleri amaca yönelik ve faydalı olarak görmektedirler. Kanuni düzenlemelerde bazı zaafların olmasına rağmen, bu konularda alınan mesafe piyasa ekonomisine yeni adım atan ülke için takdir edici bir başarı sayılabilir.

Haziran-2000'de Cumhurbaşkanı Aliyev, rüşvetle mücadeleyle ilişkin kanun imzalamıştır. 2001 yılında Devlet Hizmeti konusunda kanun kabul edilmiştir. Bu kanun devlet memurları için davranış kurallarını belirlemekte ve onların göreve atanması, görevde ilerlemesi ve ücretlerinin verilmesi ile bağlı kuralları belirlemiştir. Kanun, devlet hizmetinin güçlenmesi ve rüşvete kaynak olabilecek faktörlerin azaltılmasını öngörmektedir. Hükümet, aynı zamanda yargı organlarında mahkemelerin etkinliği ve özgürlüğünü geliştirmek için reformlara başlamıştır. Medeni Usul ve Ceza Usul Hukukuna getirilen yeni düzenlemeler hakimlerin atamasında yeni yöntemler getirmiştir. Eylül-2002 Cumhurbaşkanı kararına uygun olarak, özel izin ve belgelerin sayısı 240'dan 30'a indirilmiştir. Bu müteşebbislerin önündeki gereksiz bürokratik engelleri kaldırmakta ve izin alma sürecini hızlandırmak için ekstra ödemeleri azaltmaktadır.

2.10.5. Ulusal Düzenleme

Yabancı Sermayenin Korunmasına Dair Kanun, en azından yabancı girişimcilere yerel girişimcilerle eşit şartlarda teşebbüste bulunma koşullarının oluşturulmasını öngörmektedir.

Kanunda gösterilen tek istisnai hal, yabancı girişimcilerin sermaye yatırılacak alanın önemi dikkate alınarak yerli girişimcilerin çıkarlarını olumsuz etkilemeyeceği halde avantajlı bulunmasıdır.

2.10.6 Millileştirme, İstimlak ve Tazminat

Yabancı sermayenin korunmasına ilişkin kanun, yabancı sermayedarların mülklerini millileştirme ve istimlaktan korumaktadır. Yalnız ülkenin ulusal çıkarları veya yerel halka karşı bir zarar söz konusu olursa, ya da tabii felaket ve salgın gibi zaruri durumlarda etkili, hızlı ve sermayenin gerçek değeri üzerinden tazminatla yukarıda adı geçen işlemler yapılabilir.

Millileştirilme kararları ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nce verilebilir. İstimlak kararı Azerbaycan Bakanlar Kurulu kararı ile alınabilir.

Ülkede son yıllarda hiç bir millileştirme olmamıştır.

Devlet otoritesinin hukuki olmayan faaliyeti sonucunda meydana gelen zararların tazmini de garanti edilmektedir.

2.10.7. Gelirin Transferi ya da Yeniden Plasmanı

Ayrıca kârın yabancı sermayedarın kendi ülkesine gitmesi de garanti edilmektedir. Yabancı yatırımcılar gelir veya diğer para girdilerini ve yasal yatırımcılık faaliyeti sayesinde aldığı döviz gelirini ilgili vergileri ödedikten sonra dış bankalara transfer edebilmektedir.

Yabancı yatırımcılar Azerbaycan'da sağladıkları gelire yeniden yatırım yapabilmekte, Azerbaycan bankalarına yatırabilmekte, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası'nın belirlediği kur ve koşullarla döviz alabilmektedir.

2.10.8. Anlaşılmalıkların Çözümü

Anlaşılmalıkların yargı yolu ile çözümlenmesinde bir takım eksikler olsa da, son yıllar Azerbaycan'da bu alanda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Uluslararası Arbitraj Hakkında Kanun 2000 yılından yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre taraflar kendi isteklerine göre her hangi bir yabancı mahkemeye başvurabilirler. Yabancı mahkemenin kararı ülkede siyasi istikrarı bozmayacak şekilde, yerine getirilecektir.

Parlamento, Yabancı Arbitrajın Kabulü ve Geçerliliği hakkında 1958 tarihli New York Anlaşmasını da onaylamıştır. Bu Azerbaycan Hükümeti ile yabancı sermayedarlar arasında ortaya çıkan sorunların Azerbaycan mahkemelerinde bakılmaksızın, sorunun Uluslararası Arbitraj Mahkemesine götürülmesi yükümlülüğünü getirmektedir. Azerbaycan Hükümeti ve üçüncü taraflar arasındaki bazı anlaşmalar, yabancı sermayedarlara Sermaye Anlaşılmalıklarının Çözülmesi Üzere Uluslararası Merkeze (ICSID) baş vurmaya imkan vermektedir. Azerbaycan, ICSID bünyesinde imzalanmış, "Bir Devletle Başka Bir Devletin Uyuğu Arasında Çıkan Sermaye Anlaşılmalıklarının Çözülmesi Üzere Uluslararası Anlaşma"nın gerçek üyesidir. İkitaraflı Sermaye Anlaşmaları

Azerbaycan Çin, Fransa, Gürcistan, Almanya, İngiltere, İran, İtalya, Kazakistan, Kırgızistan, Lübnan, Moldova, Pakistan, Polonya, Türkiye, Ukrayna, ABD ve Özbekistan'la iki taraflı sermaye korunması anlaşmasına imza atmıştır.

Uluslararası anlaşmalar yerel Azerbaycan yasasını bağladığı için, İkitaraflı Sermaye Anlaşmaları, bazı sermayedarlar için ülkede güven sağlayıcı olumlu koşullar oluşturabilir.

2.10.9. Yatırıma Katkılar ve Yardımlar

Cumhurbaşkanının Eylül-2002'de çıkardığı ferman doğrultusunda, girişimciliğin gelişmesine yardım için, İş Adamları Birliği kurulmuştur. Birlik devamlı olarak mevcut problemlerin tespiti ve analizi ve bu sorunların çözümlenmesi için çalışmalarla meşgul olacaktır. Birlik yabancı yatırımcıların da sorunları ile ilgilenerek onların seslerini duyurmasına yardımcı olacaktır.

2.10.10. Vergiler ve Vergi Oranları

Azerbaycan'da yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan müesseselerin ve yabancı müesseselerin kuruluş sermayesine aynı sermaye olarak konulmak üzere Azerbaycan'a getirilen emlak gümrük vergisi ve KDV'den muaf olarak ithal edilebilmektedir. Daha sonra yapılacak yatırımlarda, yatırım malı makina-teçhizatlar bazı istisnalar dışında %5 gümrük vergisine tabi tutulmaktadır. KDV'den ise muaftır.

Vergi Bakanlığı tarafından uygulanan vergi politikasının ve vergilerin toplanmasının gerçekleştirildiği Azerbaycan'da iki farklı tipte vergi rejiminin olduğu görülmektedir. Üretimin Paylaşımı Anlaşmaları (PSA) çerçevesinde daha çok petrol ve doğal gaz sektöründe faaliyet gösteren şirketler petrol konsorsiyum vergi rejimine bağlıdırlar o rejimin konusudurlar. Resmi vergi rejimi diğer tüm hukuki şahıslar için geçerlidir.

Azerbaycan'da vergilerle ilgili karakteristik yapı aşağıdaki gibi özetlenebilir: Yerli ve yabancı müteşebbislerden alınan işletme gelir (menfaat) vergisi %24'tür. İnsani yardım organizasyonlarının geliri, grantlar, üyelik ücretleri ve ticari olmayan organizasyonlar tarafından kabul edilen yardımlar gelir vergisi dışında tutulmaktadır. Yabancıların gelirlerinden alınan stopaj vergisi gelirin türüne göre %4, %6 veya %10'dur.

Bireysel gelir vergisi %0-%30 arasında, artan oranlı usule göre değişmektedir. 182 günden daha az kalan yabancıların gelir vergisi, büyükelçilik ve konsolosluk çalışanlarının gelirleri istisnadır.

KDV oranı %18'dir. Tüketim vergisi değişkendir. Servetlerden (araç, bina v.b.) varlığın türüne göre vergi alınmaktadır. Yine 182 günden daha az kalan yabancıların gelir vergisi, diplomat ve konsolos işçilerinin varlıkları vergiden muaftır.

Araziler ise türüne ve bulunmuş olduğu bölgeye göre farklı oranda vergilendirilir. Maden vergisi ise %3-26 arasındadır.

Azerbaycan arazisine giriş yapan yabancı uyruklulara ait arabalar, türüne, kapasitesine, mesafesine v.b. bağlı olarak vergilendirilir. Ayrıca sadeleştirilmiş sistem vergisi adı altında müteşebbis ve bireylerden, satışla ilgili olmayan faaliyetler ve mal ve hizmet satışlarından Bakü'de %4 diğer bölgelerde %2 oranında vergi alınmaktadır. KDV, servet ve gelir vergilerinin ödemelerinin dışındadır.

2.11. Yatırımcılar İçin Uygun Yatırım Alanaları

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan devletinin ekonomik sistemi bağımsızlıklarını yeni kazanan diğer devletlerin ekonomik sistemi gibi duraklama anlarını yaşamaya başladı. Merkezîyetçi ve planlı ekonominin bırakmış olduğu miras hiç de iç açıcı değildir. Eskiden hammaddeleri diğer cumhuriyetlerden alan Azerbaycan, birliğin dağılmasıyla büyük fabrikaların bile hammaddelerini bulmakta zorlanmakta ve fabrikalar faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Faaliyete olan birkaç fabrika da optimum kapasitede çalışmıyordu. Ekonomik yapının bu olumsuz şartlarında dış kaynaklara ihtiyaç hissedilmekteydi. Artık yeraltı servetlerin Azerbaycan devletinin kontrolünde olduğundan, ülkenin üretim kapasitesini ve rekabetçi gücünü artırmak amacıyla bu kaynakların ve fabrikaların yabancı sermaye yatırımcılarıyla global piyasa şartlarında anlaşmalar imzalayarak birlikte işletebilirler.

Bu doğrultuda yabancı sermaye yatırımcılarının Azerbaycan'da yatırım yapip faaliyet gösterebilecekleri çok geniş alan mevcuttur:

Ham petrol ve doğalgaz üretimi ve işlenmesi

Maden üretimi ve işletilmesi

Meyve-sebze kurutma işletme tesislerin kurtulması

Şarap ve su şişeleme tesislerinin kurulması

Tütün üretimi ve işletmesi

Pamuk ve yün işletme tesislerinin kurulması

Sentetik deterjan, sabun, şampuan vb. tüketim mallarının üretimi

Plastik maddelerle ilgili üretim tesislerinin kurulması

Sihhi tesisat ve seramik malzemelerinin üretimi

Çimento vb. inşaat malzemelerinin üretimi

Güneş kolektörü, alüminyum, levha ve diğer mamullerin üretimi

El dokuma halıcılığının modern hale getirilmesi

Elektronik ev aletleri, radyo ve televizyon üretimi

Dijital telefor istasyonları ve ekip mallarının üretimi

İş merkezleri ve oteller kompleksinin kurulması

Demir çelik mamulleri üretim tesislerinin kurulması

Çikolata ve şekerleme tesislerinin kurulması

Konfeksiyon imalatı

Deri giyim ve ayakkabı imalatı

Entegre et tesislerinin kurulması

Süt ve süt mamulleri üretim ve işletme tesislerinin kurulması

Hastane ve polikliniklerin kurulması'

Tarım alet ve makinelerinin imalatı

Hayvan ve balıkçılık tesislerinin kurulması

Otomobil, kamyon vb. taşıma araçlarının üretim ve pazarlaması

Gıda maddelerinin üretim ve pazarlaması

Un değirmenlerinin kurulması

Yem fabrikası inşası.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE AZERBAJCAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE İLE AZERBAJCAN ARASINDA YATIRIMLARIN DURUMU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

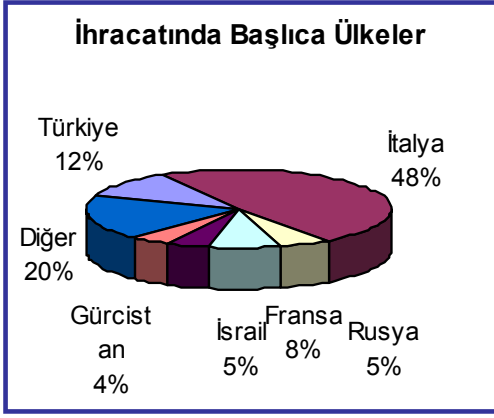
Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de ilan ettiği bağımsızlığını ilk olarak tanıyan Türkiye, Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının güçlenmesinin, ekonomik bağımsızlığını gerçek anlamda elde etmesi ve ekonomik kalkınmasını sağlaması ile mümkün olacağını göz önünde bulundurarak, sahip olduğu ekonomik imkan ve deneyimleri, devlet ve özel teşebbüs olarak Azerbaycan ile paylaşmaya başlamıştır. Türkiye Azerbaycan'da 25.05.1991 tarihinden itibaren Konsolosluk ve 14.01.1992 tarihinden itibaren ise Büyükelçilik olarak temsil edilmeye başlanmıştır. Böylece Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki fiili boyut kazanarak ulaştırma, haberleşme, inşaat, petrol, eğitim gibi birçok sektörde işbirliğine gidilmiştir.

Aşağıda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, ilişkilerin gelecek dönemdeki muhtemel boyutları ve iki ülke arasındaki sermaye hareketleri ele alınacaktır.

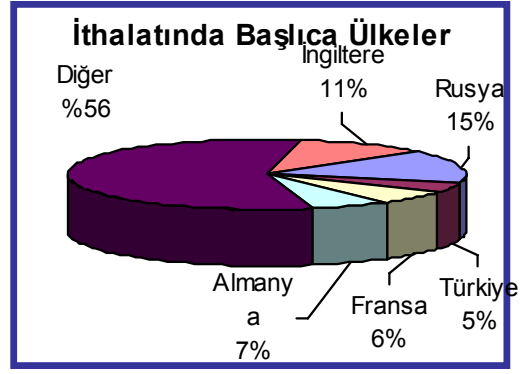
Tablo 23 Azerbaycan Ekonomisinde Temel Göstergeler

Y	GSYİH (Milyar \$)	Kişi Başına Gelir (Dol.)	Büyüme Oranı (%)	Enlasyon Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1995	2,4	323	-11,8	411,8	637	668
1996	3,4	420	1,3	19,9	631	961
1997	3,9	506	5,8	3,7	781	794
1998	4,1	537	10,0	- 0,8	606	1.077
1999	4,0	508	7,4	- 8,5	929	1.036
2000	4,9	618	11,4	2,2	1.744	1.172
2001	5,7	715	9,9	1,6	2.314	1.431
2002	6,1	756	10,6	2,8	2.167	1.665
2003	7,1	865	11,2	2,1	2.592	2.626

T.C.DTM-Bakü Ticaret Müşavirliği 2003 yılı raporu

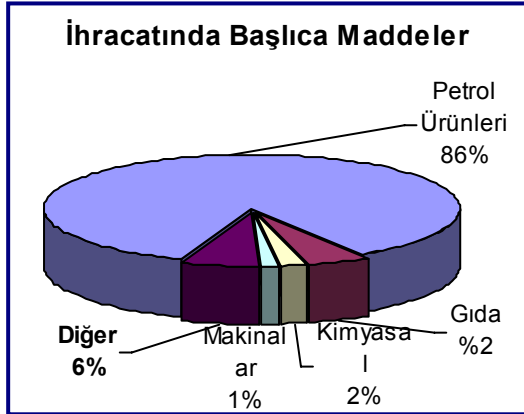

Şekil 7 İhracatta başlıca ülkeler

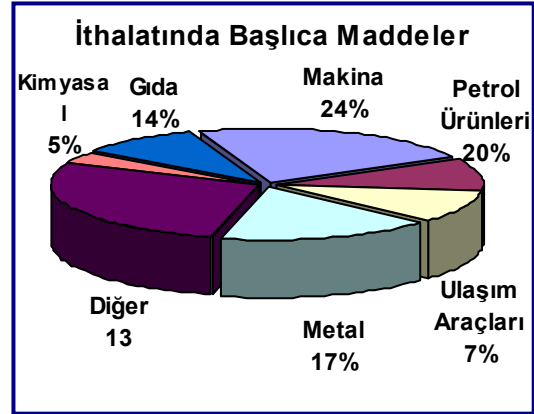

Şekil 8 İthalatta başlıca ülkeler

Şekil 9 İhracatta başlıca maddeler

Şekil 10 İthalatta başlıca maddeler

3.2. Azerbaycan'da Yabancı Yatırım Ortamı

Azerbaycan'da yabancı yatırımın tam hukuki garantisi, Yabancı Yatırıma Devlet Garantisi Kanunu ve Azerbaycan Cumhuriyetinin imzaladığı uluslararası anlaşmalarla garanti edilir.

Azerbaycan hükümeti mevzuat ve yetkililerin beyanları itibarı ile yabancı sermaye girişimi desteklemekte ve bu konuda oldukça istekli görünmektedir. Azerbaycan'da dış sermaye ile ilişkili münasebetler "Yabancı Sermayenin Korunması" yasası ile düzenlenmektedir. Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde yabancı yatırımın hukuki ve iktisadi ilkelerini içerir. Bu yasa ile yabancı yatırımcılara yasal alt zemin hazırlanmıştır. Yasa ile yabancı tüzel kişilerin, yabancı vatandaşların, vatandaş olmayan şahısların ve yabancı ülkelerde daimi yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşların, yabancı devletlerin, uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a yabancı yatırımcı olarak yatırım yapmasına izin verilmiştir.

Yabancı yatırımcılar aşağıdaki şartlar ile yatırım yapabilirler.

- Azerbaycan Cumhuriyeti özel ve tüzel kişileri tarafından meydana getirilen müesseselerde katılımcılık, ortaklık payı ile;

- Tamamen yabancı yatırımcıya ait olan bir teşebbüsün kurulması ile

- Müesseselerin, emlak komplekslerinin, binaların ortaklık payının, hisse senetlerinin ve öteki değerli kağıtların hepsinin yabancı yatırımcıdan Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygun olarak elde edilmesi ile;

- Toprağı ve yer altı kaynaklarını kullanma hakkının ve diğer mülk haklarının kazanılması ile;

- Azerbaycan Cumhuriyeti özel ve tüzel kişileri ile yabancı yatırımcıların diğer konulan göz önüne alan anlaşmalar yapması ile.

Mevcut mevzuata göre yerli ve yabancı sermaye genel olarak eşit muameleye tabidir.

Askeri teknoloji ile ilgili yatırımlar; nükleer tesisler, ülkenin milli menfaatlerine ve bağımsızlığına zarar vereceği Azerbaycan Milli Meclisince kabul edilen yatırımlar haricindeki tüm sektörlerde yabancı sermaye yatırımı serbesttir. Yabancı yatırımlar Azerbaycan Cumhuriyeti halkına ve devletine zarar veren durumlar istisna olmak üzere kamulaştırılmaz ve el konulamaz. Azerbaycan'da şimdiye kadar her hangi bir yabancı sermaye yatırımıyla ilgili kamulaştırma işlemi yapılmamış olup, devletin yaklaşımı da bu konuda bir kuşku ve tereddüde yer vermeyecek şekildedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı yatırımcılarda tıpkı bu ülke vatandaşları gibi kendi veya bu ülke kuruluşlarıyla aralarında çıkacak ticari anlaşmazlıkta arbitraj mahkemelerine başvurabilirler. Azerbaycan'da yapılacak yatırımlara hükümetçe nakit veya kredi olarak sağlanan her hangi bir teşvik yoktur. Verilen teşvikler genel olarak vergi muafiyeti şeklindedir. Bu çerçevede yabancı sermaye oranı %30'un üzerinde olan yabancı sermayeli yatırımlara aşağıda belirtilen imkanlar sağlanmaktadır.

- İhraç edilen mallar için ihracat lisansından muafiyet

- Yeni ekipman maliyetini vergiden düşme

- Yatırımla ilgili makine ve teçhizat ithalatında gümrük muafiyeti

- İstihdam edilecek yabancı personelin kendi kullanımı için getirilen eşyanın ithalatında gümrük vergisinden muafiyet. Genel olarak, Azerbaycan'da kayıtlı yabancı tüm işletmeler vergiye tabidir. Tüm yasal işletmeler Azerbaycan'da ticari faaliyetten dolayı elde etmiş oldukları kazançları üzerinden vergi ödemekle yükümlüdürler. Ticaret ve üretim faaliyetleri üzerinden elde edilen kazançlardan alınan vergi oranı 1 Ocak 1997 tarihi itibariyle %32'dir.

3.2.1 Azerbaycan'da Mevcut Türk Yatırımcıları

Azerbaycan bir çok avantajları ile Türk İşadamları tarafından yatırım ve ticari faaliyet göstermek açısından tercih edilen bir ülkedir. Bu itibarla bir çok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuşlar, şube veya temsilcilik açmışlardır.

Tablo 24 Azerbaycan'da Kurulu Türk Şirketlerinin Sayısı ve Statülerine Göre Dağılımı

Statüsü	1991-1995	1996	1997	1998	1999	2000	Toplam
Müşterek Müessese	394	72	78	67	33	16	660
%100Türk Sermayeli Şirket	176	65	116	126	42	36	561
Temsilcilikler	29	8	21	23	17	8	106
TOPLAM	599	145	215	216	92	60	1.327

Kaynak: T.C.DTM-Bakü Ticaret Müşavirliği 1999, 2000 yılı raporu,

Değişik alanlarda faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, taşımacılık, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir.

Türk şirketleri, Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişinde, doğrudan ve dolaylı olarak, tecrübeleriyle önemli rol oynamaktadırlar. 2000 yılı sonu itibariyle % 100 Türk sermayeli, müşterek müessese, şube veya temsilcilik olarak yaklaşık 1.327 adet Türk şirketi, Azerbaycan'da resmi kuruluş işlemlerini yaparak tüzel kişilik kazanmıştır⁶⁴. Bu şirketlerden önemli bir bölümü faaliyetlerini devam ettirememektedirler. Azerbaycan'da halen değişik sektörlerde toplam 600 civarında Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türk firmalarının Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri yatırımların miktarının 1,5 milyar \$ civarında olduğu tahmin edilmekte ve yaklaşık 30.000 kişi istihdam edilmektedir.

Ülkede petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervleri işletmek amacı ile bugüne kadar oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO pay sahibidir

⁶⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, " Azerbaycan Ekonomisinin Kalkınmasına Yöneltilmiş Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor", Bakü, 2001, s.17

(Azeri-Çırac-Güneşli sahasında % 6.75, Şah Denizi Sahasında % 9, Kürdaşı Sahasında %5 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10-Offshore). Ayrıca, iki özel Türk şirketinin (PET Holding ve Atilla Doğan İnş Ltd.) Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları müşterek müesseseler karada petrol çıkarmaktadırlar (Mişovdağ ve Hilli Babazanan sahaları)⁶⁵. Azerbaycan'da irili ufaklı 50'den fazla Türk Müteahhitlik firmasının üstlenmiş olduğu toplam taahhüt miktarı yaklaşık 650 milyon Dolardır. Bakü Uluslararası Havalimanı ve A.C. Merkez Bankası binası gibi önemli prestij binalarının yer aldığı işlerin büyük kısmı başarıyla tamamlanarak teslim edilmiştir. Bu sektörde yaklaşık 3000 kişi istihdam edilmekte olup, bunların % 70'i Azeri vatandaşıdır. Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk sermayeli 5 banka ve 3 sigorta şirketi bulunmaktadır.

3.3 . Ekonomik İlişkilerin Hukuki Temelleri

Tarihi, coğrafi ve kültürel değerleri ile birbirine bağlı olan iki ülke arasında, Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren çeşitli alanları kapsayan ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150 civarında çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. Diğer yandan yatırımcılar için önem taşıyan "Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" 09.02.1994 tarihinde, "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" 09.02.1995 tarihinde imzalanmıştır.

3.3.1.Tarım Alanında İşbirliği

Tarım sektöründe işbirliği, her iki ülke arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanan "Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokolü"ne göre yürütülmektedir. Tarım Yürütme Komitesi İkinci Dönem Toplantısı 17-21 Temmuz 2001 tarihlerinde Bakü'de yapılmış ve bir protokol imzalanmıştır. Türkiye Tarım

⁶⁵ Azerbaycan Ekonomik Başkanlığı, "Azerbaycan Ekonomisine Yöneltilmiş Yabancı Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor,Bakü,2002

Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) tarafından Azerbaycan'da gıda güvenliğinin sağlanması için bir proje hazırlanmıştır⁶⁶.

Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerine bedeli Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı'nca karşılanmak üzere, T.C. Tarım Bakanlığı, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nce 25 ton tohumluk buğday gönderilmiş ve ekimi sırasında danışmanlık hizmeti sunulmuştur.

Azerbaycan'ın Haçmaz yöresinde bir Azerbaycan-Türkiye ortak tohum işletmesi kurulmuştur. 2005 yılına kadar arpa ve buğday tohumları üreten kurum, 2005'den itibaren mısır, ayçiçeği, soya ve diğer bitkilerin de üretimi için denemelere başlanması planlanmıştır.

T.C. Tarım Bakanlığı ve TİKA ile işbirliği içerisinde yürütülmekte olan "Avrasya Ülkelerinde Tarım Seminerlerini Araştırma ve Geliştirme Projesi" çerçevesinde Azerbaycan Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarları Revizyonu Projesi devam etmektedir.

3.3.2.Sanayi Alanında İşbirliği

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunan Türk Patent Enstitüsü'nün görev alanına giren Sınai Mülkiyet Hakları kapsamında, Türk Cumhuriyetleri Patent kuruluşları arasında işbirliğini başlatmak ve geliştirmek için 12 Kasım 1998'de Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Tacikistan arasında niyet protokolü imzalanmıştır.

3.3.3.Standartlar Alanında İşbirliği

Azerbaycan Devlet Standartlaştırma ve Meteoroloji Merkezi (Azerbaycan Standartlar Teşkilatı-AST) ile Türkiye'nin Türk Standartları Enstitüsü (TSE) arasında ilk işbirliği protokolü Aralık-1990'da imzalanmıştır.

Bu alanda en önemli gelişme 13 Haziran 1996'da imzalanan uygulama protokolüdür. Bu anlaşma ile her iki ülke, birbirlerinden veya üçüncü bir ülkeden gelen

⁶⁶ Azerbaycan Ülke Raporu, DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs -2002, s22

malların her iki ülkenin ilgili kuruluşlarından belge aldıkları takdirde ülkeye girişlerde Standart Teşkilatlar tarafından ayrıca bir kontrole tabi tutulmayacağı konusunda mutabakata varmıştır. Azerbaycan kanunlarına göre ithalatta standartlara uygun belgeli mal getirme mecburiyeti bulunmaktadır. BDT ve Türkiye'den TSE belgeli mallar ülkeye geldiğinde 'Azerbaycan Standartlaştırma Metroloji ve Patent Üzere Devlet Acentliği'ne TSE belgesini verip AZS belgesi almak zorundadırlar. TSE Azerbaycan'da ISO belgesi vermektedir. TSE'nin Azerbaycan'daki ISO belgelendirme çalışmalarının ana gayesi, kalite seviyesi yüksek mal ve hizmet üretiminin teşvik edilerek ülke ekonomisine katkı sağlanması, işletmelerde kalite anlayışının gelişerek, kârın, pazarın ve verimliliğin artması, etkin bir yönetimin sağlanması, maliyetlerin azalması, çalışanların tatmini, kaynakların optimum kullanılması, müşteri memnuniyetinin yanı sıra uluslararası geçerliliği olan sistem belgelendirme çalışmalarında Azerbaycan'da öncülük yapmaktır⁶⁷.

3.3.4.Enerji Sektöründe İşbirliği

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik açıdan da dikkat çeken en önemli ekonomik işbirliği enerji sektöründedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ise ekonomik ve stratejik önem arz eden enerji sektöründeki en önemli iki projedir.

Bu iki proje dışında Azerbaycan ile işbirliği alanları arasında yer alan ve BOTAŞ'ın Türkiye içinde yer altı depoları hazır olana kadar Türkiye dışında depo kiralama stratejisi doğrultusunda Baku'nun 50 km yakınında yer altı depolarının kiralanması da söz konusudur.

3.3.5.Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Hükümetleri arasında imzalanan "Hükümetler arası Anlaşma" ile faaliyete geçmiştir.

⁶⁷ Yavuz Selim Çelebi, "Türk Standartları Enstitüsü ve Azerbaycan", Diyalog Azerbaycan İş Dünyası Dergisi, TÜSİAB Cemiyeti, Bakü, Sayı: 16, Ağustos -2004, s22

Azerbaycan tarafından 3 Ekim 2000'de Projeyi desteklemek üzere bir "Sponsor Grup" oluşturulmuştur. İlgili grup 17 Ekim 2000'de imzalanan "Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması" ile resmiyet kazanmıştır. Bu grupta Exxon-Mobil, Lukoil ve Devon dışındaki tüm AIOC üyeleri yer almıştır.

3.3.6. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile ilgili olarak 18 Kasım 1999'da, İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Enerji Bakanları düzeyinde yapılan görüşmeler sonunda imzalanan Mutabakat Zaptı ile ilk adım atılmıştır. Varılan söz konusu mutabakat çerçevesinde iki ülke arasında Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin 12 Mart 2001'de "Hükümetler arası Anlaşma" imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma doğrultusunda BOTAŞ ve SOCAR arasında 15 yıl süreyi kapsayacak şekilde doğal gazın alım-satımına ilişkin anlaşmaya varılmıştır.

3.3.7. Turizm Sektöründe İşbirliği

Azerbaycan ve Türkiye arasında 1992'de Turizm İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan turizm sektöründe çalışan işgücü Türkiye'ye eğitim almak üzere gitmektedir. Ayrıca yapılan anlaşmalar çerçevesinde, özel şirketler tarafından Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı turlar düzenlenmektedir.

3.3.8. Madencilik Sektöründe İşbirliği

Türkiye Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü 1994-1995 yıllarında her bir ülkenin yer bilimleriyle ilgili temsilcilerinin katıldığı "Türkçe Konuşan Ülkeler Yer Bilimleri ve Madencilik Konferansı" gerçekleştirmiştir. İlgili toplantıda bütün ülkelerin doğal kaynak potansiyelleri ve madencilik faaliyetleri ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın 1/500.000 ölçekli maden yatakları haritası, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ehtiyatlar Komitesi' ile Türkiye Maden

Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü tarafından ortak çalışma olarak yayınlanmıştır.

3.3.9. Eğitim Sektöründe İşbirliği

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında diğer Türkiye Cumhuriyetlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim amacıyla öğrenci gitmektedir. Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim almak üzere giden öğrencilerin %11'i Azerbaycanlıdır.

3.3.10. Ulaşım Sektöründe İşbirliği

1 Kasım 1992 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında kapsamlı bir Kara Ulaştırma Anlaşması imzalanmıştır. Nahçıvan yolu ile direkt bağlantı sağlanmış, ancak bu Nahçıvan'dan öteye gidememiştir. Türkiye ile karayolu bağlantısı Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaktadır

3.3.11. Gümrük İşbirliği

İki ülke arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanan İdari Yardım Anlaşması çerçevesinde 1992, 1995 ve 2000 yıllarında (ECO ülkeleriyle birlikte) Azerbaycan gümrük çalışanları için Türkiye Gümrük Mevzuatı ve Uygulamalarının tanıtıldığı seminerler düzenlenmiştir.

3.3.12. Sosyal Güvenlik Alanında İşbirliği

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Emek ve Ahalinin Sosyal Müdafaası Bakanlığı arasındaki işbirliği 1993'de başlamıştır. Sosyal güvenlik alanında iki ülke arasında 1995'de işbirliği protokolü, 1997'de İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 17 Temmuz 1998'de ise iki ülke vatandaşlarının Sosyal Güvenliklerini garanti altına alan Sosyal Güvenlik Sözleşmesi imzalanarak 9 Ağustos 2001'de yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmeyi tamamlayan İdari

Anlaşma ise 6 Mayıs 2004'te imzalanmıştır. Böylece her iki ülke vatandaşlarının Sosyal Güvenlikleri karşılıklı olarak sağlanmıştır

3.4. Ticari İlişkiler

Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri yapı ve coğrafi devamlılık itibariyle birbirlerini tamamlar niteliktedir. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayii ağırlıklı bir yapılanma görüntüsü çizerken Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde ağırlıklıdır.

Dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde önemli bir mesafe aldığına gösterge olacak şekilde 2004 yılında 128 ülke ile ekonomik ilişki kuran Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde Türkiye önemli bir yere sahiptir.

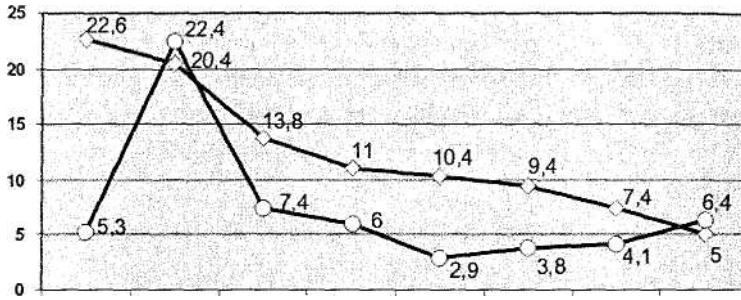
Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türkiye'den yapılan ithalatın, toplam ithalat içindeki payı 1998 yılındaki %20.4'lük değerden 2000 yılında %11'e, 2004 yılında ise %5.05'e düşmüştür. 1997-98 yıllarında ithalatta Türkiye ilk sırada yer almasına rağmen 2004'te beşinci sıraya gerilemiştir.

Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'den yapılan ihracatın, toplam ihracat içindeki payı ise 1998'de %22.4 iken, 2000'de %6.0, 2002'de ise %3.8'e gerilemiştir. 2003 yılında ihracatta Türkiye'nin payında küçük bir oranda artış yaşanırken, 2004'te payı %6.4'e yükselen Türkiye dördüncü sıraya yükselmiştir.

Resmi istatistiklere göre 2004'te, Azerbaycan ve Türkiye arasında yıllık ticaret hacmi yaklaşık 500 milyon dolar hacminindedir. Ancak başta bavul ticareti olmak üzere, kayıt dışı ticaret işlemleri göz önüne alındığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi resmi verilerden daha fazladır.

Gayri resmi hesaplamalara göre, bu rakam bir milyar dolardan çoktur. Azerbaycan'ın toplam ticaret hacminin 5 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkilerin hacminin yüksek olduğu söylenebilir. Yani Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %20'si Türkiye'nin payına düşmektedir. Elbette ki iki ülke arasındaki ticaret hacmini daha da arttırmak mümkündür. 2007 yılına kadar iki ülke arasındaki ticaret hacminin 3 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmektedir. Ülkeler arası bazı problemlerin çözüme kavuşturulması durumunda ise iki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 milyar dolara ulaşabileceği hesaplanmaktadır.

Şekil 11 Türkiye'nin ithalattaki Payı (%) -İhracattaki Payı(%)2002

Kaynak: AEDSK Yayınları.

Azerbaycan'ın Türkiye'den ithal ettiği mal grupları arasında ilk sırayı gıda maddeleri almaktadır. Önemli ihraç ürünleri şöyle sıralanabilir: yağ, taze ve dondurulmuş tavuk eti, küp ve toz şeker, çikolata ve şekerleme ürünleri, meyve suları, süt ve süt ürünleri, bisküvi, yumurta, makarna, patates, yenilebilen diğer gıda ürünleri, kırtasiye malzemesi, tuz, kükürt, alçı, çimento, elektrik enerjisi, boya, boya katkı maddeleri, deterjan, çeşitli kimyasal ürünler, kağıt, karton ve karton ürünleri, duvar kağıdı, demir çelik eşya, tekstil makineleri, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mobilya, hazır deri ürünleri, trikotaj ürünleri, sıhhi tesisat malzemeleri, lastik, plastik eşya, beyaz eşya, telekomünikasyon ürünleri. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatında ise ilk sırada şu ürünler yer almaktadır: Petrol ve petrol ürünleri, pamuk ve pamuk ürünleri, polietilen, şeker pancarı, işlenmemiş deri, yün, alkollü içkiler, biyan kökü, elma suyu, ipek, halı, diğer dokuma ürünleri, mis, alüminyum, titan, yangın söndürme cihazları.

1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel Türk iş adamlarının bu ülkeye olan yoğun ilgisi ve Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması sebebiyle sürekli bir yükselme içerisinde bulunan iki ülke ticareti Türkiye lehine fazla vermiştir.

Türkiye'nin bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerinde olan üstünlüğü zaman içerisinde hem diğer ülkelerin bu pazara girmesi ve hem de yerel müteşebbislerin artık kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması ile gerilemeye başlamıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları inşaat işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni projelerin başlamamasıdır. Azerbaycan ve Türkiye arasında direkt karayolu bağlantısının olmaması iki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerin zaman -zaman zora girmesine ve diğer ülkelere (Rusya ve İran) göre Türkiye'nin dezavantajlı duruma düşmesine neden olmaktadır. Zira Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bu durum ekonomik ve politik ilişkilerin üzerinde üçüncü ülkelerin ipoteğini her zaman olası hale getirmektedir. Karayolu bağlantısının sağlandığı Gürcistan'ın koyduğu yüksek vergiler ve İran'ın getirdiği tonaj sınırlamaları, Azerbaycan'ın aynı zamanda BDT üyesi olması ve BDT ülkeleri ile sağladığı gümrük anlaşmaları Azerbaycan ile Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerini zora sokmuştur. Türk taşıtlarına uygulanan yüksek orandaki yol vergileri, gümrükleme sıkıntıları, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat eksikliği, kayıt dışı ekonominin getirdiği haksız rekabet ortamı, gizli tekelleşme ve pazar ekonomisinin mantığıyla çelişen bazı kanunlar ve uygulamalar Azerbaycan'da Türkiyeli iş adamlarının rekabet şartlarını zorlaştırmaktadır.

3.5. Türkiye Sermayesinin Azerbaycan'daki Etkinliği

Bağımsızlığına kavuştuğu yıldan itibaren, Türk iş adamları Azerbaycan'a yatırım yaparak her iki ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunma bilinci ile önemli teşebbüslerde bulunmaktadır.

Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır. Türk müteşebbisleri daha çok petrol sektörü dışındaki alanlara yaptıkları yatırımlarla dikkat çekmektedirler. Azerbaycan'daki Türk yatırımları ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, ulaşım, haberleşme, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren 2500 yabancı şirketin, 800'den fazlası Türk sermayelidir. Bunlardan 380'inin tamamı Türk sermayeli, 370'i Azerbaycan-Türkiye ortaklığı, 60'ı ise temsilcililiktir. Türk firmalarından 300'den fazlası fiili olarak faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın devlet bütçesi içinde Türk sermayesinin %6 oranında bir paya sahip olduğu da görülmektedir. Türkiye sermayedarları tarafından Azerbaycan'da açılan işletmelerde 40-45 bin civarında Azerbaycan, 5 bin civarında ise Türkiye vatandaşı istihdam edilmektedir. Ziraat Bankası'nın ortaklığı ile kurulan "Azer-Türk Bank" bankacılık alanındaki işbirliğinin ilk örneğidir. Türk sermayeli Koç bank ve Ci-bank, Günay Anadolu Sigorta ve Başak İnam Sigorta finans sisteminde hizmet veren kuruluşlar arasında yer almaktadır. Türk şirketleri aynı zamanda Baku'den Gürcistan sınırına uzanan yolun yeniden inşasında da önemli rol oynamaktadırlar. Ancak son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret hacminde azalma yaşanırken, bir yandan da Azerbaycan'a Türkiye'nin yaptığı yatırımların hacminde gerileme ve Türk sermayeli işletmelerin sayısında azalma görülmektedir. Örneğin, 1997 yılında yapılan toplam yatırımlar içinde Türkiye'nin payı %14 olmasına karşın, 2001 yılında bu oran %7.6 olmuştur⁶⁸. Kısaca Türkiye sermayesi, yabancı sermaye olmaktan çok "bir millet iki devlet" ifadeleriyle bağdaşacak şekilde dost ve kardeş sermaye olarak Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine ve dünya ekonomisine entegre olmasına hız kazandırmaya çalışmaktadır.

3.5.1. Türk Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Azerbaycan'ın yabancı sermayeye açılan petrol ve doğal gaz sahasında yapılan uluslararası konsorsiyumların dördünde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) yer almaktadır. TPAO, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin işletilmesi için hazırlanan ve toplam yatırım hacmi; 11 milyar dolar olan (Azeri, Çırak ve Güneşli) projede %6.5; 4.1 milyar dolar olan Şah Deniz projesinde %9.0; 2.5 milyar dolar olan Kürdaşı sahasında %5; 10 milyar dolar olan Araz-Alov-Şerq sahasında ise %10 oranında pay almıştır. Söz konusu projeler çerçevesinde Türkiye'nin 2004 yılı sonu itibarıyla yaptığı yatırım hacmi 2 milyar doların üzerindedir. Ayrıca Pet Holding ve Atilla Doğan isimli iki özel Türk Şirketi, Azerbaycan Devlet Petrol şirketi (SOCAR)

⁶⁸ S.Eyyuboğlu "Türkiye Azerbaycanla İgtisadi Elagelerini İnkişaf Etdirmek Niyetindedir", 525-ci Gezet,01.11.2003

ile oluşturdukları ortak şirketler (Joint Venture) ile karada (Mişovdağ ve Hilli Babazanan sahaları) petrol çıkarmaktadırlar. Yapılan petrol anlaşmalarını destekleyen ve petrolün dünya piyasalarına ulaştırılmasında Bak-Ceyhan boru hattının en kısa zamanda işlerlik kazanmasıyla Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında önemli bir mesafe alınmasını bekleyen Türk iş adamlarının Azerbaycan ekonomisinin petrol dış sektörlerine yaptığı yatırım tutarı toplamı ise 2 milyar dolar civarındadır. Gerçekleştirdikleri yatırımlarla Türk iş adamları, petrol dış sektörlere en çok sermaye yatıran yabancı yatırımcılardır. Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz üretimi dışındaki alanlarda gerçekleştirilen Türk yatırımlarının sektörel dağılımı ise řyledir⁶⁹:

3.5.1.1.Sanayi Sektörü:

Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, ak v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19'dur. Yatırım hacmi yaklaşık 410 milyon dolardır. şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

3.5.1.2.Ticaret Sektörü

Türk yatırımları bu sektörde daha çok gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmaktadır. Ticaret sektörünün şirket sayısına göre oranı %30'tür. Yatırım hacmi yaklaşık 370 milyon dolar olan şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 16.000 civarındadır.

3.5.1.3.Hizmetler Sektörü

Hizmetler sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %26'dır. Sağlık eğitim, otel, restaurant, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yapılan yatırım hacmi yaklaşık 310 milyon dolardır. Hizmet sektöründeki işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

⁶⁹ “ektrel Bazda Azerbaycandaki Türk Yatırımları”, TSIAB 10.Yıl Tanıtım Kataloğu, Aralık – 2004, ss. 110-112; “Sektörel Bazda Azerbaycandaki Türk Yatırımları”, TSIAB Ekonomi ve Haber Bülteni, No: 19/136, 29 Haziran 2004. s.1.

3.5.1.4. Ulaşım ve Haberleşme Sektörü

Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %10'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolardır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 6.000 civarındadır.

3.5.1.5. İnşaat Sektörü

Müteahhitlik, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı alanlarında Türk yatırımlarının oranı, faaliyet gösteren şirket sayısına göre %11'dir. Toplam yatırım hacmi 360 milyon dolar olan Türk sermayeli işletmelerde yaklaşık 6.000 kişi istihdam edilmektedir.

3.5.1.6. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Bu sektörün faaliyet gösteren şirket sayısına göre oranı %4'tür. Tarım ve hayvancılık sektöründeki toplam Türk sermayesi ise 70 milyon dolar civarındadır. Sektörde istihdam edilen işçi sayısı ise yaklaşık 3.000 kişidir.

Azerbaycan ve Türkiye arasında kurulan ilişkiler çerçevesinde bir millet iki devlet realitesi doğrultusunda yürekleri ile, 'küreselleşme' realitesi doğrultusunda ise sermayeleri ile Azerbaycan'a gelen Türk iş adamları tarafından kurulan TÜSİAB, Türk iş adamlarının Azerbaycan'a yatırım yapmalarını teşvik etmeyi ve faaliyetlerine yardımcı olmayı, üyeleri arasında dayanışma ve işbirliğini sağlamayı ve iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır.

Kuruluş amaçları çerçevesinde 10 yılı aşkın süredir faaliyetlerine devam eden Cemiyet, Azerbaycan'da piyasa ekonomisinin işler hale gelmesi ve müteşebbis ruhun teşekkülünde örnek olmanın yanı sıra, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde ve ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerin ortadan kalkmasında çok önemli katkılarda bulunurken, organizasyondaki başarısı ile de diğer ülkelerdeki Türk iş adamları derneklerine güzel bir model olmuştur.

Genelde dünyada, özelde Azerbaycan ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlere rağmen Türk iş adamları uzun vadeli düşünerek, sabırla gelişmekte olan Azerbaycan ekonomisinin birçok sektöründe faaliyetlerini devam ettirmektedirler.

3.6. Eximbank Kredisi

Kasım-1992'de iki ülke arasında hazırlanan Mutabakat zaptı çerçevesinde Türk Eximbank, devlet bankası olan Azerbaycan Uluslararası Bankası'na 250 milyon Dolar kredi açmıştır. Ancak açılan kredinin geri ödemesinde bazı problemler yaşanmıştır. Bu nedenle 7 Temmuz 1995 ve 14 Haziran 1996 tarihlerinde imzalanan protokollerle borcun ertelenmesine gidilmiştir. Nihayet 2004-2005 yıllarında yapılan görüşmeler sonucunda, Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan tartışmalı borç sorunu hakkında iki devlet uzlaşmaya varmıştır.

3.7. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları

Bağımsızlığına kavuştuğu yıldan itibaren, Türk iş adamları Azerbaycan'a yatırım yaparak her iki ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunma bilinci ile önemli teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Ancak Türk Yatırımcıları tarafından İstihdam alanında sıkça görülen adaletsiz yaklaşımlar, yerel vatandaşların Türkiye hakkındaki düşüncelerini olumsuz etkilemektedir. Sadece istihdam ve odenen ücretlerdeki haksızlık değil aynı zamanda yerel ucuz iş gücünün yararlanmak isteğiyle yerel vatandaşlara karşı tutunulan olumsuz tutum ve davranışlar Türkiye hakkında olumsuz görüşler ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunun çözülebilmesi için Azerbaycana giren Türk sermayecilerin, kadroların Azerbaycan'da daha profesyonel iş yapmaları uygun olacaktır. Bu hem iki ülke arasındaki dostluğun ve Kardeşliğin zarar görmemesi hemde Türkiye hakkında Azerbaycanda genel olumsuz görüşün ortaya çıkmasını engellemek açısından çok önem arz etmektedir.

Sonuç

Azerbaycan çok eski zamanlara dayanan zengin kültürü, değerleri, zengin doğal kaynakları, tabii güzellikleri ve coğrafi konumu ile Güney Kafkasyan'ın en stratejik ve kalkınma prespektiflerine sahip ülkesi konumundadır. Globalleşen dünyada liberal ekonomiye geçiş sürecinde Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile birlikte siyasi istikrara kavuşan Azerbaycan, ekonomik açıdan zor durumdan kendisini çıkarmayı başarmış ve dünya çapında petrol üretimi yapan bir ülkeye dönüşme yolunda mesafe almaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde yerleşen enerji rezervlerinin üretimine ilişkin olarak uluslararası petrol şirketleri ile 1994 yılında yapılan 'Asrın Anlaşması'nın ardından, ülkenin özellikle enerji sektörüne yabancı sermaye yatırımları başarılı şekilde devam etmektedir. Petrol ve doğal gaz kaynakları ekonominin belkemiğini ve lokomotif gücünü oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmaya başlaması ile Azerbaycan bölgenin en önemli ve en zengin ülkesi konumuna gelecektir.

1997 yılından itibaren fiilen başlatılan özelleştirme çalışmaları sonucunda, daha çok küçük ölçekli işletmeleri kapsayan, birinci özel leştirme programı tamamlanırken, 2001 yılından itibaren ikinci özel leştirme programı uygulamaya konulmuştur. Bu program ile orta ve büyük ölçekli şirketlerin ve stratejik öneme sahip bir kısım şirketlerin özelleştirilmesi planlanmıştır.

Azerbaycan dış ticaret politikasını pazar ekonomisi şartlarına göre oluşturmaya çalışmaktadır. Belirlenen gümrük oranları ile bazı stratejik ürünlerin dışında özellikle de gıda sektöründe herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde özelleştirmenin başlatılmış olması ve özel mülkiyete izin verilmesi sonucunda özel sektörün GSMH içindeki payı 1990 yılında %13 iken, 1999'da %62'ye, 2005 yılı başında ise %74'e çıkmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının faaliyete geçmesiyle Azerbaycan ekonomisinde genel olarak ciddi bir

kalkınma beklentisi bulunmaktadır. Yapılan programların bu proje merkezli olduğu görülmektedir.

Siyasi sorun olarak Ermenistan tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ probleminin çözüme kavuşturulmasının da ekonomik kalkınmaya ve ekonomik istikrarın devamına önemli katkısı olacaktır.

Ekonomide rekabet ortamının oluşturulmasıyla, yabancı ve yerli sermayenin ülkede yatırım yapmasına, üretim faktörlerinin sektörler arası dengeli dağılımına ve fiyatlar genel düzeyinin makul seviyeyede gerçekleşerek toplam faydanın maksimum kılınmasına katkıda bulunulmuş olacaktır.

Ekonomide yeniden yapılanmaya ilişkin temel adımların süratle atılmaya ve bu süreçte yabancı sermayeden petrol dışı sektörlerde daha yoğun olarak yararlanmanın öneminin daha iyi kavranmaya, böylece yatırım ikliminin daha elverişli hale getirilmeye başlandığı Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerde büyük yatırımlara imza atılmaya başlanmıştır.

Azerbaycan'ın ekonomik hayatında tarihi, coğrafi ve kültürel avantajlarını kullanarak Türk iş adamlarının ve Türk sermayesinin daha etkin olarak yer alması gerekmektedir. Bu etki ve kalıcılığın olması için yatırıma ihtiyaç duyulan alanlara, daha çok ortamın üzeri ölçekte işletmeler kuracak şekilde, Türk iş adamlarının yatırım yapması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- A. Salmanov, "Azerbaycan Neqliyyat Tranzit Potensialı-İqtisadi Elaqleri Stimullaşdırın Amil Kimi", *Azerbaycan İtısadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xususiyetleri ve Problemleri*, Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001.
- Ahmet Ünal Çeviköz, "Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri - İşbirliğinde Yeni Ufuklar", *Diyalog Azerbaycan Dünyası Dergisi*, TÜSİAB Cemiyeti, Bakı, Mart-2003.
- Akif Musayev, "Azerbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Stratejisi ve Vergi Siyaseti", *İtısadiyyat ve Audit Dergisi*, No: 10, Ekim-2001.
- Agajan Ahmedov, "Regions Develop Dynamically", (Interview), *Media News*, March 31 - April 08, 20054.
- Alkan Soyak-Zenfira Nesirova, "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi", *Articles of The International Conference On A Theme 'Caucasus and Central Asia in The Globalization Process'*, Bakı, 2003.
- Altan Türker, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya'da Sınır Ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi", *Avrasya Etüdleri*, C.1, S.1, İlkbahar 1995.
- Amanda Batters, *Hart 's Evroil*, West Byfleet U.K., Vo.8,1.7, July-1997.
- Ariel Cohen, 'Caspian Basin Confronts Boom and Bust Energy Cycle', <http://www.sibnet.tm/article.php?sid=7334&inode=thread&order=0&thold=0> (04.04,2005).
- Arif Veliyev, *Haftanın Konuğu Programı-AZTV1*, 26.01.2003.
- Asef Nadirov, "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", *Azerbaycan*, 15 V. Veliyev, "Azerbaycan'ın İstihlak Bazarının Formalaşmasında MDB Ülkeleri ile İqtisadi Elaqlerin Rolü", *Azerbaycanda İqtisadi İslahatların He-yata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqti-sadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001.
- Atila Artam, *Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo Ekonomik Analizleri ve Türkiye*

İlişkileri, Sabri Artam Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

- Azerbaijan, IMF Economic Review, Washington DC, May, 1992.
- Azer Emiraslanov, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", *Meşveret Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr 2001, ss.50-52.Nadirov - Ş. Muradov - v.d., *Azərbaycan İqtisadiyyatı*, Elm Yayınları, Bakı, 2003 Sentyabr2001.
- Asef Nadirov, "İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi", *Azərbaycan Qezeti*, 15 Sent-yabr2001.
- Ayhan Kraca "Azərbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci və Reformların 10 yılı",
- Azerbaijan Economic Damages and Heavy Tolls Caused By Armenian Aggression.
- "Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi vəziyyəti" Milli Bank illik hesabat 2000, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı, Bakı 2001.
- *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*, Azərbaycan Neşriyyatı, Bakı, 1996, s.7.
- Ayhan Kraca "Azərbaycanda Ekonomik Dönüşüm Süreci və Reformların 10 yılı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm> (13.03.2003).
- Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.6-7.
- "Azərbaycan Respublikası insan inkişafı haqqında hesabat"
- Azərbaycan Respublikası Bank Sistemi Haqqında Melumat Toplusu, Azərbaycan Banklar Assosiyası Neşriyyatı, Bakı, 2000.
- Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003)
- Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı, <http://www.nba.az>. (08.04.2003).
- Azərbaycanın İqtisadi İcmali, Rüblük Bülleten, TASİS Avropa Ekspertiza Xidmeti, Bakı, İyul-Dekabr 1999;
- "Azərbaycan-Türkiyə Tohum Üretim ve Araştırma İşletmesi Projesi ile İlgili Görüntüler",

- A.V.Veliyev “Azerbaycanın istihlak bazarının formalaşmasında MDB Ülkeleri ile iqtisadi elagelerin Rolü Azerbaycanda”
- “Azerbaycan Respublikasının Sosyal İqtisadi Veziyyeti.”
- *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, “ Azerbaycan Ekonomisinin Kalkınmasına Yöneltilmiş Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor”,Bakü,2001.
- Azerbaycan Ekonomik Başkanlığı, “Azerbaycan Ekonomisine Yöneltilmiş Yabancı Yabancı Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor,Bakü,2002
- Azerbaycan Ülke Raporu, DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs -2002
- "Bazar İqtisadiyatına Keçid ve Senaye Kompleksi» *Melere, Bülleteni*, No:7(43), Oktyabr-2001
- *BP Statistical Review of World Energy 2004*, <http://www.bp.com/centres/energy> (07.04.2005); Sevil Yıldırım, *Dünyada ve Türkiye'de Petrol*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos-2003.
- “Caspian Staging a Comeback”, offshore engineer,june 2000; Doing business in Azerbaijan. Baker&McKenzie, May-2000.
- "Caspian Staging a Comeback", s.38; *Consulting & Business*, S.9, 1999.
- D.A.Mamedov, O.A. Aliyev, “Kontrakt Veka i ego Vliyaniye na Ekonomiceskoye Razvitiye Azerbajanskoy Respubliki” (Asrın Kontraktı ve Azerbaycan’ın iktisadi gelişimine etkisi), Azerbaycan 21 Esrin Astanasında, (Ziyad Samedzade), Azerbaycan Elmler Aakademisi Neşriyatı, Bakı 1998,
- E.S.İmanov, E.M.Babaşov, R,H,Dayıyev, “İqtisadi İslahatlar Şeraitinde Ehalinin so sial Müdafiesinin Teşkili Meseleleri", Azerboycanda İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler, İqtisadi İnkişaf Nazirliği İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001.
- Ercan Sancak, *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Qafqaz Üniversitesi Neşriyyatı, Bata, 1999

- F. Y. Bayramov-S. E. Necefov, "Dövlət Bütçəsinin Kesiri ve İnflasiya", *Azərbaycanda*
- Gubad İbadoğlu, "Azərbaycan'ın Kalkınma Stratejisində Petrolün Rolü:Ortodoks Bakış Açısıyla", *2023 Dergisi*, S.18, 15 Ekim-2002.
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>. (13.03.2003).
- Hacıyev, "Sahibkarlıq Sektorünün İnkişafının Süretlendirilmesi ile Bağlı Problemler", *Azərbaycandc İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliğı İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001,
- <http://www.tika.gov.tr/tur/projeler/tarim/main.htm>. (12.06.2003).
- http://www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/interest2002.shtm;
- <http://www.nba.az/az/statistics/monetaryIndicators/interest.shtm>U (10.04.2003).
- <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html>, (04.04.2003).
http://www.invest-in-azerbaijan.com/docs/facts_azerbaijan.shtml,
(1.5.2003).İman Ceferzade "Esaslı İnkişaf İlleri" İgtisadiyyat Gazeti, 18Oktyabr, 1 Noyabr 2001, s3
- İatisadi İnkişaf Stratejisi ve Vergi Si-yaseti". İgtisadiyyat ve Audit Jurnalı, No: 10, Oktyabr-2001, s.12. » Senan Eyyubov,
- Investment possibilities of Azerbaijan, expert igtisad jurnalı NO: 7-8. 2001,s-20, Azer Mehdiyev, "Azərbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Eksperti İgtisad Jurnalı*, No.7-8, 2001.
- *İgtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf
- *Investors' Handbook*, International Conference Investing in Azerbaijan- Gateway to the Newly Insdependent States, Baku, May 7-9 2003.

- İ.T.Akbarov, "the role and economic Importance of Caspian Sea Region" *Materials of the International Conference on a Theme Caucasus and Central Asia During Globalization*, Baku, 2003.
- Javid Ahmadi, "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", *Ekspert İatisad Jurnalı*, No.7-8, 2001, ss.8-9; Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in
- Konsepsiyasının Seç.mi", *Meşveret Bülleteni*, No:7(43), Bakı, Oktyabr-2001.
- Nesimi Kamalov , "1990-2000yılları arasında Azerbaycan'da Enflasyon"
- Nazirliği İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001.
- N. Aliyev, E. Şahbazov, Heydar Eliyev ve Azerbaycan Neft Sanayisinin İnkişafı, Azerbaycan International Matbaası, Bakı, 1998.
- Nizami Suleymanov, Azerbaycan'nın iqtisadi Tarixi, Bakı,2001
- Natig Aliyev, The Azerbaijan Oil and Gas Industry in 1949-1999 Period' <http://www.caspenergy.com/no3rus21.html>, (04.04.2005); Çelik Kenan - Kalaycı Cemalettin, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", *Journal of Qafqaz University*, V.II, No.II, 1999.
- 'Process of Privatization', www.msp.gov.az/html/eng/xod.html, (18.04.2005).N. Ö.
- Ş. E. Yaqubov - A. M. Mahmudzade, "Azerbaycan Respublikasında Apanlan Aqrar İslahatların Çiyetlendirilmesi, *Azerbaycanda İaûsadi İslahatların Heyata Keçirihne-si Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliği İqtisadi İslahatlar Merkezi, Ba ki, 2001, ss.60-63; Ceferzade.
- Tebriz Vefalı, "Qarabağın İqtisadiyyatımında İzi", *HerbiAnd Qezetı*, 1-15 Aprel 2003.
- Nasser Sagheb-Masoud Cavadi, "Azerbaijan's 'Contract of the Century'¹ Finally Signed With Western Oil Consortium" *Azerbaijan International Magazine*, Winter-1994.
- Reşad Suleymanov. "Xezerin Galxmasından en çox zerer gören Azerbaycandır',

525-ci Qezet, No:56 (1913), 26 Mart 2005.

- Rkret Sucayev, "Azerbaycanda Qaz Hasilatı ve Ona Olan Telebatın Ödenilmesinin Başlıca İstiqametleri", Azerbaycan Müsteqillikden Sonra Beynelhalq Konfrasının Mate-168 Bakı, 3-4 Mart 2003, ss.36-37R.X. Şaulov, "Müstegillik Şeraitinde Regional İnkişafın Strategiyası", Azerbaycan İktisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyətləri ve Problemləri, Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001
- Sinan Oğan, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri",
- "Sinan Oğan, "bağımsızlığının 10.yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye ile ekonomik ilişkileri," [www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan/pdf\(13.03.2003\)](http://www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan/pdf(13.03.2003))
- S. Bölükbaşı, "Ankara's Bakü-Netred Transcaucassa Policy", *The Middle East Journal* Winter-1999.
- Saleh Memmedov, İnflasiya ve Maliye bazarı, Bakı 1998
- S.Eyyuboğlu "Türkiye Azerbaycanla İqtisadi Elaqelerini İnkişaf Etdirmek Niyetindedir", 525-ci Gezet,01.11.2003
- "Türkiye Azerbaycanla İqtisadi Elaqelerini İnkişaf Erdirmek Niyetindedir", 525-ci Qezet, 11.01.2003.
- "V.E.Rüstemov, Azerbaycan İqtisadiyyatının Struktur Yenidengurmasında Xarici kapitalın rolu", Azerbaycan İqtisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyətləri ve Problemləri, Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001;
- www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf. (12.03.2003).
- www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan.htm, (15.03.2005).
www.tehsil.20m.com, (21.02.2005). www.tehsil.azerall.info, (19.04.2005)
- www.economy.gov.az/HTML/aggression.html (09.04.2005).
- www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/info2002.shtml, (10.04.2003).
- www.nba.az/az/statistics/monetary_indicators/info2002.shtml, (10.04.2003).